

**HENRIK FLORINUKSEN KIRKKOLAIN
VIERASSANAT**

Suomen kielen
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopistossa
toukokuussa 2001

Anu Degerman-Karjalainen

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Suomen kielen laitos
Tekijä Anu Degerman-Karjalainen	
Työn nimi Henrik Florinuksen Kirkkolain vierassanat	
Oppiaine suomen kieli	Työn laji pro gradu -tutkielma
Aika 28.5.2001	Sivumäärä 82
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Pro gradu -tutkielmassa Henrik Florinuksen Kirkkolain vierassanat tutkitaan teoksen vierassanoja. Teos on suomennos Ruotsin vuoden 1686 kirkkolaista. Florinuksen kirkkolain-suomennos valmistui vuonna 1688 Kircko-Laki ja Ordningi -nimisenä. Florinuksen Kirkkolaki on ensimmäinen varsinainen suomenkielinen lakikokoelma.</p> <p>Suomen kirjakieli alkoi kehittyä vasta 1500-luvulla. 1600-luvun lopun suomea ei voida pitää vielä varsinaisena sivistyskielenä. Vasta 1800-luvun lopussa suomi saavutti sellaisen kehityskannan, että kielellä voitiin ilmaista useiden alojen sisältöjä. Kirkkolain ilmestymisen aikaan Suomen kirjallisuus oli suurimmaksi osaksi uskonnollista. Suomenkielisiä tekstejä tarvittiin uskonnon tarpeisiin. Koko Ruotsin vallan ajan lakitekstit olivat suurimmaksi osaksi käännöstä. 1600-luvun historiallisen tilanteen vuoksi suomenkielisen kirjallisuuden kenttä oli kapea ja sanasto näin ollen suppeaa. Kun alettiin kirjoittaa suomeksi, oli usein turvauduttava lainaamiseen, koska käsitteille ei ollut suomenkielisiä vastineita. Kirkkolaissa onkin runsaasti vierassanoja.</p> <p>Tutkielmassa jaotellaan vierassanoja aihepiireihin. Teoksesta nousee esiin hallinnon, koulujärjestelmän ja kirkollisen kielen sanastoa. Lisäksi teoksessa on runsaasti erilaisia nimiä, kuten arvo- ja ammattinimiä, henkilön- ja paikannimiä sekä uskonnollisten teosten nimiä. Aihepiirit ovat odotuksenmukaisia, kun otetaan huomioon 1600-luvun historiallinen tilanne ja lain sisältö.</p> <p>Tutkimuksessa selvitetään, mitkä Kirkkolaissa esiintyvät vierassanat ovat säilyneet nykykieleen ja mitkä ovat kielestä kadonneet. Yllättävän paljon on säilynyt. Kirkkolakia voidaan pitää yhtenä merkittävänä teoksena, joka on vakiinnuttanut sanastoa nykylakikielemme.</p> <p>Nykyään vierassanoja jaotellaan sitaatti-, erikois- ja yleislainoihin oikeinkirjoituksen perusteella. Kirkkolain vierassanatkin ovat eriasteisesti vieraita: toiset ovat todella vieraita suomen kielelle, kun taas toiset ovat kotiutuneet hyvin suomeen. Kirkkolain vierassanojen yksi merkittävä vierausastetta osoittava piirre oikeinkirjoituksen lisäksi on taiputus. Jotkin ilmaukset taipuvat nimittäin lähtökielen mukaan. Monet Kirkkolain vierassanat kuitenkin taipuvat kotoperäisten sanojen tavoin. Silti merkittävä ero kotoperäisten sanojen partitiiviin on latinasta lainattujen <i>ium</i>-loppuisten vierassanojen partitiivin assimiloituminen heikossa asteessa.</p> <p>Tutkielma on luonteeltaan kuvaileva. Kirkkolain suomentaja Henrik Florinus oli kielitaitoinen pappi. Lisäksi Florinusta on pidetty 1600-luvun parhaimpana suomen kielen taitajana. Tämän vuoksi voidaan päätellä jotakin 1600-luvun kielitilanteesta. Loppujen lopuksi tutkimus kuvaa kuitenkin vain yhden teoksen kieltä vierassanojen osalta.</p>	
Asiasanat kirkkolaki, vanha kirjasuomi, vierassanat	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopiston Suomen kielen laitos	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimusaineisto	1
1.2. Tutkimustehtävä	3
2. VIERASSANOJEN AIHEPIIRIT	7
2.1. Kirkkolain sisällöstä ja 1600-luvun lopun historiallisesta tilanteesta	7
2.2. Koulujärjestelmän sanasto	8
2.3. Hallinnon sanasto	13
2.4. Kirkollinen sanasto	15
2.5. Virka-, arvo- sekä ammattinimet	17
2.6. Muut nimet	20
2.7. Muuta sanastoa	22
3. VIERASSANOJEN VASTINEITA	25
3.1. Taustaa suomen kielen tilasta 1600-luvun lopulla	25
3.2. Vierassanojen ikäys	26
3.3. Vierassanan olemassa olevaa suomenkielistä vastinetta ei käytetty	29
3.4. Vierassanalle ei ollut olemassa suomenkielistä vastinetta	35
3.5. Nykykieleen asti säilyneet ja kielestä kadonneet vierassanat	43
4. VIERASSANATYYPIIT	49
4.1. Nykyinen vierassanatyypijako	49
4.2. Kirkkolain vierassanatyypijako	50
4.2.1. Sitaattilainoihin rinnastuvat ilmaukset	51
4.2.1.1. Oikeinkirjoitus	51
4.2.1.2. Muodollisesti erilaisia ilmauksia	52
4.2.1.3. Taivutus	56
4.2.2. Erikoislainoihin rinnastuvat ilmaukset	60
4.2.2.1. Oikeinkirjoitus	60
4.2.2.2. Taivutus	62
4.2.2.2.1. <i>ium</i> -loppuisten sanojen partitiivi	64
4.2.2.2.2. Sekaparadigmaisesti käyttäytyviä sanoja	69
4.2.2.2.3. Vokaalisointu	69
4.2.2.3. <i>-era</i> -loppuiset verbit	70
4.2.3. Yleislainoihin rinnastuvat ilmaukset	72
4.3. Suomea vai sekakieltä?	74
5. PÄÄTÄNTÖ	78
LÄHTEET	81

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimusaineisto

Pro gradu -tutkielmassani tarkastelen Henrik Florinuksen (1633–1705) Kircko-Laki Ja Ordningi -teoksen vierassanoja. Teos on suomennos ruotsinkielisestä Ruotsin vuoden 1686 kirkkolaista. Ruotsin kirkkolaki sisältää varsinaisen kirkkolain lisäksi tuomiokapitulia koskevia määräyksiä, jotka lisättiin niteeseen 24 pykälää käsittävänä asetuksena vuonna 1687. Suomennettuna teos kokonaisuudessaan ilmestyi vuonna 1688. Se on ensimmäinen varsinainen suomenkielinen lakikokoelma. (Rapola 1928: 59; Parvio 1986: 104, 109.) Vuoden 1686 kirkkolakia kutustaan myös karoliiniseksi kirkkolaiksi. Tarkastelemani teos on näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuodelta 1986. Käytän teoksesta pääasiassa käytännöllisyyden vuoksi lyhyttä nimitystä Kirkkolaki tai KL.

Suomi oli Ruotsin vallan alla Kirkkolain ilmestymisen aikaan. Kirkko tuli vuoden 1686 kirkkolaissa täydellisesti kuninkaalle alistetuksi ja valtakunnan julkiseen elämään läheisesti sidotuksi valtionkirkoksi. Tähän oli kaikkien Ruotsi-Suomen asukkaiden kuuluttava ja noudatettava luterilaista oppia. Muodollisesti lain vahvisti vuoden 1682 valtiopäivillä yksinvaltiuden saanut kuningas Kaarle XI, eivätkä säädyt saaneet osallistua lain säätämiseen. Kirkkolaki oli puhtaasti valtionkirkollinen yhteiskunnan laki, samanaikaisesti kirkon ja yhteiskunnan laki. (Salomies 1949: 392–393; Parvio 1986: 113.)

Kirkkolaki on ensimmäisiä lakeja, jotka on nimenomaan tarkoitettu yleisiksi laeiksi. Sisällöltään se vastaa yleisen lain ihannetta siinä mielessä, ettei siinä käsitellä yksittäisiä tapauksia, vaan keskitytään koko valtakuntaa koskeviin yleisiin säännöksiin. Täysin pelkkänä lakina vuoden 1686 kirkkolakia ei voi kuitenkaan pitää. Se sisältää kirkon oppia, sen virkaa ja jumalanpalveluselämää koskevia määräyksiä. Se määrittelee Ruotsin luterilaisen kirkon opin yksityiskohdat sekä käsittelee laajasti kirkon virkaa ja sen jumalanpalvelusta erityisesti virkaan liittyvänä kysymyksenä. Saarnaamisella on tärkeä osa Kirkkolaissa. Teos sisältää homileettista eli saarnaopillista opetusta. Siinä kiinnitetään huomiota piispan toimiin, ja se neuvoo myös, kuinka kirkko on vihittävä käyttöön. Sisältyypä lakiin myös kasvatuskysymyksiä: pappiskasvatus lukiossa ja akatemioissa sekä teologinen pappistutkinto, pappeinkokoukset, kansankasvatus ja rippikirjojen pitäminen. Kirkkolakia onkin sanottu dogmaattis-liturgiseksi

kirkkojärjestykseksi. Ruotsi-Suomessa kaikki tunnustuskirjat tulivat virallisesti hyväksytyiksi 1686 vuoden kirkkolaisissa. Suomessa vasta Schaumanin kirkkolaki vuodelta 1869 syrjäytti vanhan. (Salomies 1949: 393–395; Koskenniemi 1948: 5; Pirinen 1985: 43; Parvio 1986: 111–114.)

Florinusten suku saapui Paimioon 1600-luvulla. Kirkkolain suomentajan Henrik Matinpoika Florinuksen on arveltu syntyneen Paimiossa vuonna 1633. Ylioppilaaksi hän valmistui vuonna 1650 ja maisteriksi vuonna 1656. Henrik Florinus oli Paimiossa ja Kemiössä pappina, kuten useat muutkin hänen sukunsa miehet. Florinukset kuuluivatkin Etelä-Suomen suurimpiin pappissukuihin: viisi suvun jäsentä oli 1620-luvulta lähtien pitäjänkirkkoherroina tai kappalaisina. Lisäksi Florinus toimi myös opettajana. (Rapola 1928: 36, 41–42; Parvio 1986: 110.)

Florinus osasi monia kieliä. Hän kirjoitti latinaksi 13-sivuisen runouden ylistyksen (*De poes*) vuonna 1652. Julkaisua Rapola (1928: 41) luonnehtii ”kuivalla runomitalla” kirjoitetuksi. Väitöksiä Florinus teki kaksi: *De virtute morali* (1654) ja *Questiones selectiores de anima rationali*. Jälkimmäinen jäi tarkastamatta edellisenä päivänä sattuneen Turun palon vuoksi. Florinusta on pidetty lahjakkaana opiskelijana. Rapola huomauttaa (1928: 41), että ”ei ollut itsestään selvää, että kaikki ylioppilaat olisivat olleet ahkeria, vaikka nauttivatkin stipendiä”. Florinus julkaisi latinaksi vuonna 1668 myös dogmatiikan oppikirjan (*Epitomae Theologiae*), josta ilmestyi useita painoksia. Varhainen suomenkielinen latinalais-ruotsalais-suomalainen sanakirja *Nomenclatura* (1678) on sekin Florinuksen työtä. Florinus julkaisi vielä sananlaskukokoelman *Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset, Sanan-Lascut* (1702), ja hänen kuolinvuotenaan ilmestyi vielä teos *Yxi lyhykäinen Opetus oikiasta wanhurscaudesta*. Koska Florinus oli taitava kääntäjä ja perehtynyt Raamatun alkukieliin, antoi piispa Johannes Gezelius vanhempi Florinuksen käännettäväksi uuden (1642) raamatunsuomennoksen tarkistamisen. Työn tuloksena syntyneitä suomenkielistä Raamattua on kutsuttu sotaraamatuksi, koska se oli pienempi kuin vuoden 1642 Raamattu. Näin ollen sitä pystyttiin käyttämään myös kenttäolosuhteissa. Raamatunsuomennos valmistui vuonna 1685. Tärkeä Florinuksen suomennos on lisäksi Uppsalan kokouksen (1593) 100-vuotisjuhlan kunniaksi uudelleen käännetty tunnustuskirjalaitos, *Confessio Fidei* (1693). (Rapola 1928: 41; Parvio 1986: 110.)

Tammikuun puolenvälin jälkeen vuonna 1688 pidettiin pappeinkokous, jossa keskusteltiin vastavalmistuneen kirkkolain suomennuttamisesta. Kuningas Kaarle XI antoi piispa Gezelius vanhemman huoleksi suomenkielisen käännöksen hankkimisen ja painattamisen. Alettiin etsiä kääntäjää. Florinus oli yhteyksissä Turun sivistyselämän

johtavien henkilöiden kanssa. Piispa Juhana Gezelius vanhempi ja nuorempi Gezelius osoittivat Florinukselle suosiota. Florinus valittiin kääntäjäksi, mikä ei ole mikään ihme, kun ajattelee hänen monipuolista kielitaustaansa, ja olihan hän Gezeliuksen pyynnöstä tehnyt mittavan raamatunsuomennustyön hieman aikaisemmin (1685). Lisäksi monilla tahoilla kerrotaan (Rapola 1928: 47, 1965: 38; Parvio 1986: 109), että Florinus oli aikansa parhaita suomen kielen taitajia. Florinuksesta on jopa sanottu, että hän oli ”1600-luvun ehdottomasti paras suomen kielen taitaja” (Palkki 2000: 10). Florinuksen hyvään suomen kielen taitoon vaikutti epäilemättä se, että hän syntyi ja asui vain suomenkielillä paikkakunnilla. Suomennos piti kuitenkin tarkistuttaa ennen painoon menoa kuninkaan kansliassa. Koska Gezeliukselle lähetettiin jo syyskuun 20. päivä samana vuonna 340 hopeataalaria, on käännös mitä ilmeisimmin valmistunut helmikuun ja elokuun välisenä aikana. Teoksia painettiin 280 kappaletta, jotka jaettiin kaikille Suomen kirkkoille. (Rapola 1928: 47, 59.)

Teos on ensimmäinen varsinainen laki, joka on suomenkielisenä painettu. Kaikki Ruotsin vallan aikana painetut suomenkieliset laki- ja asetustekstit olivat käännöstä. Vasta 1800-luvun alusta alkaen suomalaisen lakikielen kehittämistyö oli tuottanut siinä määrin tulosta, että lakitekstejä voitiin kirjoittaa omalla kielellä. (Rapola 1928: 59, 1967: 135.)

1.2. Tutkimustehtävä

Tutkin pro gradu -työssäni Kirkkolain vierassanoja. Suomi ei ollut sivistyskieli Ruotsin vallan aikana, jos kriteerinä pidetään sitä, että kielellä pitäisi pystyä ilmaisemaan monia henkisten ja aineellisten alojen käsitteitä. Suomeksi ei kirjoitettu tieteellistä tutkimusta. Ei ollut suomalaista lehdistöäkään. (Rapola 1945: 68.) 1600-luvulla Kirkkolain suommentamisen aikoihin ei ollut useille tavallisillekaan laki- tai uskonnollisen kielen käsitteille suomenkielisiä vastineita. Monesti jouduttiin turvautumaan lainaamiseen. Vaikka Pajula (1960: 74) mainitsee Florinuksen pääasialliseksi keinoksi selvitä sanapulasta uusien merkitystenannon vanhastaan kielessä oleville sanoille, on suomennoksessa jouduttu turvautumaan paikoin melko runsaastikin vierassanoihin. Voidaan kuitenkin olettaa, että Florinus ei ole tuhlaillut vierassanoja, koska hän oli hyvä suomen kielen taitaja ja koska ”hän painotti suomen kielen kehittämisen ja kirjallisen viljelyn tärkeyttä ja vaati että pappien oli osattava kunnolla suomea” (Palkki 2000:10). Pajulan mukaan (1960: 74) Florinus on yrittänyt saada käännöksensä mahdollisimman ymmärrettäväksi

suomalaiselle lukijalle, mutta toisaalta hän on koettanut saada suomennoksensa yhtäpitäväksi ruotsalaisen alkutekstin kanssa. Kirkkolain vierassanoja on otollista tutkia, koska niitä on teoksessa runsaasti. Tähän on siis vaikuttanut 1600-luvun historiallinen tilanne.

Lähestyn Florinuksen käyttämiä vierassanoja kuvaamalla niitä aihepiiriluokituksen kautta. Lisäksi pohdin, miksi tiettyjen aihepiirien käsitteitä on ilmaistu vieraskielisin keinoin. Kirkkolaisissa on muun muassa lukuja, jotka käsittelevät piispanviran täyttämistä, papinvirkkaa, kirkon tuomiovaltaa ja tuomiokapitulien tehtäviä. Lisäksi on lukuja, joissa annetaan ohjeita esimerkiksi saarnan sisällöstä ja pitämisestä, jumalanpalveluksesta, kasteesta, ripistä, pannasta, kihlauksen ja avioliiton solmimisesta ja purkamisesta, koulutuksesta, vääräuskoisuudesta, mielisairaudesta ja huonokäyttöisyydestä. (Salomies 1949: 393–395; Parvio 1986: 111–112.) Kirkkolain monipuolinen sisältö tarjoaa hyvän pohjan tarkastella vierassanoja aihepiireittäin.

Toinen lähestymistapani on tutkia, mitä vierassanoja Kirkkolaisissa on ylipäättään käytetty. Miksi ja miten vierassanat ovat säilyneet tai kadonneet kielestä? Toisille sanoille on tullut suomenkielinen vastine käyttöön Kirkkolain ilmestymisen jälkeen ja toisille ei vielä tähän päiväänkään mennessä. Joitakin vierassanoja on yritetty suomentaa, mutta sana ei ole jäänyt kieleen, vaan vieraskielinen vastine on vallannut paikkansa. Usein vierassana on vakiintunut kieleen ilman suomentamisyrityksiä. Toisilla vierassanoilla on elänyt jonkin aikaa sekä suomenkielinen että vieraskielinen variantti rinnakkain. On mielenkiintoista tehdä katsaus, mitkä Kirkkolaisissa esiintyneet vierassanat elävät vielä nykykielessäkin.

Nykyään vierassanat on tapana jakaa kolmeen ryhmään niiden rakenteen perusteella: yleislainat (*kahvi*), erikoislainat (*sensaatio*) ja sitaattilainat (*laudatur*). Erikoislainojen ja sitaattilainojen ero ei ole aina yksiselitteisen selvä – voihan sitaattilainoista aikaa myöten tulla erikoislainoja. Edes sanan tajuaminen vierassanaksi ei ole aina absoluuttisen selvää: joitakin sanoja voidaan tajuta yleislainoiksi niiden kansainvälisen menneisyyden takia, vaikka sanan rakenne ei poikkeaisi kotoperäisestä (*numero*). (Koukkunen 1990: VII.) Myös Kirkkolain sanojen määrittely vierassanoiksi on toisinaan enemmän tai vähemmän subjektiivista, eivätkä vierassanoiksi määrittelemäni sanat jakaannu siististi kolmeen nykyiseen vierassanojen luokkaan. Jako sitaattilainoihin, erikoislainoihin ja yleislainoihin ei ole edes mielekäästä, enkä pyri sitä tekemäänkään, koska 1600-luvulla jako lainatyyppeihin ei ollut tieteellinen ongelma. Osa aineistoni vierassanoista on kuitenkin selvästi vieraampia kuin toiset. Pyrin kuvaamaan sanojen ns. vierausastetta asettamalla vierassanat jatkumolle, jonka

toista ääripäätä edustavat suomen kielelle mahdollisimman vieraat sanat ja toista mahdollisimman kotoistuneet vierassanat. Tässä mielessä nykyinen lainatyypinjakko voi olla vierassanojen vieraustasetta havainnollistava apukeino.

Pelkkä sanan rakenteen tarkastelu ei kerro kaikkea. Monet kielenulkoiset seikat vaikuttivat osaltaan siihen, että toisia sanoja pidettiin vieraampina kuin toisia. Muun muassa maallikon ja papiston on täytynyt kokea vierassanat eri tavalla, koska Kirkkolaki oli papistolle tarkoitettu ja sen suomentajanakin oli suomea ja monia vieraita kieliä erinomaisesti taitava pappi. Sanan esiintymistiheys, -ympäristö, käyttötarve, ikä ja toiset samantyyppiset sanat voivat vaikuttaa siihen, mikä sana on määritettävä vieraammaksi kuin toinen.

Työni on deskriptiivinen eli kuvaileva tutkimus. Kuvaan yhden teoksen kieltä vierassanojen näkökulmasta. Kirkkolaki oli tarkoitettu papistolle. Se on tiettyyn erikoisalaan kuuluva teos, joten Kirkkolaki ei kerro koko suomen kielen 1600-luvun lopun kielitilanteesta. Tutkimukseni ei myöskään pysty osoittamaan, millaista oli 1600-luvun lopun laki- ja uskonnollinen kieli, koska loppujen lopuksi on kyse yhden miehen, Florinuksen, kielestä. Tämän lisäksi mahdollisten kääntäjäapulaisten osallisuus suomenustyössä on huomioitava: saihan Florinus työnsä tehtyä lyhyessä ajassa, noin puolessa vuodessa (Rapola 1928: 59). On muistettava, että Florinuksen ammatti vaikuttaa kielen: maallikon kieli eroaa oppineen papin kielestä. Kuitenkin jotakin voi päätellä 1600-luvun kielitilanteesta vierassanojen osalta, koska Florinus on oppinut taitava suomen kielen osaaja. Tätä taustaa vasten Kirkkolain vierassanojen tutkiminen on mielenkiintoista.

Olen ottanut työhöni mukaan lähes kaikki teoksen vierassanat, jotta esityksessäni tulisi mahdollisimman kattava. Kaikki sanat eivät kuitenkaan esiinny tässä työssä jokaisessa isossa luvussa erikseen, vaan tarkoitus on, että kukin sana esiintyy ainakin kerran työn aikana. Vanhassa kirjasuomessa saksalainen kirjainoperinne edellytti fraktuurakirjaimiston käyttöä. Latinankieliset sanat painettiin antiikvalla tai kursiivilla. (Häkkinen 1994: 161.) Näin on myös Kirkkolaissa. Suuri osa Kirkkolain vierassanoista on kursivoitu näköispainoksen jälkimmäisessä osassa, johon laki on painettu nykykirjaimistolla. Olen poiminut vierassanat tästä osasta. Kaikkia vierassanoja ei kuitenkaan aina ole kursivoitu, vaikka ne olisivatkin latinankielisessä asussa.

Lause-esimerkkien perässä olevat sivunumerot kertovat, mistä kohti esimerkit on poimittu. Sivunumerot ovat Kirkkolain näköispainoksen jälkimmäisestä osasta, jossa teksti on painettu nykyisin kirjainmerkein. Sanaesimerkkejä ei ole osoitettu sivunumerolla, koska usein sanoja löytää teoksesta vaivatta.

Lause-esimerkin välistä pois jätettyä kohtaa olen osoittanut ajatusviivaparilla. Lauseen alun tai lopun pois jätettyä kohtaa en ole merkinnyt, koska Kirkkolain virkkeet ja lauseet saattavat toisinaan olla hyvinkin pitkiä ja rakenteellisesti poikkeavia virkkeen ja lauseen nykykäsityksestä. Olen pyrkinyt kuitenkin ottamaan mukaan semanttisesti ymmärrettävän jakson.

Esimerkkilauseiden jälkeen ja sanalistoissa esimerkkisanan viereiselle palstalle on tarpeen vaatiessa merkitty hakasulkeisiin merkitys normaalifontilla ilman lainausmerkkejä. Lainausmerkkejä olen käyttänyt hakasulkeissa vain silloin, kun sulkeissa on paljon sanaselityksiä ja on vaara, että merkitys ja kielenaines sekoittuisivat. Olen ottanut kaikkien sanojen merkitykset ensisijaisesti Vanhan kirjasuomen sanakirjoista I ja II, jos sana on niihin sisältynyt. Loput sanat on etsitty muista sanakirjoista, jotka lähteissä on erikseen lueteltu.¹

Jotta välttyttäisiin hypoteettisilta muodoilta, Kirkkolaista poimitut sanat ovat aina samassa muodossa kuin ne ovat teoksessa, jos ei toisin mainita. Tällöin hakasulkeissa on merkitys, joka selittää muodon.

Kirkkolaissa on käytetty usein vinoviivaa (/) pilkun tapaan. Olen säilyttänyt tämän käytännön. Tämän vuoksi en ole erottanut lause-esimerkkejä toisistaan vinovii-valla, kuten yleensä on tapana, vaan kukin pitempi lause-esimerkki on omalla rivillään.

¹ Sanakirjojen lisäksi humanististen tieteiden kandidaatti Maarit Nieminen Jyväskylän yliopistosta on ollut apunani etsiessäni latinankielisten sanojen merkityksiä.

2. VIERASSANOJEN AIHEPIIRIT

2.1. Kirkkolain sisällöstä ja 1600-luvun lopun historiallisesta tilanteesta

Kirkkolaki on lain luonteinen dogmaattis-liturginen järjestys. Kirkkoloissa annetaan ohjeita muun muassa oikeasta kristillisestä opista, saarnasta ja jumalanpalveluksen sisällöstä ja pitämisestä, kasteesta, raskaina olevien kirkossa käymisestä, ripistä, rangais- tuksista, kihlaamisen ja avioliiton solmimisesta ja purkamisesta, sairaitten ja vankien opettamisesta. Laki sisältää luvun piispanviran täyttämisestä. Papisto valitsi vaaleilla piispan, jonka kuningas vielä vahvisti. Piispaksi oli ”nimettävä semmoisia miehiä, joi- den he katsoivat virassa olevan Jumalan kirkolle ja hiippakunnalle hyödyllisimmät, opissa ja elämässä taitavimmat, jotka pelkäävät Jumalaa, ovat hyvämaineisia, rehellisiä ja totuudellisia, vihaavat ahneutta ja ovat akatemioissa, lukioissa tai muissa korkeissa viroissa pätevoityneet ja ansioituneet” (Salomies 1949: 393). Kirkkoloissa kerrotaan vielä esimerkiksi papinvirasta, miten sitä hoidetaan, seurakuntaelämästä, seurakunnan omaisuuden hoidosta, papintutkinnosta, patronaattioikeudesta, papinvaalista ja tuomio- kapitulien toiminnasta. Kirkkolaki käsittelee siis monenlaisia asioita. Se ottaa kantaa, miten kansalaisten on toimittava kirkossa ja sen ulkopuolisessa elämässä, mutta yhtä lailla se määrittää, miten piispojen ja papiston, opettajien, rehtorien ja professorien on toimittava ja mitä heidän tehtäviinsä kuuluu. Kirkkolaki sisältää hallinnollista asiaa, esimerkiksi siitä, miten papit vihitään virkaansa, mutta myös maallisempaa asiaa, esi- merkiksi kuinka kirkkoa koristellaan.

Suomenkielisiä painotuotteita ilmestyi vasta 1540-luvulla. Tarve suomenkieli- siin teksteihin syntyi, koska uskonpuhdistuksen periaatteisiin kuului, että Jumalan sanaa oli tarjottava ihmisten luettavaksi heidän omalla äidinkielellään. Uskonpuhdistuksen pääperiaate oli, että ihminen on omakohtaisessa suhteessa Jumalaan. Niinpä jokaisen oli itse tutustuttava uskonnon päätötuuksiin, jotka löytyivät Raamatusta. Tämän tutustumisen velvoitti lukemaan opettelemisen. (Heporauta 1945: 11; Rapola 1967: 14.)

Suomen kirjakieli alkoi kehittyä 1540-luvulla Mikael Agricolan valtavan suo- men kielen kehittämistyön ansiosta. Suurin suomalaisen kirjallisuuden saavutus Ruotsin vallan aikana oli Raamattu. Se oli auktoriteetti ja koko kirjallisuuden perusteos. Ruotsin vallan aikana suurin osa painetusta kirjallisuudesta oli uskonnollista käänöskirjalli- suutta. Myös kaikki laki- ja asetustekstit olivat tuolloin käänöstä. Vasta 1840-luvulla alkoi määrätietoinen suomalaisen lakikielen kehittämistyö. Suomen kieli ei ollut 1600-

luvulla varsinainen sivistyskieli, jos kriteeriksi asetetaan se, että kielellä on pystyttävä ilmaisemaan monenlaisia sisältöjä. Kirkkolain ilmestymisen aikana ei ollut suomenkielistä kaunokirjallisuutta, sanomalehdistöä tai historiankirjoitusta – saati sitten tieteellistä kirjallisuutta. Täten 1600-luvulla kirjallisuuden kenttä oli kapea sekä sanasto suppeaa. Koska Kirkkolaki oli ensimmäinen varsinainen lakikokoelma, ei sillä ollut juuri esikuvia. (Rapola 1945: 68, 1962a: 170–171, 1967: 135; Parvio 1986: 109.)

Vanhan suomen kaudella virallisissa asiakirjoissa käytettiin lähinnä ruotsia, kun yhteiskunnallisten ja hallinnollisten asioiden hoidossa käytettiin myös suomea. Suomen kielen asema sivistyneistön puhekielenä heikkeni kuitenkin Ruotsin suurvalta-kaudella 1600-luvun alusta lähtien. Latina oli tieteellisen ja teologisen kansainvälisen sivistyksen kieli. Pappien piti osata latinaa, koska se oli merkki oppineisuudesta. Pappeinkokousten väitöskirjat kirjoitettiin latinaksi. Suomen kielen virallinen asema sekä lainsäädännön että käytännön tasolla koheni olennaisesti vasta varhaisnykysuomen kaudella. Silloin suomi saavutti sen kehityskannan, jota nykyinenkin kielenkäyttö edustaa. (Rapola 1967: 134; Laasonen 1991: 122; Häkkinen 1994: 12, 95.)

Kirkkolain vierassanoja on otollista tarkastella aihepiiri luokituksen kautta, koska teos sisältää erityyppisiä asioita. Kuitenkin kun Kirkkolain vierassanoja aletaan tarkastella aihepiireittäin, on otettava huomioon teoksen laatu: kyseessä on laki- ja uskonnolliseen kirjallisuuteen kuuluva lakiteksti. Näin hahmottuu mahdollisia aihepiirejä ja epätodennäköiset sulkeutuvat pois. Olennaista on myös huomioida teoksen ilmestymisajankohta: 1600-luvun lopun historiallinen tilanne määrittää mahdolliset aihepiirit ja rajaa mahdottomat pois. Kun otetaan huomioon Kirkkolain sisältö ja 1600-luvun lopun kielellinen historiallinen tilanne, on epäilemättä selvää, että vierassanoja on tarvittu ja käytetty. Vaikka Kirkkolaki kuuluukin sisältönsä puolesta laki- ja uskonnolliseen kirjallisuuteen, on siinä toki jonkin verran muidenkin alojen vierassanoja.

2.2. Koulujärjestelmän sanasto

Varsinainen kansanopetus alkoi vasta uskonpuhdistuksena aikana. Uskonpuhdistuksen pääperiaatehan oli, että ihminen on omakohtaisessa suhteessa Jumalaan. Niinpä jokaisen oli itse tutustuttava uskonnon päätötuuksiin, jotka löytyivät Raamatusta. Tämän tutustumisen velvoitti lukemaan opettelemisen. Uskonpuhdistukseen sisältyi tavoite kansan opettamisesta lukutaitoiseksi, Raamatun toimittaminen suomen kielelle ja kirkonmenojen järjestäminen kansankielisiksi. Näin ollen kirkko aloitti kansan opetustoimen. (He-

porauta 1945: 11.)

Kansanopetus tehostui 1600-luvun loppupuolella osin Juhana Gezelius vanhemman (1664–1690), Suomen kansanopetuksen isän, sinnikkäiden pyrkimysten seurauksena. Uudistukset olivat hitaita. Papit velvoitettiin opettamaan kansalle lukutaitoa ja kristinopin alkeita. Lukukinkereillä kuulusteltiin kaikkia lukuiässä olevia kansalaisia. Muutamia pitäjänkouluja perustettiin lukukinkerien jatkoksi. Suuret nälkävuodet ja isoviha tyrehdyttivät monia Gezeliuksen ajamia uudistuksia, joista yksi oli kiinteän koulun perustaminen. Vaikka Gezeliuksen koululaitoksen kehittämisspyrkimykset saivat suurta huomiota, uudistuksia ei Kirkkolaissa mainittu. Kirkkolaissa ei varsinaisesti puhutakaan rahvaan opettamisesta (ks. Häkkinen 1994: 61). Tosin siinä määrätään pidettäväksi lukukinkereitä, katkismussaarnoja kuulusteluineen, luetteloita seurakuntalaisten sisä- ja ulkolukutaidosta sekä luetun käsittämistä. Ehtoolliselle aikovilta, vihittäviltä, seurakuntaan muuttavilta tai pois lähteviltä vaadittiin tietty kristinopin taito. Opetus jäi käytännössä pääasiallisesti lukkarien harteille. (Takala 1929: 70; Heporauta 1945: 14–16; Häkkinen 1994: 57–59, 61.)

1600-luvulla samoin kuin vielä 1700-luvullakin pantiin vain vähäinen arvo kansanopetukselle. Syytä ei voi vierittää kokonaan papistolle, jonka hallussa kansanopetus oli, vaan pikemminkin vallinneisiin valtiollisiin mielipiteisiin. Yksinvallan aikana oli vallalla käsitys, että kun kansa ”maksoi veronsa, eli jumalanpelossa ja kunnioitti kuningasta”, oli siinä tarpeeksi. Aika ei ollut kypsä koululaitoksen kehittämiseksi. (Heporauta 1945: 21.)

Jos kansan opettamisesta ei juuri Kirkkolaissa puhuta, sääti laki hyvinkin tarkkaan, mitä papiksi mielivien piti opiskella. Koulutusta oli papeille jo uskonpuhdistuksen alkaessa. Opetus oli alun alkaen järjestetty sitä varten, että saataisiin pappeja, jotka voisivat puolestaan valmistuttuaan kouluttaa uusia pappeja. Lisäksi kansan opettaminen oli pappien vastuulla, joten jo tämän vuoksi heitä oli koulutettava. Turun tuomiokirkko eli katedraalikoulu ja Viipurin triviaalikoulu olivat varsinaisia pappien valmistuslaitoksia. Lisäksi oli luostarikouluja sekä alkeiskouluja eli pedagogioita. Korkeampaa oppia haettiin ulkomaiden yliopistoista jo keskiajalla. Mikael Agricolakin opiskeli Wittenbergissä. Vuonna 1630 perustettiin Turun lukio. Pappiskasvatus oli painottunut latinaan ja teologiaan 1600-luvun alussa, mutta nyt myös fysiikka, matematiikka, kaunopuheisuus ja logiikka saivat sijansa. Vuonna 1640 perustettiin Suomen ensimmäinen ja pitkän aikaa ainoa yliopisto, Turun akatemia. (Salomies 1949: 246; Rapola 1967: 12; Laasonen 1991: 94; Pirinen 1991: 204; Häkkinen 1994: 12.)

Kun kansan piti uskonpuhdistuksen periaatteen mukaan saada ottaa Raamatun

totuuksia selville omalla äidinkielellään, kirkon ja keskiajan sivistyneistön yhteinen kieli oli latina. Turun akatemian kielenä säilyikin 1700-luvun loppupuolelle asti latina. Akademia vaati ehdottomasti latinaa tai myöhemmin ruotsia kaikissa opinnoissa ja opinnytteissä, joten suomen kielelle ei ollut juuri tilaa ja tämä on varmasti jarruttanut myös suomenkielisen kirjallisuuden kehitystä. Piispa piti huolen siitä, että Turun lukion virkoja jaettaessa ruotsalaiset saivat keskeisen osan: lukion kahdestatoista opettajasta seitsemän tuli Ruotsista ja kaksi Suomesta, mutta ruotsalaisseudulta. Kouluissa, jotka olivat kirkon hallussa, äidinkielen opetus oli harvinaista. Suomea saatettiin tosin käyttää koulutuksen alkuvaiheessa, kun oppilaiden latinan taito ei ollut vielä kovin kehittyntä. Vasta 1880-luvulla suomenkieliset oppikoulut alkoivat toden teolla kouluttaa suomenkielistä sivistyneistöä yhteiskunnan tarpeisiin. (Salomies 1944: 224; Laasonen 1991: 95, 122; Häkkinen 1994: 12–13, 15, 57.)

Yhdeksi selväksi aihepiiriksi nousee Kirkkolaista koulutusjärjestelmä. Siitä voi vielä erotella useita pienempiä aihepiirejä. Kun aletaan koota koulutusjärjestelmän aihepiiriin kuuluvia sanoja, on muistettava, että rajat eri aihepiirien välillä eivät ole selviä nykyisessä mielessä, koska esimerkiksi kirkko ja koululaitos sekä valtio ja kirkko eivät olleet nykytavan mukaan toisistaan erillisiä instituutioita. Olihan 1600-luvun lopun tilanne se, että valtio ja kirkko olivat yhtä. Esimerkiksi koulutusjärjestelmä oli kokonaan kirkon hallinnassa vanhan suomen kaudella ja suurin osa koulutuksesta oli järjestetty pappisuraa ajatellen. Alun alkaenkin lukemaan opettamisen tarve johtui uskonnollisista syistä. Kirkon ja koulutuksen yhteen nivoutumisesta kertoo esimerkiksi se, että kirkkoherran tehtäviin kuului pitäjänsä nuorison lukemaan opettaminen ja yhtä lailla kristillisen opinkappaleiden opetus. Piispan tehtävä oli valvoa kymnaaseja ja kouluja sekä koulujärjestystä. (Heporauta 1945: 11; Laasonen 1991: 94, 122, 138, 199; Häkkinen 1994: 12, 59.) Niinpä koulujärjestelmän aihepiiri ei ole täysin verrannollinen nykyiseen koulujärjestelmän alaan, vaan siihen liittyy monia sellaisia sanoja, jotka nykyisin kuuluisivat aivan toisaalle. Kuitenkin Kirkkolain vierassanoista voidaan vaivatta nostaa yhdeksi suhteellisen selvärajaiseksi aihepiiriksi koulutussanasto.

Kun otetaan huomioon Kirkkolain ilmestymisajankohta, on luonnollista, että koulujärjestelmään liittyviä käsitteitä nimetään vierassanoin. Itse koululaitoksilla on vierassanat niitä nimeämässä:

Ja caicki ne jotca Opetussäädysä / Kircois / **Academiois** / **Gymnasiumeis** eli **Schouluisa** / johongun wircaan tulewat / pitä /sijnä cuin he Ordineratan / eli cosca he jongun Graduxen ottawat / hengellisellä Walalla tähän Oppijn ja Uscon Tunnustuxeen itzens sitoman ja welcapääxi tekemän [akatemioissa; rts.

akademi < lat. *akademia*, kymnaaseissa; lat. *gymnasium*, kouluissa; rts. *skol*] (s. 1).

Turkuun perustettiin vuonna 1639 kymnaasi eli lukio ja Viipuriin vuonna 1681. Nämä koulut perustettiin, koska oli huolehdittava papiston kasvatuksesta. Toisin sanoen pappien siveellistä ja sivistyksellistä tasoa pyrittiin korottamaan ja kaikki pappiskutsumukseen soveltumattomat ainekset pyrittiin poistamaan. Turun yliopisto eli Turun akatemia perustettiin 1640. Akatemia oli ylempi kouluaste kuin lukio. (Salomies 1949: 422; Laasonen 1991: 122.) Ruotsin vallan ajalla *akatemiaa* ei juuri yritetty korvata kotoperäisellä sanalla (Rapola 1962a: 76). Kaikki nämä koululaitoksia nimeävät vierassanat ovat käytössä nykyäänkin, vaikka ‘kymnaasia’ yleiskielessä kutsutaankin *lukioksi* ja *akatemia* on yleisemmin vaihtunut *yliopistoksi*.

Myös ihmisiä, jotka toimivat koulutusjärjestelmässä, nimetään Kirkkolaiissa vierassanoin:

Lectores	[opettajat, lehtorit; lat.]
Professores Theologiae	[teologian professorit; lat.]
Rectores Scholae	[koulumestarit, rehtorit; lat.]
Schoul-Mästarein ~ Schoulmestarein	[rehtorien; rts.]
Schoulu-Personijn	[koulupersooniin; rts.]
Studentein	[oppilaiden; rts.].

Lehtori oli alempi viranhaltija kuin koulumestari eli rehtori. Molemmat opettivat nuorisoa. Yliopistokaupungeissa toimivat professorit, kun tuomiokapitulikaupungeissa toimivat lehtorit. Lehtorit opettivat kansaa, mutta olivat myös tuomiokapitulissa assessoreja, eli heillä oli muukin kuin opettajan rooli (Salomies 1949: 395; Laasonen 1991: 113). Teologian professorit olivat yliopistossa merkittävässä asemassa, koska koko koulutus oli teologispainotteinen. Kirkkolaiissa tulee ilmi koululaitoksessa toimivien ihmisten kaksoisrooli. Toisaalta he olivat koululaitoksen palveluksessa ja toisaalta kirkollisia asioita hoitavan tuomiokapitulिन jäseniä:

Heidän [piispojen] pitä myös catzoman **Lectoresten** ja **Schoul-Mästarein** perän / millä wireydellä / murhen pitämisellä ja hyödytyxel he wircans edesseisowat / poistoimittaman ne jotca siihen sopimattomat ja hitat / ja ei ketän muuta siihen asettaman / waan nijtä cuin he juuri hywin tundewat / ja tietävät olewan Nuorudelle hyödylliset [lehtorien, koulumestarien] (s. 45);

Täsä pitä sijtä waari otettawan / ettei **Lectores** eli **Rectores Scholae** tulis estetyxi nijnä Hetkinä / joina heidän lukeman / ja Nuorutta opettaman pitä [lehtorit, koulumestarit] (s. 58);

Upsalan Duomio-Capitulumis praesidera Archipispa ja hänen Asectorins owat **Professores Theologiae**. Nijn myös muisa Paicois joisa Academiats owat Praesidera Pispa ja **Professores Theologiae** owat samalla muoto hänen Asectorins. Muisa Pispacunnis Praesidera Pispa ja hänen Ordinarii Asectorins owat Duomiokircon Kirckoherra ja **Lectores**. Nijsä Consistoriumeis joisa Superintendentit ja ynnä Gymnasiumit owat pitä samal tawalla **Lectores** oleman Praesidis **Assessores** [teologian professoreita, teologian professorit, lehtorit, lehtorit, assessoreita] (s. 59).

On odotuksenmukaista, kun huomioidaan koulutusjärjestelmän historiallinen tausta, että koululaitoksien lisäksi sen henkilökuntaa ja oppilaita nimetään vierassanoin.

Papiksi pyrkijän kieli- ja oppiainevaatimuksista Kirkkolaissa säädetään tarkasti. Omassa luvun osassa (XIX Sarnawirasta) on lueteltu tarkkaan, mitä kieliä ja oppiaineita saarnavirkaan mielivän piti hallita. Kirkkolaissa yksi vierassanojen koulutusjärjestelmän alaan kuuluva aihepiiri muodostuukin kielten ja oppiaineiden nimistä. Pappien latinan kielen taito oli välttämätön opiskelussa. Se oli myös merkki oppineisuudesta. (Laasonen 1991: 122–123.) Historiallisen todellisuuden huomioon ottaen käsitteiden nimien olisi miltei mahdotonta olla suomenkielisiä – niinpä ne on ilmaistu latinaksi:

Tämän cuuldelemisen ja tutkimisen [joca papeille suoritettiin ennen virkaan hyväksymistä] pitä tapahtuman. 1. Kielten taidosa / nim. Latinan / **Graecan** ja **Hebraean** 2. **In Disciplinis Philosophicis**, erinomatain **in Rhetorica, Logica, Ethica, Physica, Arithmetica** ja **Computo Ecclesiastico**. 3. **in Theologia**, ja erinomaisest meidän **Uscom Cappalisa** ja **Locis Communibus**. – – 4. Heitä pitä myös cuuldeltaman nijsä erinomaisis **Controversiis** ja **Kysymyxis**. 5. **in Historia Biblica** ja **Ecclesiastica**, nijn hywin cuin myös **in Theologia morali** ja **Casibus Conscientiae** [kreikan, heprean, filosofian opissa, retoriikassa, loogiikassa, etiikassa, fysiikassa, aritmetiikassa, teoksessa **Computus ecclesiasticus** 'kirkollinen, juhlapäivien mukainen', teologiassa, Melanchtonin kirjassa **Loci communes**, vastaväitteissä, Raamatun historiassa, kirkollishallinnossa, moraaliteologiassa, omantunnon teoissa (*Casus Conscientiae* 'omantunnon teot')] (s. 32–33).

Tutkintojärjestys vaati papeilta kielten taitoja. Latinaa piti osata hyvin, kreikasta ja hepreasta riitti vaatimattomampi taito. Teologisia aineita painotettiin Kirkkolaissa filosofisia enemmän. Monet näistä oppiaineiden ja kielten nimistä ovat säilyneet nykyaikaan asti vierasperäisinä. Kun opiskeltiin pääasiassa muilla kuin suomen kielellä, on luonnollista, että oppiaineita ei ole edes yritetty kääntää suomeksi. Vieraskieliset riittivät. (Laasonen 1991: 122–124.)

Koulutusjärjestelmään liittyy myös muita vierassanoja: *Graduxen* 'oppiarvon, virka-asteen', *Examen(i)* 'tutkinto', *Studerawaisen* 'oppivaisen',

Nijtä jotca palwelewat Academiois / Gymnasiumeis ja Schouluis / waicka he owat saanet in **Philosophia Gradum Magisterii**, ei pidä Papeix wihittämän / ilman edelläkäynettä Examine Theologico, ja Coettelemus Saarvoja [filosofiasa maisterin oppiarvon eli filosofian maisterin oppiarvon] (s. 33).

Koulutuksen sanasto kokonaisuudessaan nousee Kirkkolaista selvänä vierassanaryhmänä esiin. Kun ajatellaan Kirkkolain sisältöä ja 1600-luvun lopun koulutusjärjestelmää, siinä käytettäviä kieliä ja koulutuksen kohderyhmää, on odotuksenmukaista, että koulutusjärjestelmän sanat ovat muun kuin suomenkielisiä, pääasiassa latinankielisiä. Olihan latina kansainvälisen sivistyksen kieli tieteellisellä ja teologisella saralla (Laasonen 1991: 122). Koulutussanasto oli erikoisalan sanastoa, jossa vieraskielisyydet olivat normaalikäytäntöä. Onhan nykyäänkin monet koulutukseen liittyvät käsitteet ilmaistu vierassanoin: *gradu*, *kandidaatti*, *maisteri*, *professori* jne.

2.3. Hallinnon sanasto

Kirkkolaista hahmottuu yhdeksi aihepiiriryhmäksi hallinnollinen sanasto. Edellisen luvun perusteella tähän ryhmään voitaisiin liittää koulujärjestelmässä toimivia ihmisiä, koska he olivat samalla hallinnollisen elimen, tuomiokapitulin, jäseniä. Tässä luvussa keskitytään kuitenkin hallinnolliseen sanastoon muilta osin.

Kirkkolaissa käsitellään monia hallinnollisia asioita. Monet hallinnollisten elinten tai alueitten tai niiden alaisuuden kuuluvien yksikköjen käsitteet ilmaistaan vierassanoin:

Crunun	[kruunun eli valtion; rts.]
Duomio-Capitlum(i)	[tuomiokapituli eli piispan johtama hiippakunnan hallintoa hoitava virasto; rts., lat.]
Hofrätis	[hovioikeudessa; rts.]
Prowasticunnan	[rovastikunnan eli läänin- eli kontraktirovastin johtama hiippakunnan hallintopiiri, johon kuuluu joukko seurakuntia; rts.]
Radstuwas	
Archivum	[arkistoon eli arkiiviin; lat.]
Auditoriumin	[istuntosaliin; lat.]
Cancellijn	[kansliaan; rts.]
Hof-Consistoriumis	[hovikonsistoriossa eli kuninkaan hovin ja sen alueitten kirkollisista asioista päättävä elimessä; rts., lat.]

Conciliumis	[konsiilissa eli kirkolliskokouksessa; lat.]
Consistorium	[konsistorium eli kirkollisia ja opetusasioita hoitavien virkakuntien nimitys; lat.]
Maan Contoiri.	

Monet näistä sanoista kuuluvat oikeudenkäytön aihepiiriin. Tästä ryhmästä ei ole mielekästä erottaa maalliseen ja kirkolliseen hallintoon kuuluvia nimiä, koska ajaututtaisiin kyseenalaisiin rajausongelmiin. Kuitenkin hovioikeus edusti maallista valtaa ja tuomiokapituli kirkollista. Tuomiokapitulin saama vankka asema horjui. Kirkkolaissa määrättiin, että kaikkia lakeja ja asetuksia rikkovat teot oli tuotava maalliseen tuomioistuimeen – myös ne, jotka tapahtuivat seurakunnissa. Toisinaan ylin ratkaisija oli yksinvaltiain Kuninkaallinen Majesteetti. (Laasonen 1991: 114–115.)

Monet muutkin maallisen hallinnon tai kirkollishallinnon laki- ja virkakielen käsitteet ilmaistaan vierassanoin. Tyypillisiä ovat erilaiset laki- tai muihin virallisuonteisiin teksteihin liittyvät käsitteet:

Acti(t)	[Kristuksen kärsimyshistorian jakso eli ahti; asiakirjat; rts. <i>akt</i>]
Acta	[asiakirjat; lat.]
Acta publica	[arkistokirjat; lat.]
Artikel	[luku, artikla; rts.]
Contractin	[sopimuksen, sopimuskirjan; rts.]
Lengdit	[luettelot; rts.]
Memorialin	[virkakirjelmän; rts.]
Ordingi	[järjestys; rts.]
Personaliat	[elämäkerrat; rts.]
Placati	[julistus; rts.]
Protocolli ~ Protocollan	[protokolla/a, protokollaan eli pöytäkirjaan; vrt. rts. <i>protokoll</i> , lat. mon. <i>protocolla</i>]
Punctis	[kohdassa; rts.]
Registeri	
Sinetilläm ~ Signetti	[sinetillämme, sinetti].

Koska virallisissa yhteyksissä käytettiin ruotsia tai latinaa, on selvää, että tähän aihepiiriin kuuluvat sanat ovat Kirkkolaissa vierasperäisiä.

Muiksi Kirkkolain hallinnollisen aihepiirin sanoiksi voidaan lukea muun muassa seuraavat:

Beneficium	[oikeus; lat.]
Controversiis	[vastaväitteissä; lat.]

Disposition	[hoito, hallinta, käyttöoikeus; rts.]
Disputatio	[keskustelu, väittely(tilaisuus); lat.]
Duomio	
excipera	[esittää vastaväite; rts.]
Executio	[tuomion täytäntöönpano; lat. <i>executio</i>]
Jurisdiction ~ Jurisdictionin	[tuomiovallan, lainkäytön; lat., rts.]
Jus Patronatus	[patronaattioikeus eli aatelisille tai yksityiselle myönnetty oikeus ottaa pappi seurakuntaan; lat.]
Privilegiain ~ Privilegium	[privilegian eli erioikeuden, privilegiumi; rts., lat.]
Processis	[prosessissa, menettelyssä; rts.]
Resolutiolla	[päätöksellä; rts.]
Revisionin	[tarkastuksen; rts.]
Sessionein	[istuntojen; rts.]
Thesexet	[teesi, väite; lat.]
Visitatios	[piispantarkastuksessa; lat.].

Useat näistäkin sanoista liittyvät joko maalliseen tai kirkolliseen oikeudenkäyttöön. Koska hallinnollisissa yhteyksissä käytettiin vanhastaan ruotsia ja latinaa, näkyy se myös sanastossa jopa niin selvästi, ettei suomen kielellä ole asioita yritettykään ilmaista. Kansainvälisen sivistyksen yhteinen kielihän oli latina. (Rapola 1967: 135; Laasonen 1991: 122.)

2.4. Kirkollinen sanasto

Jotkin Kirkkolaissa esiintyvät vierassanat voidaan liittää kuuluvaksi kirkolliseen kieleen. Kirkollinen sanasto on osittain päällekkäinen edellisten lukujen kanssa (2.2. Koulujärjestelmän sanasto ja 2.3. Hallinnon sanasto). Kuitenkin näistä päällekkäisyyksistä huolimatta Kirkkolain vierassanoista nousee omaksi suhteellisen selvärajaiseksi aihepiiriksi kirkollinen sanasto.

Tähän kirkolliseen sanastoon kuuluvat esimerkiksi uskonnon harjoittamiseen tarkoitetut rakennukset ja kirkon osat:

Kircko	
Templin	[temppelin]
Altarin	[alttarin]
Chuorijn	[kuoriin]
Sarnastuolis	[saarnastuolissa]
Sacarstisa	[sakastissa].

Huomionarvoista on, että nämä sanat ovat suhteellisen hyvin kotiutuneet suomen kieleen. Tämä johtuu tietenkin siitä, että sanat ovat vanhoja ja taajaan käytettyjä.

Selvästi kirkolliseen sanastoon kuuluvia ovat monet jumalanpalvelukseen ja kirkollisiin toimituksiin kuuluvat vierassanat:

(Hää)Ceremoniat	
litania	[juhllinen vuororukous]
Liturgia	
Ordinatio	[pappisvihkimystä; lat.]
Oratio	[puhe, rukous; lat.]
Sacramentis.	

Myös uskonnollisia kirjoituksia tai teoksia nimetään vierassanoin:

Actit	[ahtit eli evankeliumikirjan jaksot Jeesuksen kärsimyshistoriasta; rts.]
Biblian	[Raamatun; rts.]
Catechismus	
Epistola	[epistola eli Uuden testamentin kirjeet; niiden jumalanpalveluksessa alttarilta luettavat otteet; lat.]
Evangelium	
Postillans	[postillansa eli saarnakokoelmana; rts.]
Psalmi.	

Muutamia henkilöitä nimetään vierassanoin:

Communicantit	[ehtoollisvieraat; rts.]
Herra	
Christus	
Christittömän	[kristittömän; rts.]
Christityn	[kristityn; rts.]
Ordinandus	[vihittävä; lat.].

Monet näistä kirkollisen aihepiirin sanoista ovat olleet varmasti tuttuja niin papistolle kuin rahvaallekin vierasperäisissä asuissaan. On odotuksenmukaista, että Kirkkolaista nousee yhtenä aihepiirinä kirkollinen vierassanaryhmä. Tämänkin aihepiirin sanat ovat erikoisalan sanastoa, joten on ymmärrettävää, että suurta osaa käsitteistä nimeävät vierassanat. Aihepiiriin kuuluu kuitenkin sanoja, joita tavallinen rahvas on varmasti käyttänyt arkielämässään (*alttari, kirkko, kristitty* jne.). Niinpä ne eivät olleet varsinaisesti erikoisalan sanastoa.

2.5. Virka-, arvo- sekä ammattinimet

Virka-, arvo- ja ammattinimet voidaan määrittää omaksi aihepiiriryhmäkseen. Tähän kuuluvat sanat kuuluvat edellisiin lukuihin. Ne on syytä kuitenkin käsitellä erikseen, koska ryhmä hahmottuu Kirkkolain vierassanoista hyvin selvästi.

Jotkin virka-, arvo- sekä ammattinimet on liitettävissä kouluaihepiiriin:

Magistri Philosophiae	[filosofian maisterit; lat.]
Professores Theologiae	[teologian professorit; lat.]
Rectores Scholae	[rehtorit; lat.]
Theologiae Doctorein	[teologian tohtorien; lat.]

Tuomiokapituli oli hiippakunnan kirkollista hallintoa hoitava virasto, jonka hallitsija oli piispa. Edellä olevat nimet voidaan nähdä myös kirkollishallintoon kuuluviksi, koska esimerkiksi teologian professorin, yhden tuomiokapitulin jäsenen, tehtäviin kuului toimia tuomiokapitulissa arkkipiispan asessorina, kuten aiemmin on jo selvitetty. Täytyy muistaa, että kirkko ja valtio olivat yhtä. Tuomiokapituli on Suomen vanhin virasto. (Laasonen 1991: 113–114; Pirinen 1991: 73.) Jyrkkää jakoa koulu- ja kirkollishallinnon sanastoon ei siis voi tehdä, vaan historiallinen tilanne on huomioitava.

Kirkon piiriin tai kirkon hallintoon liittyviä virka-, arvo- tai ammattinimikkeitä ovat seuraavat:

(Ordinarii) Asessorins	[(vakituisen) asessorinsa eli hallinto- tai oikeusviraston jäsenensä; lat.]
Decanus	[dekaani eli tuomiokapitulin jäsen; lat.]
Consistorial, ~ Consistorialainen	[konsistoriaali eli konsistorin jäsen; lat.]
Contractistat	[kontraktistat eli tietyn rovastikunnan papit; lat.]
Kirkkovaärtit	[kirkkovaärtit eli kirkonisännät; rts.]
Lukkarit	[lukkarit; rts.]
Opponentes	[opponentit (pappeinkokouksessa); lat. y. nom. <i>opponens</i> 'opponentti']
Ordinator	[ordinaattori eli vihkijä; rts.]
Organista	[organista eli urkuri; rts.]
Pastor	[pastori, kirkkoherra; rts.]
Patronus	[patronaattioikeuden omistaja; lat.]
Prowastit	[rovasti; rts.]
Respondentes	[respondentit eli vastaajat (pappeinkokouksessa); lat. y. nom. <i>respondes</i> 'vastaaja']
Superintendenti	[superintendenti eli johtava virkamies eräissä kirkoissa, vastaa toisinaan

Visitatorit ~ Visitatores
Suomen piispaa ja toisinaan
lääninrovastia; lat.]
[tarkastajat; rts., lat.]

Pappeinkokous järjestettiin joka vuosi (Pirinen 1990: 149). Siinä piti olla läsnä kirkkoherrat ja kappalaiset. Piispa asetti pappeinkokoukseen virkamiehet, varajohtajan, kolme respondenttia ja kolme opponenttia. Opponoiijat saattoivat olla vakinaisia (rts. *ordinarie* 'vakinainen viranhaltija') tai ylimääräisiä (rts. *extraordinarie* 'ylimääräinen viranhaltija'). Kirkkoväärtit, kontraktistat, rovastit ja visitaattorit (eli piispat, joiden velvollisuuksiin kuului tehdä tarkastuksia oman hiippakuntansa seurakunnissa) kuuluivat myös kirkonpalvelijoihin, joille kuului hallinnollisia tehtäviä. Lukkari oli maallikko, joka toimi kirkon piirissä. Hän muun muassa soitti ja huoliti kelloja (vrt. rts. *klocka*, *klockare* >> *lukkari*). Suurinta osaa kirkon piirissä työskentelevistä kutsuttiin vierassanoihin.

Kirkkolaissa on myös maalliseen sanastoon kuuluvia virka- tai arvonimiä. Vaikka kirkko ja valtio olivatkin yhtä, voidaan rajata joukko sanoja, jotka kuitenkin kuuluvat lähinnä maallisen hallinnon ja oikeuden kieleen. Esimerkiksi kun piispa vihittiin virkaansa, hänen kuului ajan tavan mukaisesti vanhoa vala kuninkaalle (*Cuningas*) sekä tämän lisäksi kuningattarelle:

Minä tahdon myös olla Hänen Cuningal. **Maijestetins** Corkial Rackalle Puolisalle / minun Caickein armollisimmal **Drottningilleni** – – Waca / Uscollinen ja Cunniallinen Palwelia ja Alammainen [majesteettinsa; rts. *majestät* < lat., kuningattarelleni; rts. *drottning*] (s. 41).

Myös seuraavat vierassanat liittyvät maalliseen virka- tai arvonimisanastoon:

Adelsmies	[aatelismies; rts.]
(Advocat) Fiscalilda	[kanneviskaalilta; rts.]
Borgmestari	[pormestari; rts.]
Crunun Palwelia	[kruununpalvelija eli alempi valtion virkamies, joka hoiti mm. poliisin tehtäviä; rts.]
Drengi	[renki; rts.]
Foudi	[vouti; saks.]
(General) Gouverneurejä	[(kenraali)kuvernöörejä; ransk.]
KirjainPränttjäldä	[kirjanpainajalta; rts.]
Lagmannin ~ Ladmannin,	[laamannin eli Ruotsin vanhojen maakuntakäräjien puheenjohtajan; laamannikunnan tuomarin; rts.]
Lambuodin	[lamputin, tilanvuokraaja; rts.]
Maanbookhållaria	[kirjuria; rts.]

Mailmallisen Duomarin	
Notariuxen	[notaarin eli tuomioistuimen esittelevän tai avustavan virkamiehen; rts.]
Oeconomus	[taloudenhoitaja; lat.]
Officiarios	[virkamiehet; lat. y. nom. <i>officiarius</i>]
(Ordinarius) Praeses	[vakainainen preeses eli puheenjohtaja, esimies; lat.]
Pedel	[tuomio- ja hallintolaitosten palvelusmies; vahtimestari; rts.]
Potentatein	[potentaattien eli vallanpitäjien; rts.]
Radimiestä	
Ståthållari	[käskynhaltija; rts.]
Sändäbuodeille	[lähettäville, sanansaattajille; rts.]
Wachtmestarin	[vahtimestarin; rts.].

Holhoojankin (mon. gen. *Förmyndäritten*) voinee lukea hallinnollisten henkilöiden joukkoon, koska hän pystyi esimerkiksi vaikuttamaan alaikäisen lapsensa avioitumiseen antamalla luvan tai epäämällä sen. Virka-, arvo- tai ammattinimeksi holhoojaa ei kuitenkaan voi nimittää. Raja maalliseen ja kirkolliseen kieleen ei ole selvä. Esimerkiksi aateliset saattoivat omistaa patronaattioikeuden, jolloin heillä oli valta valita pappi seurakuntaan. Lisäksi melkein kaikki tuomiokapitulin jäsenet olivat tuomiokapitulijäsenyytensä ohella yliopiston konsistorin jäseniä. (Laasonen 1991: 36, 113.)

Virka-, arvo- ja ammattinimi -aihepiiriin liittyy läheisesti muutamia monikollisia henkilöviitteisiä nimiä:

Adelist	[aateliset; rts.]
Adelin	[aatelin; rts.]
Artollerien	[tykistöjen; rts.]
Hofwin ~ Håwisam	[hovin, hovissamme eli hallitsijan yksityisessä palveluksessaan oleva virkakunnan, -ssamme; rts.]
Lijf-Gardien	[henkivartion, -kaarti(e)n; rts.]
Regementin	[rykmentin; rts.]
Ridderskapist	[ritaristot; rts.]
Sota Statis	[sotilaskunnassa; rts.].

Koska sivistyneistö oli kauan muun kuin suomenkielisiä, ei ole ihme, että heihin viittaavat sanat ovat vieraskielisiä 1600-luvun lopulla. Ei ollut olemassa suomenkielistä kirkon, koulutusjärjestelmän, virastojen tai maanpuolustuskoneiston perinnettä. Oltiin Ruotsi-Suomi, jonka sivistyselämä oli ruotsinkielistä. Latina oli kansainvälinen sivistyskieli. Tämä näkyy sanastossa.

2.6. Muut nimet

Mielenkiintoinen ja toisaalta ennakoitavissa oleva Kirkkolain aihepiiri on nimet. Kirkkolaissa on sisältönsä takia paljon erilaisia nimiä: joudutaan täsmällisesti määrittämään esimerkiksi, kuka oli kuninkaana tai piispana, missä laki pätee ja mitä lukuja tai virsiä pitää tietyissä tilanteissa käsitellä. Nimistä hahmottuukin selvä vierassanaryhmä. Kirkkolaissa esiintyy ihmisten nimiä, kaupunkien ja maiden nimiä sekä uskonnollisten tekstien nimiä, joita on osaksi mainittu jo oppiaineiden kohdalla luvussa Koulutusjärjestelmän sanasto (2.2.).

Ihmisten nimiä ovat seuraavat:

Apostoli Petarin	[apostoli Pietarin]
Carl	
Gustaff Adolph ~ Adolf	
Herr Faarim	[herra Faarimme]
Johanin	[Johanin]
Lutheruxen	[Lutherin]
Sigismunduxen	[Sigismunduksen, nyk. Sigismund]
Zebaoth.	

Toisaalta vanhastaan vierasperäisiä erisnimiä oli totuttu muuntamaan suomalaiseen asuun (*David* → *Taavetti*). Käytäntö koski myös kuninkaita ja muita arvohenkilöitä. (Häkkinen 1994: 513.) Kirkkolaissa näin ei ole. Kirkkolaki oli tärkeä lainomainen kirja, minkä vuoksi tekstin täytyi olla virallista. Suomalaiset nimet olisivat saattaneet antaa liian tuttavallisen vaikutelman arvokkaista henkilöistä virallisissa yhteyksissä.

Paikannimiä esiintyy useita. Kirkkolaki alkaa melkoisella paikannimivöryllä:

Me CARL / Jumalan Armost / Ruotzin / **Göthein** ja **Wändein** Cuningas / Suomen Suuri Ruhtinas / Hertua **Skånis** / **Estin** Maalla / **Wirois** / **Carelis** / **Brehmis** / **Verdis** / **Stettin-pomeris** / **Cassubis** ja **Wändis** / **Rügenin** Ruhtinas / **Ingerin** Maan ja **Wissmarin** Herra; nijn myös Pfaltz-Greiwi **Rheinin** **Beijerisä** / **Gülichin** / **Clewin** ja **Bergin** Hertua / etc. Temme tiettäwäxi / että nijncuin Ruotzin Waldacunda on Pacanain Maacunnista cocontullut (s. 1).

Muitakin paikannimiä esiintyy: iness. *Stäckholmis* (~ *Stockholmis*), *Upsalas* ja *Wästerås*. On odotettavaa, että paikannimet ovat vieraskielisessä asussa virallisessa kontekstissa.

Monet uskonnollisten lukujen, virsien ja opinkappaleitten nimet ovat vierasperäisiä:

in aliquo Auctore Locorum Communium	[lat. abl. vastaa sm:n inessiiviä; luvun nimi]
Apostolico Athanasiano	[apostolisessa uskontunnustuksessa] [ns. Athanasioksen tunnustuksessa eli (Symbolum) Quicunque]
Auspurin ~ Augsburgin ~ Ausburin Tunnustuxes Crimen laesae Majestatis	[Augsburgin Tunnustuksessa] [majesteettirikoksessa eli maan hallitsijan tai häne perheensä jäsenen koskemattomuuteen, henkilökohtaiseen vapauteen tai kunniaan kohdistuvassa rikoksessa]
Deus qui corda fidelium &c	[luku nimi, joka luettiin pappeinkokouksessa]
Libro Concordiae manaus Timotheuxen tygö Nicaeno (Pää-)Symbolumis Veni Sancte Spiritus	[Sovintokirjassa] ² [Kirje Timoteukselle] [Nikeian uskontunnustuksessa] [uskontunnustus] [Tule Pyhä Henki].

Lukuun ottamatta Augsburgin uskontunnustusta ja Kirjettä Timoteukselle lukujen ja virsien nimet ovat latinaksi. Tämäkin on sinänsä odotuksenmukaista. Kun nimi säilyy vierasperäisenä, se on helppo yhdistää oikeaan asiaan. Moniosaisten ilmausten kääntäminen saattaisi tuottaa vaikeasti lähtöilmaukseen yhdistettäviä käännöksiä. Kun oli totuttu papiston keskuudessa vierasperäisiin nimiin, ei ollut syytä kääntää niitä suomeksi. Toisaalta joitakin nimiä on ilmaistu suomeksi (esim. *O Jumala sinua kijtäm*). Nämä virret lienevät sen verran tutumpia papistolle sekä rahvaallekin, että niitä voidaan ilman väärinymmärryksen mahdollisuutta ilmaista suomeksi.

Myös joitakin juhla- ja pyhäpäiviä on ilmaistu vierassanoin:

Adventi	
Dominica -- Epiphantias	[ilmestyssunnuntai; lat., kr.]
Dominica -- Trinitas	[kolminaisuudenpäivä; lat., kr.]
Kirstuorstai	
Sabbatin	[sapatin].

² *Liber Concordiae* (Sovintokirja eli luterilaisen kirkon tunnustuskirjojen kokoelma) sisältää kolme kristikunnan pääuskontunnustusta, Apostolisen, Nikaialaisen ja Athanasiuksen uskontunnustuksen, alkuperäisen, muuttamattoman Augsburgin tunnustuksen ja sen puolustuksen eli Apologian, Schmalkaldenin artikkelit ja siihen liittyvän kirjoituksen Paavin valta ja yliherruus, Lutherin Vähän ja Ison katekismuksen sekä Sovinnon kaavan. Se hyväksyttiin virallisesti v. 1664 ja oli puhdasoppisuuden ilmaus ja samalla vahvasti tunnustuksellisen valtionkirkon asemaa. (Koskeniemi 1948: 10; Kansanaho 1980: 60.)

Useimmiten juhla- ja pyhäpäiville on kuitenkin suomenkielinen nimitys:

Nijncuin Sabbatin Päiwä / joca nyt meillä on **Sunnuntai** / pitä Jumalan Lain jälken pyhitettämän / nijn pitä myös ilman sitä jälkenseurawaiset Juhlat / nimittäin **Joulu- Pääsiäis- ja Heluntai päivät** pidettämän ja pyhitettämän / sillä tawalla / cuin tähän asti totuttu on / ja Canssa manattaman / että he itzens Christillisest ja hywin siihen walmistawat; Nijn myös **Udenwuoden- ja Loppiaispäiwä / Christuxen Taiwasen astumisen päiwä / Kyntilänpäiwä / Marian Ilmoitus- ja Etzickopäiwä / Johannes Castajan / S. Mickelin ja Pyhäinmiestenpäiwä** / nijn myös Apostolein päiwät (s. 20).

Tätä taustaa vasten, että enemmistö juhla- ja pyhäpäivistä on ilmaistu kotoperäisin sanoin, nousevat muutamat vierasperäiset juhla- ja pyhäpäivien nimet toiseen valoon. Juhlat olivat tavallisille ihmisille tuttuja jo keskiajalta. Juhlia nimeävät sanatkin ovat kirkollisen elämän vanhaa keskeistä sanastoa. (Rapola 1967: 20–21; Pirinen 1991: 164–165.) Voidaankin ajatella, että juhlat ja pyhäpäivät, joita tavallinen kansa vietti, ovat saaneet ajan kuluessa suomenkielisen nimen, arkisen nimen. Sanat ovat siis niin arkipäiväistyneet papistonkin keskuudessa, että niiden vierasperäiset vastineet olisivat vain haitanneet ymmärrettävyyttä. Suomenkieliset tutut juhlien nimet olivat itsessään täysin ymmärrettäviä.

2.7. Muuta sanastoa

Yhdeksi pieneksi aihepiiriksi voidaan Kirkkolain sanastosta erottaa varallisuusaihepiiriin liittyviä vierassanoja:

Arrendin	[vuokran; rts.]
Creditin	[krediitin eli tilin hyvityspuolen; rts.]
Dalari	[taalaria; saks.]
Daleria	[taaleria; rts.]
Debetin	[debetintilinpidon veloituspoulen; rts.]
Inwentarium	[inventaaari, omaisuusluettelo; lat.]
Caluin Inventarium	[kalustoluettelo]
KirconRäkningi	[kirkon tili; rts.]
Marcka	[rts. <i>mark</i> , lat. <i>marka</i> , saks. <i>Mark</i>]
Summa	[lat.]
Zedeli	[lat.]

Kirkot vaurastuivat 1600-luvun lopulle tultaessa. Piti kehittää tilinpittoa. Kirkon omaisuutta valvoi taloudenhoitaja. Monista rikkeistä selvisi sakoilla, joten sen vuoksi tarvittiin monia rahaan viittaavia sanoja.

Kirkko suoritti kasvatustyötä. Osana tätä oli kurinpito. Kirkko yritti kitkeä kurittomuutta ja uskonnollista välinpitämättömyyttä sekä kansan että pappien keskuudesta. Kirkon toimet uppiniskaisten taltuttamiseksi käsitettiin alussa sielunhoidollisiksi toimenpiteiksi. Kirkkolaissa kirkkorangaistukset kuitenkin luovutettiin maallisessa oikeudessa tuomittaviksi häpeärangaistuksiksi. Yksi tällainen häpeärangaistus oli jalkapuu, *Stucki* (< rts.). Vielä pahempi oli julkirippi. Tuomittu ihminen pantiin kirkossa jumalanpalveluksen ajaksi istumaan häpeätuoliin eli mustaan penkkiin. Tästä jäi rangaistulle elinikäinen häpeätahra. Yksi vakava rike oli huorinteko. (Salomies 1949: 394–395, 426; Maliniemi 1955.)

Kirkkolaissa annetaan selvät ohjeet esimerkiksi kirkossa käyttäytymisestä erilaisten juhlapyhien aikaan. Kirkkolain lukujen XI (Herran Ehtollisesta) ja XIII (Kirkkoweitusta) mukaan kaikenlainen hauskanpito ei ollut sallittua pyhäpäivinä. Meteliä ei saanut pitää, raittiina piti olla ehtoollisella ja kortti- ja arpapelit olivat kiellettyjä, samoin tanssiminen. Tiettyinä pyhäpäivinä kirkossa ei saanut myöskään soittaa musiikkia, vaan kansa veisasi ilman säestystä. Alkoholia oli tapana käyttää runsaasti. Juominen ei kuitenkaan ollut suotavaa. Kuritoimenpiteet kohdistuivat sekä maallikkoihin että pappeihin. (Laasonen 1991: 162.) Monet tämäntyyppiset kiellettyihin huvituksiin tai tapakulttuuriin liittyvät sanat on lainattu muista kielistä:

Comeadiait	[(huvi)näytelmiä; lat.]
Crouweis	[krouveissa eli kapakoissa]
Instrumenteillä	[soittimilla; rts.]
Music	[musiikki; rts.]
Spelaminen	[palaaminen; rts.]
Spelejä	[pelejä; rts.]
Terningi	[arpakuutio; rts.]
Terningspeliä	[arpapeliä; rts.]
Trummuilla	[rummuilla; rts.]
Tubakin.	[tupakan; rts.].

Sanojen nimeävät asiat ovat arkisia, piti hän kansaa niistä vieroittaa, mutta silti niitä on nimetty vierassanoin. Seurakunnan oikeusistuin ja kuri-instituutio oli kirkkoneuvosto, jonka tehtävä oli rangaista huvituksista ja rikkeistä. Se valvoi, että kansa eli siivosti. Niskoittelija voitiin tuomita käräjillä, hovioikeudessa tai kapitulissa. Uskonto oli kansalaisuskontoa, mikä tarkoittaa, että uskonnolliset toimet eivät rajoittuneet vain kirkossa käyntiin, vaan kirkko valvoi myös kansalaisten arkielämää. (Laasonen 1991: 154–155, 162.)

Ei ole yllätyksellistä, kun ottaa ajan historialliset seikat huomioon, että

Kirkkolain vierassanoista suuri osa on laki-, virka- ja kirkollisen aihepiirin käsitteitä. Vähäiseksi jää joukko muun alan sanastoa. Kirkkolaissa on ilmaistu joitakin rakennuksia, joita ei voi luokitella kirkolliseen tai hallinnolliseen kieleen kuuluviksi:

Hospitalit	[sairaalat; rts.]
Härbärisäns	[majatalossansa; rts.]
Krämä puodeja	[rihkamapuoteja; rts.]
Prowiant Huoneen	[muonahuoneen; rts.].

Hospitaalit olivat kyllä osaksi kirkon alaisia:

Caickein Waiwaisten Huonetten [eli hospitaalien] perän / nijn Duomiokirkkoin tykönä cuin muiden / pitä Maanherran / Pispan / Kirckoherran ja yhden Bårgmestarin catzoman (s. 55).

Muita yksittäisiä sanoja, joita on vaikea ryhmitellä suuremmaksi aihepiiriryhmäksi, on useita:

Fangin	[fangin]
Fangeuxen	[fangeuden]
Funtit	[kastemaljat; rts.]
Christillisen	[kristillisen]
Citerata	[siteerata; rts.]
Kläppämisest	[kläppäämisestä eli kirkonkellon harvoin yksinäisin lyönnein soittamisesta; rts.]
Materiast	[aiheesta; lat.]
Persona	
Privati	[privaatti eli yksityinen henkilö; rts.]
Prophetalisis	[profeetallisissa]
prändättä	[painaa; rts.]
präntistä	[painosta; rts.]
Religio(n)	[uskonto; lat., rts.]
resolvera	[päättää; rts.]
Spitali	[spitaali; rts.]
Termini	[määräaika; rts.].

Toiset kuuluvat kirkolliseen sanastoon ja toiset maalliseen. 1600-luvulla sanasto oli suppeaa, joten tavallisillekin sanoille piti lainata nimi toisista kielistä. Ei yksinkertaisesti ollut kotoperäisiä sanoja kaikille arkisille saati erikoisalojen käsitteille. Useat sanat olivat vakiintuneet jo kauan aikaa sitten vierasperäisiksi.

3. VIERASSANOJEN VASTINEITA³

3.1. Taustaa suomen kielen tilasta 1600-luvun lopulla

1600-luvulla vieraista kielistä jouduttiin lainaamaan sanoja useille käsitteille, muun muassa siitä syystä, että niille ei yksinkertaisesti ollut suomenkielistä vastinetta olemassa. Toinen vaihtoehto olisi ollut suomalaisten sanojen kehittäminen ja keksiminen, mutta tällainen innostus tuli vasta 1800-luvun alusta lähtien, kun Suomesta tuli autonominen suuriruhtinaskunta (1809). Suomen kieltä alettiin tietoisesti vaalia suomalaisuusliikkeen johdolla. Jos oltiin eri mieltä siitä, millainen puheenparsi kelpasi yleiskieleksi, oltiin kuitenkin yhtenä rintamana vieraita aineksia vastaan. (Häkkinen 1994: 499, 504.)

1600-luvulla oli normaalitilanne, että ruotsia ja latinaa käytettiin varsinkin laki- ja uskonnollisessa kielessä. Toisin sanoen suomen kieli ei ollut kieli, jota paikkailtiin pakkotilanteissa vieraskielisillä sanoilla, vaan vieraan ja kotoperäisen kielen sekakäyttö oli pikemminkin luonnollista.⁴ Rapola (1962a: 170) kuvaileekin Ruotsin vallan aikaisen kirjallisuutemme parhaimmillaankin olevan ”pelkkää kielellistä kokeilua”. Rapola kuitenkin arvostaa kielen antia. Häkkinenkin (1994: 498) mainitsee, että 1700-luvulla muun muassa Florinukselle oli annettu arvoa kielen tietoisesta kehittämispyrkimyksestä, vaikka ”pyrkimykset eivät olleet alkua pitemmällä”. Vieraskielisyyksien osalta Rapola (1962a: 170–172) kuvailee Ruotsin vallan aikaista kieltä ”kamppailuksi liian karkeasti päälle tunkevia muukalaisuuksia vastaa”. Hänen mukaansa suomalaisen kirjallisuuden suurin saavutus ennen Kalevalaa oli Raamattu. Raamatun suomentajien pyrkimys oli vapautua ruotsalaisista lainasanoista, joita Agricolalla vielä oli runsaasti (Rapola 1945: 59). Rapola huomauttaakin (1962a: 170), että arvokkainta tuotosta syntyi vieraan tulkinnasta.

Tällaisesta asetelmasta on mielenkiintoista alkaa tarkastella Kirkkolain kieltä ja varsinkin sen vieraskielisyyksiä, esimerkiksi juuri niiden kääntämistä, suomennosyrityksiä, ikää ja muotoa. On mielenkiintoista havainnoida, milloin vierassanoille on tullut suomenkielisiä vastineita, onko niitä tullut laisinkaan, onko vierassana korvattu kotimaisella, mutta lopuksi vierassana kuitenkin voittanut jne. Toiset käsitteet saivat suomenkielisen sanan joskus Florinuksen jälkeisenä aikana tai

³ Tässä luvussa sanat ovat sanakirjojen käytännön mukaan perusmuotoisina, jos ei toisin mainita.

⁴ Ks. luku 4.3.

1800-luvulla tietoisien sanojen kehittelyn tai keksimisen tuloksena ja jotkin vasta nykypäivää lähestyttäessä. Toisia sanoja taas nimetään vieläkin vierassanoihin.

3.2. Vierassanojen ikäys

Jotkin Florinuksen Kirkkolaisissa käyttämät vierassanat olivat olleet käytössä jo Agricollalla. Voidaankin sanoa, että jo kauan sitten vieraista kielistä lainatut sanat olivat vakiintuneet kieleemme vierassanoiksi Florinuksen aikana. Tällaisten vanhojen vierassanojen voidaan siis olettaa kuuluneen automaattisesti 1600-luvun lopun ja Florinuksenkin kieleen. Tällaisia vanhoja sanoja on Kirkkolaisissa runsaasti:

Agr.	adventi	majjesteti
	apostolinen	persona
	artikel	prophetalainen
	biblia	präntti
	bärgmestari	präntätä
	catechismus	psalmi
	christilinen	raadi
	crouwi	radimies
	crunu	radstupa
	cuningas	registeri
	drengi	sacramenti
	drottningi	sabbatti
	duomio	schoulu
	Epistola	seremonia
	evangelium	spitali
	fangi	stucki
	foudi	stundi
	funtti	templi
	judalainen	trumbu
Martti	articulus	
	privilegia	
West	disputeraminen	
1500-l.	cancelli	
asiakirjat,	ladmanni ~ lagmanni	
kirjeet	lambuodi	
	profwasti	
	secretti.	

Monet näistä sanoista kuuluvat keskeiseen uskonnolliseen terminologiaan. (Rapola 1960; IA I–II; VKS 1–2; Jussila 1998.)

Toisien Kirkkolaissa esiintyvien sanojen ensiesiintymät ovat 1600-luvun puolelta:

1600-l.	krämä
1610-l.	adeli kläppäminen pastor
1620-l.	concilium liturgia postilla
1630-l.	academia examen hospitali kircowärdi studenti superintendenti tubaki zedeli
1640-l.	advocat fiscali capitlumi akti asesori citerata consistorium comeadia decanus executio notarius placati processi praesidenti protocolli prowiant speli wachtmestari wisiterata
1650-l.	artikli kirstuorstai potentati resolverata räkningi visitation
1660-l.	revision termini
1670-l.	materia resolutio
1680-l.	inventerata.

(Rapola 1960; VKS I–II; Jussila 1998.)

Sekä 1500-luvulla että 1600-luvulla käytettyjen vierassanojen aikaisemmasta käytöstä Florinus on todennäköisesti ollut selvillä – ovathan sanat tuttuja enimmäkseen

kirkollisen ja lakikielen sanoja (mm. *adventi, artikli, catechismus, processu sacramenti*). Mutta myös tuttuja maallisen sanaston sanoja on (mm. *fangi, präntti, registeri, spitali*). Sanoja on varmasti käytetty taajaan. Kieleen oli vakiintunut suuri joukko vierasta alkuperää olevia sanoja. Yleisesti voitaneen todeta, että Florinukselle ovat olleet tuttuja häntä aikaisemmin käytössä olleet vierassanat. Florinuksen lukeneisuuden ansiosta voidaan olettaa, että hänelle ovat olleet tuttuja sekä maalliseen sanastoon kuuluvat sanat että kirkollisen ja lakikielen sanat. Tällaista oletusta ei voisi tehdä kenestä tahansa Florinuksen aikalaisesta: eittämättä oppineisuus, papin ammatti ja vieraitten kielten erinomainen osaaminen ovat perehdyttäneet Florinuksen etenkin teologian sanastoon huomattavasti maallikkoa syvemmin.

Toisinaan Florinus on joutunut käyttämään sellaista vieraan kielen sanaa, joka ei ollut vakiintunut hänen aikanaan suomen kieleen käyttöön. Tällaisia vieraasta kielestä lainattuja sanoja, joita ei ollut käytetty ennen Florinusta, on paljon:

artolleri	[tykistö]
archivum	[arkisto]
arithmetica	
auditorium	[istuntosali]
consistoriales	[konsistoriaalit eli konsistorin jäsenet]
contracti	[kontrahti ~ kontrakti eli sopimus, sopimuskirja]
contractista	[tietyn rovastikunnan pappi]
daleri	[taaleri]
debet	[tilinpidon veloituspöytä]
directè	[suoraan]
dispositio	[käyttöoikeus]
disputatio	[keskustelu, väittelytilaisuus]
duomiocapitulum	
ethica	
extraordinariè	[ylimääräinen viranhaltija]
förmyndari	[holhooja]
graadi	[oppiarvo; Florinuksella vain asussa <i>graduxen</i>]
härbäri	[majatalo]
interlocutorie	[välipäätös]
inventarium	[inventaari]
lengdi	[luettelo]
lijf-gardi	[henkivartio]
logica	
music	
memoriali	[virkakirjelmä]
oconomus	[taloudenhoitaja]
opponentes	[opponentti]
opponerata	
ordinandus	[vihittävä]

ordinariè	[vakinainen viranhaltija tai adv. Varsinainen]
ordinatio	[papiksi vihkiminen, pappisvihkimys]
ordinator	[vihkijä]
pedel	[pedelli]
peremptoriè	[lopullinen]
personalia	[elämäkerta]
physica	
privati	
regal ~ regale	[regaali eli kruunun omistama]
registerata	
religio	[uskonto]
rhetorica	
ridderskapi	[ritaristo]
sessioni	[istunto]
Ståckholm	
ståthållari	[käskynhaltija]
superintendentia	
såndebuodi	[lähettiläs]
thesi	[teesi].

Merkitykseltään käsitteet, joille ei ollut vakiintunut vierassanaa, edustavat sekä kirkollista että maallista aihepiiriä. (Rapola 1960; VKS I–II; Jussila 1998.)

Kun tarkastellaan Kirkkolain ei-kotoperäisiä sanoja iän perusteella, voidaan ne jakaa sanoihin, joita on käytetty ennen Florinusta, ja sanoihin, joita ei ole ennen Florinusta käytetty. Sanat, jotka ovat olleet käytössä jo Agricolan aikana tai 1600-luvulla ennen Florinusta, ovat mitä todennäköisimmin olleet Florinuksen aikana tuttuja suomen kieleen vakiintuneita vierassanoja. Toisia sanoja ei ollut ennen Florinusta käytetty, ja tässä mielessä niitä voidaan pitää vieraampina. Tuttuja nämäkin sanat ovat epäilemättä kielimiehelle olleet. Kirkkolaissa oli siis vanhoja vakiintuneita vierassanoja sekä suomen kieleen vakiintumattomia vierassanoja.

3.3. Vierassanan olemassa olevaa suomenkielistä vastinetta ei käytetty

Florinuksen käyttämissä vierassanoissa on sellaisia vierassanoja, joille olisi ollut suomenkielinen vastine kielessämme tarjolla, mutta Kirkkolaissa ei sitä jostain syystä käytetty. Toisille vierassanoille oli suomenkielinen vastine käytössä jo 1500-luvulla ja toisille 1600-luvulta lähtien, mutta Florinus valitsi vieraasta kielestä sanan käsitettä kuvaamaan:

KL

Hofrätti	[1615 hist. kirja <i>Hofoikeuden</i>]
Oratio	[Agr. <i>puhe, rukous</i>]
ordinerata	[Agr. <i>vihkiä</i>]
Ordningi	[1621 Sorolainen <i>järjestys</i>]
Ja	[Agr. <i>kyllä</i>]
Octobris (lat. y. gen.)	[Agr. <i>lokakuu</i>]
Praeses	[Agr. <i>esimies</i>]
Stuckijn (illat.)	[Agr. <i>jalkapuu</i>]
Sändebuodeille (mon. allat.)	[Agr. <i>sanasaattaja</i>]

(Jussila 1998).

Toisilla Florinuksen käyttämällä vieraasta kielestä lainatuilla sanoilla oli ollut suomenkielistyneempi asu käytössä kuin Florinus Kirkkolaissaan käytti:

KL

Graecan (y. gen.)	[vrt. Agr. <i>Grekin kielen</i>]
Gymnasiumeis (mon. iness)	[vrt. 1634 Alastaroensis <i>Gymnasiaille</i>]
Hebraean (y. gen.)	[Agr. <i>Hebrein, Hebreaxi</i>]
Officiarios (lat. mon. akk.)	[offisiantti; 1681 asiakirja <i>Officiantim viranhaltijamme</i>]
Pastor	[1616 Hemminki]
Patronus	[Agr. <i>patronein</i>]
Privilegium	[1570-l. Martti <i>Preuilegiens</i>]
Rectores (lat. mon.)	[1673 asiakirja <i>Rectorit</i>]
Signetilläm (adess. + poss.suff.)	[1637 Schroderus <i>sinetti</i>]

(Jussila 1998).

Miksi Florinus ei käyttänyt olemassa olevia kotoperäisiä sanoja? Miksi hän käytti useista vieraasta kielestä lainatuista sanoista vieraskielisempää muotoa, kun koistuneempikin muoto oli ollut kielessämme jo kauan käytössä? Florinuksen valitsemat sanat ryhmänä eivät näytä ensi silmäykseltä poikkeavan muista Kirkkolain lainatuista sanoista. Syy miksi Kirkkolaissa ei käytetty saatavilla olevaa suomenkielistä tai kotiuuneempaa vastinetta täytyy löytyä mieluummin kunkin sanan kontekstista.

Suomen sana *kyllä* on Kirkkolaissa samanlaisessa käytössä kuin se nykyäänkin merkitsee. Pari kertaa sanasta käytetään kuitenkin ruotsin sanaa *Ja*:

todistacon itzecukin Puhens sillä että hän sano : **Ja** ja Ei (s. 9);

Kihlamiset pitä tapahtuman selkeil ja ymmärtäväisil Sanoilla ehdon tilan cansa eli ilman ehdota; Cosca molemmat sanowat siihen **Ja** ilman pelwota eli vaatimista niijn myös andawat toinen toisens Kättä silloin on kihlaminen toi-

mitettu jos sijnä annetan Lahjoia eli ei (s. 23).

Kyse on tuskin siitä, ettei sanaa olisi huomattu kääntää. Tapana oli vastata lupauksiin juridisissa tilanteissa ruotsin sanalla *ja* ja *ei*. Näinhän vielä nykyäänkin eduskunnassa tehdään.

Suomen kuukauden nimet ovat vanhaa perua (Jussila 1998). Kuitenkin Kirkkolaissa käytetään latinan sanaa *octobris* (y. gen.) lokakuusta. Kyse ei ole siis siitä, ettei vastaavaa suomalaista nimeä olisi ollut. Sana on luvun lopussa, jossa kerrotaan asetuksen olevan aito. Tällaisessa päiväyksen vaatimassa yhteydessä vieraskielisen sanan käyttö lienee perusteltua: *Stockholmis 17 Octobris Anno 1687*. Toisaalla samanlaisissa yhteyksissä on kuitenkin käytetty suomenkielistä kuukauden ja vuoden nimeä: *Stockholmisa 22 päiw. Joulucuusa Wuona 1686*. Ilmaus paikka/päivä/kuukausi/vuosi lienee käsitetty kokonaisuudeksi, joka on ollut tapana ilmaista joko suomeksi tai latinaksi.

Florinus suomentaa *oration* sanakirjassaan (1678) ’rukoukseksi’, ja toisessa kohtaa sama sana merkitsee hänen mukaansa ’Puhe eli kirjoitus ilman wärsytä’. Ilmi selvästi hän siis tietää *oratiolle* suomenkielisen vastineen, mutta käyttää Kirkkolaissa latinan vastaavaa sanaa:

Jälken puoldapäiwä / Cahden lyödes / pidetän **Oratio** samast Materiast / sildä cuin Pispä siihen määrännyt on; ja sijtte Thesexiä Pappain canssa tutkiskellan ja selitetän â Praeside, wijden lyömän asti (s. 51).

Kyse on pappeinkokouksesta, jossa pidetään puhe. Sitä ei ole kuitenkaan ilmaistu suomeksi, vaikka Florinus toisaalla sanan suomensikin. Kyse täytyy olla tietoisesta valinnasta. Latinankielinen sana kuvasi tarkoitettuaan paremmin kuin suomenkielinen sana: ”pappeinkokouksessa” ei ollut kyse samantyyppisestä rukouksesta kuin esimerkiksi ristiäisissä, mutta kyseessä ei myöskään ollut tavallisen maallikon arkipuhe. *Oratio* oli puhe, joka kuului pappeinkokouksen perusrakenteeseen. Sillä oli merkittävä osuus kokousten opetustoimissa. Toiselta nimeltään *oratio* on *synodaalipuhe*. (Laasonen 1991: 40.) *Oratio* kuului vierasperäiseen teologiseen ammattikieleen. Sitä ei ollut tarpeen suomentaa. Kotoperäinen *puhe* ei olisi tarkoittanut täsmällisesti juuri ’synodaalipuhetta’. *Oratio* on säilynyt nykysuomeen teologian sanastoon (Teinonen 1999).

Verbiä *ordinerata* Florinus käyttää suomalaisen verbin *vihkiä* rinnalla. Vierassanaa on käytetty ensi kerran vuoden 1642 Raamatussa, kun *vihkiä* on Agricolan aikainen. Vierassana lienee koettu oman alan kontekstissa täsmällisemmäksi tai ainakin tarpeettomaksi kääntää. Voi myös olla, että samaan sanapesyeseen kuuluvat *ordinandus*

'vihittävä' ja *ordinator* 'vihkijä' ovat vaikuttaneet, että koko sanaperhe ilmaistaan vierassanoin.

Myös sanalle *ordningi* oli suomalainen nimi jo ennen kirkkolain ilmestymistä. Sorolaisen nimeen liitetään *järjestyksen* ensiesiintymä vuodelta 1621 (Jussila 1998). Myös Florinus selittää sanakirjassaan (1678) ruotsin *ordningin* sanalla *järjestys*. Kirkkolaissa *ordningilla* viitataan nimenomaan käsitteeseen '(kirkko)järjestys' tai 'kirkkolaiki':

Cuningas Johanin aicana **Kircko-Ordningi** 1571 / Ståckholmis tuli präntätyxi (s. IV);

Waicka me olem meidän Alammaisem wastoin caickinaisia pahoja Töitä / rioxia ja Wicoja hywällä Lailla / **Ordningeilla** ja Asetuxilla nijn edescatzonet / ettei sitä rangaistuxen tapa -- tarwittaman pidäis (s. 15);

Cuolluitten jälkeen pitä soitettaman yhdel eli usiammal Kellolla / cuin cungin Sädylle meidän **Ordningitten** woimalla myöden annettu on (s. 31);

Jos jocu -- ricko tätä **Orningi** wastan / se pitä Duomio-Capitulumijn cutzutaman / ja siellä -- rangaistaman (s. 39).

Samantapainen merkitys on myös silloin, kun sana on yhdyssanan perusosana:

joca ei woi Sacko tehdä / sen pitä Ruumillans maxaman / nijn cuin **Rangaistus Ordningi** waati (s. 18);

Pispan pitä myös catzoman Gymnasiumein ja Schouluin perän / nijn myös Nuoruden ylöscaswattamisen **Schoulu-Ordningin** jälkeen / josa ei yhdengän pidä omast tahdostans mitän muuttaman. (s. 45);

Hänen [kirkkoherran] pitä myös sen murhenpitämisen tykönä -- ettei myös jotain luwatoinda kerjämist / wastoin **kerjäitten-Ordningi** pitäjäs sallittais (s. 49).

Kun sanaa *järjestys* käytetään, sillä on selvästi erilainen merkitys:

Music Urcuin päällä / eli muilla Insrtumenteilla / ei pidä pitkän wedettämän / että Seuracunda sijtä tule weisamisesans estetyxi / kijttämäst Jumalata omalla änelläns / joca pitä tapahtuman hywällä **järjestyxel** ja yximielisydellä (s. 19);

Wircans uscollisest ja wiriäst edesseisowat / ja nijn hywin Esimerkillä ja Elämäkerralla / cuin opetuxella Seuracunda ylösrakendawat / pitävät hywän **Järjestyxen** Sanancuulioittens canssa / sen päälle / että he mahdaisit aina nähdä ja tietä / cuiga he paranewat Opis (s. 51).

Sanan *järjestys* merkitys eroaa selvästi 'kirkkojärjestyksestä'. Niinpä on mahdollista, että *ordningi* oli eriytynyt vain kirkkojärjestyksen, lain nimeksi.

Kirkkolaissa käytetään sanaa *praeses*, jolla tarkoitetaan 'johtajaa' tai 'esimiestä'. Sanaa (*puheen*)*johtaja* ei ollut tullut suomen kieleen vielä 1810-luvullekaan mennessä. *Esimies* taas oli jo Agricolan aikainen (Jussila 1998). Periaatteessa *esimiehellä* olisi selvitty, mutta sanaa ei Kirkkolaissa käytetä. *Praeses* on säännönmukaisessa käytössä, kun puhutaan johtajasta, esimiehestä:

Thesexet owat kirjoitetut **â praeside** [johtajalta] (s. 51);

Sijtte asetta Pispä – – **Praesidem, Vice-Praesidem** [johtajan, varajohtajan] (s. 52);

Meidän Hof-Consistoriumis on Meidän ylimmäinen Hofwin Sarnaja **Praeses** [johtaja] (s. 58).

Hallintojärjestelmässä oli kansainvälinen yhteinen sanasto, joka oli papistolle tuttu. Viimeinen esimerkki osoittaa selvästi, että *praeses* oli arvonimi, joka tunnettiin latinan-kielisenä ja jonka kääntäminen esimieheksi ei olisi enää tarkoittanut samaa.

Myös verbiä *praesidera* käytetään, kun tarkoitetaan 'johtamista':

Upsalan Duomio-Capitulumis **praesidera** Archipispa – – / Muisa Pispacunnis **Praesidera** pispä (s. 58).

On selvää, että *praesidera* oli vakiintunut tarkoittamaan 'hallinnollista johtamista' ja *praeses* 'konsistorin, oikeuden, tuomiokapitulin johtajaa'. Ilmeisesti *johtaa*-verbi, joka oli esiintynyt jo vuodesta 1605, ilmaisi yhä Kirkkolaissa konkreettisempaa johtamista, kuin se nykyään voi merkitä. Vuonna 1605 Hemmingillä *johtaa* tarkoitti 'palauttaa mieleen', vuonna 1609 Ljungolla 'antaa kihlalahjoja' ja vuonna 1729 Calamniuksella 'viedä jonnekin' (Jussila 1998). Sekä vieras substantiivi että verbi olivat erikoistuneet merkitsemään tiettytyyppistä johtamista ja johtajaa tietyssä kontekstissa, erikoisalan sanastossa.

Joillekin vieraan kielen sanoille ei ollut yhtä vastaavaa suomenkielistä sanaa, vaan ne olisi jouduttu useampisanaisesti selittämään, jos ne olisi haluttu kääntää. Tällainen sana on esimerkiksi *patronus* 'patronaatiooikeuden omistaja' (*patronaatiooikeus* 'oikeus ottaa seurakuntaan pappi'). On vaikea kuvitella tarkoitteelle yhtä suomenkielistä sanaa. Olivathan kirkollisen ja lakikielen aihepiirin käsitteet tuttuja jo ennestään latinaksi Kirkkolain lukijoille. Ei niille ollut tarvetta tai aikaa keksiä täysin uutta suomenkielistä vastinetta, vaan vieraskielinen sana riitti vallan mainiosti. Tällaiseen kategoriaan

menevät helposti myös useamman sanan latinankieliset ilmaisut mm.

Votum	[lupaus]
Jus Patronatus	[patronaattioikeus]
Veni Sancte Spiritus	[Tule Pyhä Henki -virsi]
Rectores Scholae	[koulumestari]
Ordinarius Praeses	[vakinainen johtaja]
Decanus Consistorii	[konsistorin dekaani].

Sanalle tai ilmaukselle tai sen osalle saattoi olla suomenkielinen sana olemassa, mutta sitä ei ole käytetty. Ilmiössä ei ole kyse siitä, että ei olisi osattu kääntää tai ainakin selittää asiaa suomeksi, vaan yksinkertaisesti vieraskielinen ilmaus on koettu täsmällisemmäksi ja käytännöllisemmäksi. Tämä on todellakin helppo ymmärtää, kun ajatellaan sitä, että väestö, jolle Kirkkolaki oli tarkoitettu (papit jne.), oli tottunut latinankieliseen termistöön. Sitä paitsi monet vieraskielisyydet saattoivat tuntua tavoiteltavilta ominaisuuksilta: Kieli etäännytettiin tavallisesta puhekielestä. Vieraskielisyyksillä saattoi olla sivistyneisyyden merkki. (Häkkinen 1994: 498.)

Selviä vierassanoja, joita oli jo ennenkin käytetty, saatettiin käyttää Kirkkolaisissa vieraskielisemmässä asussa kuin aikaisemmin ilmestyneissä teksteissä. Esimerkiksi Kirkkolaissa esiintyvistä sanoista *Graecan* (y. gen.) ja *Hebraean* (y. gen.) oli jo Agricolalla kotoistuneemmat asut käytössä kuin Florinuksella (vrt. Agr. *Grekin kielen*, Agr. *Hebrein*, *Hebreaxi*). Florinuksen kirjoitusasuun saattoi vaikuttaa useat muut täysin latinalaisittain kirjoitetut sanat. Nimittäin luvussa XIX Sarnawirasta on alkupuolella melkoisen paljon latinankielistä sanastoa:

Tämän cuuldelemisen ja tutkimisen [joca papeille suoritettiin ennen virkaan hyväksymistä] pitä tapahtuman. 1. Kielten taidosa / nim. Latinan / **Graecan** ja **Hebraean** 2. In **Disciplinis Philosophicis**, erinomatain in **Rhetorica**, **Logica**, **Ethica**, **Physica**, **Arithmetica** ja **Computo Ecclesiastico**. 3. in **Theologia**, ja erinomaisest meidän Uscom Cappalisa ja **Locis Communibus**. – – 4. Heitä pitä myös cuuldeltaman nijsä erinomaisis **Controversiis** [lat. mon. abl.] ja **Kysymyxis**. 5. in **Historia Biblica** ja **Ecclesiastica**, niijn hywin cuin myös in **Theologia morali** ja **Casibus Conscientiae**. (s. 32–33).

On mahdollista, että muut sanat ovat vaikuttaneet *Graecan* ja *Hebraean* kirjoitusasuihin. Epätodennäköistä taas on, että Florinus ei olisi tuntenut kotoistuneempia asuja, koska olivathan ne jo Agricolan perintöä.

Kirkkolaissa esiintyy useita *ium*-loppuisia sanoja. Sanoille *privilegium* ja *gymnasium* olivat suomenkielisemmät asut käytössä jo ennen Florinusta: Vuodelta 1634 Alastaroensikselta on *kymnaasin* ensiesiintymä muodossa *Gymnasiaille*. Jo 1570-

luvulla on Martilla esiintynyt *privilegio* asussa *Preuilegiens*. (Jussila 1998.) *Privilegiosta* Florinuskin käyttää toisinaan muotoa *privilegia* (mon. gen. *Privilegiain*, mon. partit. *Privilegiaita*). Latinalaiseen *ium*-loppuun päättyvien muotojen käytölle voi löytyä syy toisista samantyyppisistä sanoista. Kun Florinus käytti sanoja *auditorium*, *beneficium*, *concilium*, *consistorium* ja *inventarium*, ovat ne voineet vaikuttaa, että *kymnaasista* ja *privilegiosta* on käytetty latinan mallin mukaista *ium*-loppuista muotoa.

Kirkkolaissa on vieraskielisiä sanoja, joiden monikko on muodostettu vieraan mallin mukaan, esim. mon. nom. *Assessores*, *Consistoriales*, *Lectores*, *Visitatores*. Toisaalla sanoja on saatettu taivuttaa suomalaisittain: *Aessorins*, *Consistorialexeilda*, *Lectorein*, *Lectoresten*, *Visitatoreilda*. Sanat saatettiin kokea toisaalta kotoistuneiksi, mutta toisaalta täysin vieraskielisiksi: samassa kappaleessa käytetään sanoja *Aessorins* ja *Assessores*. Ilmeisesti yhteneväiseen kirjoitusasuun ei pyritty ainakaan koko taivutuskaalan osalta. Voikin olla, että monikon nominatiivissa vieraskielinen muoto säilyi kauimmin. Yhteneväisyyteen pyrittiin nimenomaan sanojen vieraskielisen nominatiivin osalta – ainakin Kirkkolaissa näyttää olevan sellainen piirre.

Näyttää siis siltä, että kielessä aikaisemmin esiintynyttä vierassanaa on käytetty jostain muusta syystä kuin siitä, ettei Florinuksella olisi ollut mahdollisuutta käyttää suomenkielisiä sanoja tai muotoja. Monet vierassanat olivat vakiintuneet erikoisalalle käyttöön. Ne olivat perinteensä vuoksi tuttuja vieraskielisessä asussa, joten niiden suomentamista ei pidetty tarpeellisena, eikä edes tavoiteltavana. Sanan vierassanavoittoinen esiintymiskonteksti on voinut vaikuttaa sanan suomen kieleen mukauttamattoman asun käyttöön. Samoin muut samantyyppiset sanat ovat voineet suosia yhdenmukaista kirjoitustapaa ja näin estää suomenkielisempien asujen käytön. On myös otettava huomioon, että jotkin vieraskieliset sana-asut voivat olla alkutekstin vaikutusta.

3.4. Vierassanalle ei ollut olemassa suomenkielistä vastinetta

Osaa Kirkkolain vierassanoista, olipa niitä käytetty jo Agricolan aikaan tai hiukan myöhemmin, käytettiin kuitenkin sen vuoksi, että käsitteille ei ollut olemassa suomenkielistä vastinetta. Tällöin oltiin tilanteessa, että yksi mahdollisuus oli saada nimi käsitteelle vieraasta kielestä.

Useille vierassanoille tuli suomenkielinen vastine 1700-luvulla. Esimerkiksi sanaa *lopullinen* ei ollut vielä Florinuksen aikana, vaan sen ensiesiintymä on vuodelta

1797. Tämän vuoksi samassa merkityksessä käytettiin sitä ennen sanaa *peremptoriè*:

Consistoriumilla on voima **peremptoriè** cutzua caickia Oikeuteen / nijsä Asiois ja Tilois / cuin sen Duomion alla / Kircko-Ordningis jätetyt owat [lopullisesti] (s. 59).

Kyseessä lienee lakikieleen kuuluva sana, jota oli totuttu käyttämään konsistorion vallan yhteydessä. Näin ollen sitä ei ole edes yritetty kääntää suomeksi, vaikka se periaatteessa olisi ollut mahdollista esimerkiksi ilmauksella *viimeinen*, joka esiintyi jo Agricolalla. *Ordinator* tarkoitti 'vihkijää', joka myös sai suomenkielisen sanan vasta 1700-luvulla, vuonna 1787:

Cosca Ordinandus sen jälkeen on tehnyt Uscons Tunnustuxen / niijn **Ordinator** anda hänelle Pispan wiran / Nimen Isän / ja Pojan / ja Pyhän Hengen (s. 41).

Tämäkin sana kuuluu kirkolliseen kieleen. 'Vakinaista' ilmaistiin sanalla *ordinariè*, koska vasta vuonna 1740 ilmestyi suomenkielinen sana:

ja sijttecuin yxi ja toinen on opponerannut / niijn hywin **ordinariè** cuin extraordinariè, pitä Prowastitten / jotca siihen itzens walmistanet owat / sen päättämän / ja sillä ajalla cuin sanottu on lopettaman (s. 51).

Suoraan on 1770-luvun tuotos, joten Kirkkolaissa asiaa ilmaistiin sanalla *directè*:

Jos Consistorium löytä ne [vastalauseet] olewan jostakin arwosta / niijn lykätän Asia siihen Paickaan ja Siaan / cuin se tule / waan jos ei / niijn mahta Consistorium interlocutoriè [välipäätös] hänen päällens panna / Asian cadottamisella / että hän määrätyn ajan sisäl / tule **directè** wastaman (s. 59).

Käskynhaltijaa nimettiin ennen vuotta 1738 ruotsalaisuudella *ståthållari*:

Stockholmis pitä Hospitalin Edesseisojat oleman / paitzi ylimmäistä **Ståthållarit** / Ison Kircon Kirckoherra / yxi Borgmestari ja caxi Caupungin Radimiestä (s. 55).

Sanan *votum* 'lupaus' ensiesiintymääjankohdaksi Jussila (1998) mainitsee vuoden 1746. Sana esiintyy kuitenkin Kirkkolaissa:

ei myös Kirckoherran / joca sencaltaista Cansanpalweliiata tarwitze / suostumista ja **Votum** pidä ohitzekäytämän [lupausta] (s. 34).

Koska sanaa on käytetty kontekstissa nykymerkityksessä, tosin taivutus on latinan mukaan, Kirkkolakia voitaneen pitää sanan ensiesiintymäpaikkana. Sana *votum* on säilynyt nykykieleen. (Rapola 1960; Jussila 1998.)

Toisille vierassanoille tuli suomenkielinen vastine vasta 1800-luvulla:

välipäätös	KL
henkivartio	interlocutoriè
uskonto	Lijf-Gardien (gen.)
arkisto	Religio
elämäkerta	Archivumin (illat.)
ritaristo	Personaliat (mon.)
lähettiläs	Ridderskapist (mon.)
vihittävä	Sändebuodeille (mon. allat.)
	Ordinandus

(Jussila 1998).

Kirkkoloissa on paljon vierassanoja, jotka ovat esiintyneet Florinuksella ensimmäisen kerran. Näiden vierassanojen ensiesiintymät ovat Kirkkoloissa. Tällaisia Florinuksen nimiin kirjattavia sanoja on Kirkkoloissa yllättävän paljon:

artolleri	[tykistö]
archivum	[arkisto]
auditorium	[istuntosali]
christillisuus	
consistoriales	[konsistoriaali]
consistorial	[konsistorin jäsenyys]
contracti	[kontrahti ~ kontrakti eli sopimus, sopimuskirja]
contractista	[tietyn rovastikunnan pappi]
daleri	[taaleri]
debet	[tilinpidon veloituspöytä]
dispositio	[käyttöoikeus]
disputatio	[keskustelu, väittelytilaisuus]
duomiocapitulum	
förmyndari	[holhooja]
graadi	[oppiarvo; Florinuksella vain asussa <i>graduxen</i>]
härbäri	[majatalo]
inventarium	
memoriali	[virkakirjelmä]
music	
oeconomus	[ekonomi]
opponentes	[opponentti]
opponerata	
pedel	[pedelli]
privati	
regal ~ regale	[regaali eli kruunun omistama]

registerata
teesi

[teesi; Florinuksella asussa *Thesexet*].

(Rapola 1960: VKS I–II; Jussila 1998.) Useat näistä kaikista sanoista, joille ei ollut vastaavaa suomenkielistä sanaa kielessämme, ovat jonkin erikoisalan sanoja. Suomenkielistä lakihistoriaa ei ollut Ruotsin vallan aikana, vaan asioita oli hoidettu ruotsiksi ja latinaksi. Teologinen ja lakikieli olivat ammattikieltä, jossa erikoisalan termit omaksuttiin sellaisenaan vieraasta kielestä.

Joskus samaa käsitettä ilmaistaan Kirkkolaissa rinnakkain sekä kotoperäisellä sanalla tai sanoilla että vierassanalla. Kotoperäisen sanan käytöllä voi olla tarkoituksena vierassanan selittäminen:

pitä hänen [papin] – – eteencatzoman että **Communicantit eli ne Wierat** nijstä [ehtoollisviinistä ja -leivästä] osallisixi tulewat (s. 18).

Sanaa *ehtoollisvieras* ei ollut Kirkkolain ilmestymisen aikoihin, joten käsitettä nimeämään on tarvittu vieraan kielen sana. *Communicantin* ensiesiintymä on Kirkkolaissa. Sana *vieras* taas oli tuttu jo Agricolan ajoilta. (Jussila: 1998.) On helppo kuvitella, että tuttua ja vanhaa sanaa käyttämällä on selitetty vierasta sanaa. Ei ole luotettu, että vierassana riittäisi yksin nimeämään tarkoitettua. *Communicantti*-sanan ei ollut kielemme vakiintunut vierassana. Sanaa *vieras* ei kuitenkaan ole syytä tulkita *kommunikantin* synonyymiksi, vaan tutulla sanalla on nimenomaan vain selitetty vierasta sanaa.

Kirkkolain lopussa on rekisteri, jossa selitetään lyhyesti, missä kohdin mitäkin Kirkkolaissa on. Siellä käytetään sanaa *communicantti* ilman suomenkielistä selitystä:

Papin pitä Sarnastuolil rucoileman Jumalata **communicantein** edestä (s. 79).

Koska sana esiintyy loppurekisterissä, voi esiintymäpaikka selittää sen, ettei suomenkielinen selitys seuraa *communicanttia*. Suomenkielinen selite saattaa puuttua yksinkertaisesti siitä syystä, että sen lisääminen olisi vienyt tilaa: rekisteriin piti asiat saada mahdollisimman tiiviisti. Toisaalta vieraskielisen sanan käyttö juuri rekisterissä ilman selitettä viittaa siihen, että *kommunikantti* oli varsinainen nimi 'ehtoollisvieraalle' ja *vieras* toimi pelkkänä selityksenä. Pitihän rekisterissä olla hakusanana täsmällinen ilmaus, jonka perusteella hakija löysi etsimänsä.

Sana *istunto* ei ole Florinuksen aikainen (Jussila: 1998). Niinpä Kirkkolaissa ruotsin *session* oli 'istuntoa' tarkoittamassa. Käytettyä vieraan kielen sanaa on ollut

tarpeen selittää suomalaisella:

Mutta meidän Hofrättein tykönä pidetän se [jumalanpalvelus oikeudenkäynnissä] **Sessionein eli Istumisen** alusa (s. 7).

Florinus on selittänyt vierasta sanaa tutulla verbistä johdetulla suomen sanalla. Kun otetaan huomioon, että suomen sanalla oli jo oma merkityksensä, on helppo ymmärtää, miksi vieraasta kielestä on lainattu sana. Voidaan ajatella, että lauseessa suomenkielinen sana ei ajaisi samaa asiaa ilman vieraskielistä pariaan. Suomenkielinen sana ei lähene vierassanaa synonyymina, vaan toimii nimenomaan selitteenä.

Toisinaan vierassanaa selitetään täsmällisesti kotoperäisillä sanoilla:

minä [piispa piispaksivihkimysvalassaan] myös tahdon wiriäst **wisiterata (Pispan Käräjitä pitä)** caikisa minulle uscotun Hijppacunnan Seuracunnis / ja silloin wisust peränkysyä ja tutkiskella / cuinga caicki tapahtu / mingä wireyden Papit tehnet owat / erittäin cuinga he opettawat ja eläwät (s. 40).

Visiteerata 'tarkastaa' on esiintynyt ensimmäisen kerran vuoden 1642 Raamatussa (Jussila 1998). Sanaa käytetään Kirkkolaissa useasti samassa merkityksessä eli sillä tarkoitetaan, että piispa tekee hiippakunnassaan tarkastuksen. Vain kerran sanaa selitetään suomeksi. Konteksti voinee tällöin selittää ilmiön. *Wisiterata* esiintyy selitteen kera valassa, jonka piispa lausuu, kun hänet vihitään virkaansa. Tuntuu järkevältä ajatella, että valan täytyy olla mahdollisimman selvä ja yksiselitteinen ja siksi vierassanaa on selitetty juuri tässä kontekstissa.

Sanan *akti* 'asiakirja; Kristuksen kärsimyshistorian jakso, ahti' ensiesiintymä on Kirkkolaissa (Jussila 1998). Florinus käyttää sanaa merkityksessä 'asiakirja':

Decanus Consistorii mahta pitä waarin **Acteist**, että ne pidetäisin hywäs järjestyxes / catzoin sen perän / ettei mitän kirjoiteta eli uloslähetetä / cuin nijden Protocollan canssa yhten tule (s. 60);

ei pidä Notariuxen / ilman Pispan ja Consistorialestein Tiedota ja saldimista / ulosandaman jotain Protocollast, eli muista **Acteista**, Wircans päitzi olemisella (s. 61).

Tämän lisäksi sana esiintyy Florinuksella toisessa merkityksessäänkin:

Caupungeisa pitä se Dymmendä wijcolla wastudesta kerroittaman / ja sarnattaman yxi **Acti, eli Cappale** / joca päiwä (s. 5–6).

Kontekstista voi päätellä, että esimerkissä tarkoitetaan 'Kristuksen kärsimyshistorian

jaksoa’.

Koska *aktilla* on kaksi merkitystä, on ymmärrettävää, että sanaa on haluttu selventää suomenkielisellä selitteellä. Ilmeisesti sana oli tutumpi ’asiakirjan’ merkityksessä, koska silloin sitä ei ole ollut tarvetta selittää suomenkielisellä sanalla. *Kappale* oli tuttu jo Agricolan aikoina (Jussila 1998). Kun sitä käytettiin *aktin* jäljessä, oli tuttu sana vierasta selittämässä, ja näin varmistettiin vierassanan ymmärrettävyys.

Elämäkerta-sanan ensiesiintymä on Hemmingiltä vuodelta 1616. Sana on tarkoittanut ’elintapaa’ tai ’elämää’. (Jussila 1998.) Tässä merkityksessä Florinuskin käyttää sanaa:

Sarnawiran pitä sekä Opetuxel /että **Elämäkerralla** neuwoman Sanancuulioitans / cuinga suurest he siihen welcapäät owat / että he ahkeroitzisit Cristilisen Rackauden Töitä / joiden seas Sairasten ja Murhella ahdistettu in oppiminen / lohutus ja holhominen ei wähimät ole (s. 29).

Elämäkerran nykymerkityksinen ensiesiintymä on Ikalensikselta vuodelta 1871 (Rapola 1960). Florinus käyttää *elämäkerran* nykyisessä merkityksessä sanaa *personalia*:

Personaliat (Elämäkerran kirjoitukset) pitä coconpandaman ja sowitettaman itzecungin Elämäkerran jälkeen ilman pitkätä puheta ja turha ylistystä ylitzen ansion (s. 32).

Florinus liittää käyttämäänsä lainasanaan suomenkielisen selityksen. Voidaan ajatella, että lainasanaa on tarpeen selittää, koska se on liian vieras ilmaistakseen yksin merkityksensä. Toisaalta lauseen sisältö tulisi selville ilman lainasanaa, pelkästä sulkuihin merkitystä selityksestä. Florinus on kuitenkin halunnut käyttää ensisijaisena ’elämäkertaa’ tarkoittavana sanana vieraan kielen sanaa. Tämä voi johtua siitä, että *elämäkerralla* oli jo oma selvä merkityksensä. Sekin, että samassa virkkeessä jäljempänä käytetään elämäkertaa merkityksessä ’elämä’, voi vaikuttaa siihen, että Florinus ei ole tyytynyt selittelemään tarkoitustaan: hän on käyttänyt vieraan kielen sanaa ja halunnut sillä ilmaista ’elämäkertaa’ täsmällisesti yhdellä sanalla. Myös toisaalla Florinus käyttää vieraasta kielestä lainattua sanaa:

Personalialia cuinga pitä Kirjoitettaman (s. 86).

Florinus ei selittele sanaa, vaan käyttää lainasanaa ensisijaisena käsitteen nimenä. Selite voi puuttua, koska virke on teoksen lopusta rekisteristä, jossa epäilemättä asiat on sanottava tiiviisti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että ainoa syy lainasanan käytölle

olisi se, että se on lyhyempi kuin suomenkielinen selite. Lainasanan käyttö nimenomaan rekisterissä kielinee siitä, että *personalia* oli selvästi 'elämänkerran' nimi: Rekisterissähän ideana on, että haettu kohde löytyy mahdollisimman helposti. Tällöin hakusanaksi on ilman muuta järkevää laittaa tuttu sana. Niinpä *personalian* on täytynyt olla vakiintunut tarkoittamaan 'elämäkertaa'.

Jussilan mukaan (1998) sana *personalia* ei ole esiintynyt ennen vuotta 1810 kirjakielessä. Nykyisin tunnetaan sana *personaalit* 'henkilö-, elämäkertatiedot' sekä sitaattilaina *personalia* 'personaalit'. Voidaankin ajatella, että *personalian* ensiesiintymäpaikka onkin jo Florinuksen Kirkkolaissa. Siellähän esiintyy sana sen nykyisessä merkityksessä.

Verbi *vihkiä* ja siitä johdettu substantiivi *vihkiminen* ovat molemmat esiintyneet jo 1500-luvulla (Jussila 1998). Florinus käyttää sanaa *vihkiä*.

jos jocu erinomaisten Syiden tähden tahto Paaston aicana anda itzens **wihkiä** / nijn ei pidä sitä kielttämän / ainoastans että se tapahtu hijaisudes / ja ilman caickia Hääleikitä. (s. 20);

Nijtä jotca palwelewat Academiois / Gymnasiumeis ja Schouluis / waicka he owat saanet in Philosophia Gradum Magisterii, ei pidä Papeix **wihittämän** / ilman edelläkäynettä Examine Theologico, ja Coettelemus Saarvoja (s. 33);

Cosca Pispa wihitän / nijn pitä sen joca hänen **wihki** / jälkeen pidetyn Sarnan / lyhykäisest muistuttaman Cansalle / cuinga suuri Jumalan Pyhän Hengen Armo ja hyvä Työ se on / että hän lähettä uscolliset Opettajat Seuracundaans / joiden ei ainoastans caickein pidä sarnaman Jumalan Sanaa / mutta myös muutamitten / jotca suuremmat Lahjat saanet owat / olemna Esimiehet catzomas muiden perän (s. 40);

Walitun Pispan ordineramisen eli **wihkimisen** tawast [luvun XXI nimi] (s. 40).

Verbiä *vihkiä* käytetään siis pappien ja piispojen vihkimisestä sekä esimerkiksi avioliittoon vihkimisestä. Kotoperäisten sanojen rinnalla Florinus käyttää vieraasta kielestä peräisin olevia sanoja *ordinerata* ja *ordineraminen*:

Ei ketän pidä Papix **ordinerattaman** / jolla ei jo ole wahwa wirca / Schouluis / Gymnasiumeis eli Academiois / jolla hän itzens cunniallisest ylöspitä ja elättä taita (s. 33);

Caicki Pappein wihkimiset ja **Ordineramiset** / pitä jälkeen edelkäiwäisen cuulutuxen tapahtuman Kircosa / muutoin josei caickein suurin hätä toisin waadi (s. 42);

Pispa mene nijden canssa jotca **Ordinerattaman** pitä / edes Cuorin / ja sijttecuin hän on lyhykäisellä Puhel neuwonut Canssa / Papin wiran asetuxest /

Pappein cutzumisest ja Wirast / nijn weisatan: O Pyhä Hengi tule (s. 42);

Pappein **ordineramisen** tawast [luvun XXII nimi] (s. 42);

ja cuin he [papit] **ordineratut** owat manatan heitä Apostolin Petarin Sanoilla menemän ja caitzeman Christuxen Lauma (s. 44).

Kaikissa näissä vihkimisestä kertovissa esimerkeissä on kyse semanttisesti samasta asiasta: papin tai piispan vihkimisestä virkaan. Mutta Florinus käyttää myös rinnakkain kotoperäistä ja vierasperäistä sanaa:

Walitun Pispan **ordineramisen eli vihkimisen** tawast [luvun XXI nimi] (s. 40).

Epäilemättä merkitys olisi tullut selväksi pelkkää jo Agricolan aikaista suomenkielistä varianttia käyttämällä, kuten esimerkeistä käy ilmi. Ilmeisesti vierassana oli vakiintunut käyttöön, koska se varioi vapaasti kotoperäisen vastineensa kanssa papiksi- tai piispaksivihkimisen yhteydessä. Nykyään ruotsin *ordinerata* tarkoittaa vain papiksivihkimistä, ei piispaksivihkimistä.

Vihkiä-sanan kanssa samaan sanapesyeseen kuuluvat sanat *ordinandus* 'vihittävä' ja *ordinator* 'vihkijä' esiintyvät vain vieraskielisissä asuissa:

Cosca **Ordinandus** sen jälkeen on tehnyt Uscons Tunnustuxen / nijn **Ordinator** anda hänelle Pispan Wiran / Nimen Isän / ja Pojan / ja Pyhän Hengen (s. 41).

'Vihkijä' sai suomenkielisen vastineensa vasta vuonna 1787 (ensiesiintymä Gananderilla). *Vihittävääkään* ei Florinuksen aikana ollut. (Jussila 1998.) Yksi selitys sille, miksi Kirkkolaissa käytettiin verbiä *ordinerata*, voi olla, että vierassanat *ordinandus* ja *ordinator* vaikuttivat siihen, että verbiä ei suomennettu. Olihan *ordinerata* sitä paitsi luontevasti käytössä. Voidaan ajatella, että saman sanapesyeen sanojen ilmaisussa noudatettiin yhteneväisyyden periaatetta: kaikki ilmaistiin vieraalla kielellä.

Seremonia 'juhlallisuus, juhlameno' esiintyy Kirkkolaissa useasti:

pitä Caste oikein ja täydellisesti caickein tawallisten Rucousten ja **Ceremoniain** canssa toimitettaman (s.8);

Caicki wierast Religionista / jotca täsä Waldacunnas asuwat ja oleskelewat / pitä andaman Lapsens casta meidän Papeildam / meidän **Ceremoniaillam** ja Rucouxillam (s. 9);

Nijtä **Ceremoniait** / jotca elickä Meidän Säätyem ja Asetustem / eli luwallisen tawan jälken Häisä pidetyt owat / ei pidä muutettaman / eli uudistettaman (s. 25).

Kerran Florinus liittää *seremoniaan* suomenkielisen selityksen:

oikia Tieto christuxesta / ja hänen callista ansiostans / joudui enimmitten turhixi ja pahendawaisix **Ceremoniaixi** / eli **käytöxixi** Jumalan Palweluxesa / Cuwain ja edesmennein Pyhain palwelluxexi ja Cunniax (s. III).

Florinus suomentaa vuonna 1678 sanakirjassaan latinan sanan *seremonia* 'Jumalan palwelluxen tapa'. Näin seremonia voitaneen mieluummin suomentaa myös edellisessä esimerkkilauseessa: kyse ei ole niinkään juhlamenoista, vaan paheksutaan huonoa käytöstä jumalanpalveluksessa. On ymmärrettävää, että *seremonia* on saanut täsmennyksen peräänsä, kun toisaalla sanan voi huoletta suomentaa 'juhlallisuudeksi'.

On siis ilmeistä, että joillekin sanoille oli jonkinasteinen kotoperäinen vastine, mutta täysin vierasta sanaa kotoperäinen ei vastannut. Ei ole yksioikoisen selvää, että vierassanan ja kotoperäisen sanan rinnakkaiskäytössä pitäisi nähdä ilmiö, jossa kotoperäisellä sanalla tai selityksellä pyritään korvaamaan vierassanaa. Toisinaan vieraan sanan rinnalla esiintyvällä suomenkielisellä ilmaisulla kotiutettaisiin vieraskielistä sanaa. Toisin sanoen vierassanan ymmärrettävyyttä parannettiin täsmentämällä tai selittämällä sitä suomalaisella ilmauksella.

3.5. Nykykieleen asti säilyneet ja kielestä kadonneet vierassanat

Monet Kirkkolain vierassanoista ovat säilyneet nykyaikaan asti. Toiset ovat Agricolan aikaisia ja toiset myöhempiä lainoja. Tällaisia Kirkkolaissa esiintyneitä nykykieleen asti säilyneitä vierassanoja on runsaasti:

adventti	auditorio
advokaatti	biblia
akti	dekaani
apostoli	depet
apostolinen	dispositio
arenti	disputaatio
aritmetiikka	ekonomi
artikkeli	epistola
artikla	etiikka
assessori	evankeliumi

fiskaali	prosessi
fysiikka	protokolla
gradu	proviantti
hospitaali	präntti
hovi	psalmi
hovimestari	raastupa
intendentti	raati
inventari eli inventaario	regaali
kanslia	rehtori
kapituli	rekisteri
katekismus	renki
komedia	resoluutio
kommunikantti	respondentti
konsiili	retoriikka
konsistori	revisio
kontrahti	räkninki
kontraktista	sakramentti
kredit	sapatti
kreikka	sekreetti
krouvi	seremonia
kruunu	sessio
kuningas	seteli
liturgia	sinetti
logiikka	siteerata
majesteetti	spitaali
materia	studeerata
memoriaali	superintendentti
musiikki	taalari
notaari	teesi
opponentti	temppele
ordinaattori	termini
ordinandi	trenki
patronus	trumpu
pastori	tuomio
pedelli	tupakka
persoona	vahtimestari
plakaatti	vanki
pormestari	visitaatio
postilla	visitaattori
potentaatti	visiteerata
preeses	viskaali
privaatti	votum
privilegiumi	vouti.
profeetta	

(NS 1, 2, 3, 4, 8; Koukkunen 1990; Teinonen 1999.)

Useat nykyisyyteen asti säilyneet vierassanat ovat esiintyneet Florinuksella ensimmäistä kertaa, mutta monet ovat esiintyneet jo Agricolalla (Jussila 1998). Sanaryhmän sanat ovat siis hyvin eri-ikäisiä. Nykykieleen asti säilyneistä sanoista osa on uskonnollisen kielen keskeistä käsitteistöä. Tällaiset ovat jo Agricolan perintöä. Osa

sanoista kuuluu erikoisalojen sanastoon.

Kaikki nykyiseen kieleemme asti säilyneet sanat eivät ole toki säilyneet täysin muuttumattomina kautta vuosisatojen. Joidenkin vierassanojen merkitys on muuttunut ajan kuluessa. Sana *votum* tarkoitti Florinuksella vain 'lupausta', kun se nykyään merkitsee myös 'lausuntoa, mielipidettä, ääntä (äänestyksessä)'. Florinuksella *visiteerata* merkitsi piispan tarkastuskäyntiä seurakunnissa, kun se nykyisin tarkoittaa 'käydä vierailulla'. Nykysuomen sanakirjassa mainitaan sanan kuuluvan yksinomaan puhekieleen. *Advokaatissa* 'asianajaja' ei Florinuksen käyttämänä ollut pejoratiivista sävyä, kuten sillä usein nykyään on.

Joissakin yleiskieleen kuuluvissa sanoissa on selvä murteellinen leima (*trenki* 'renki', *trumpu* 'rumpu') ja toiset on luokiteltava mieluummin kansankielisiksi kuin neutraaliin yleiskieleen kuuluviksi (*räkninki* 'lasku, luku, rätinki', *präntti* 'painettu, painoteksti', *präntätä* 'painaa tekstiä varsinkin painokirjaimin'). Toiset sanat sopivat enää vain vanhaan tyyliin (*hospitaali* 'sairaala, sairashuone').

Jotkin sanat kuuluvat kyllä yleiskieleen, mutta niiden käyttöyhteyttä on syytä tarkentaa. *Kymnaasia* 'lukio' (Kirkkolaissa asu *gymnasium*) käytetään enää vain historiallisissa yhteyksissä, *kruunun* vanhempi merkitys on 'valtio, valtiovalta'. *Kruunua* käytetäänkin varsinkin vanhahtavassa tyyliässä. Harvinainen on *tempelin* ylätyylinen variantti *templi* neutraalissa tekstissä.

Jotkin Kirkkolaissa esiintyneiden sanat ovat säilyneet nykyaikaan asti, mutta Kirkkolaissa ja nykykielessä niiden merkitykset eivät täysin täsmää. Esimerkiksi sanaa *hovimestari* käytettiin Kirkkolaissa eräistä hovin virkamiehistä, *plakaatilla* tarkoitettiin 1600–1700-luvulla kuninkaallista asetusta, *seteli* tarkoitti 'todistus, kuitti' ja *vahtimestarin* yleisempi merkitys oli 'suntio'.

Joskus vierassanaa korvaamaan tullut kotoperäinen sana ei ole pystynyt korvaamaan vierassanaa lopullisesti. Toisinaan vierassana on jäänyt yleisemmäksi kuin sitä korvaamaan pyrkinyt suomenkielinen vastine. Vierassana on voinut joksikin aikaa kadota, mutta se onkin sitten taas ilmestynyt käyttöön. Oiva esimerkki tällaisesta prosessista on sana *fysiikka*. Sitä on pyritty suomentamaan useilla sanoilla: Helenius suomensi vuonna 1838 *fysiikan* 'luononoppi, luonoisuus', Lönnrot suomensi vuonna 1847 sanan 'luonnon opiksi', Europaeus vuonna 1853 'luonnon-tiedoksi', Ahlman käytti vuonna 1865 *physiikkaa*, ja siitä lähtien muissakin sanakirjoissa *fysiikka* suomennettiin vierassanalla. (Koukkunen 1990.)

Joskus vierassana on säilynyt, koska sille ei ole tullut yksiselitteistä kotoperäistä vastinetta lainkaan: *rekisteröidä* 'merkitä luetteloon'. Suomenkielinen

vastine on kyllä tullut, mutta se lienee liian monimutkainen käyttöön otettavaksi. Niinpä on perusteltua käyttää vieraslähtöistä sanaa.

Toisinaan Kirkkolaissa esiintyvä vieraasta kielestä lainattu sana ei ole säilynyt nyky-yleiskieleen asti. Nykyinen yleiskieli ei siis tunne kaikkia Kirkkolain vierassanoja:

arkiivi	ordinaatio
auditorium	ordinandus
directe	ordinarius
disputoida	ordinator
drottningi	ordineerata
eksamen	ordningi
funtti	perem(p)torinen
förmyndäri	personalia (personaalit)
graadi	regiment
hovrätti	religio
härbäri	resolvoida
interlocutorie	ridderskapi
jus	kommunikantti
kläpätä	speli
kontraktista	stati
krämä	studenti
lijf-gardi	ståthållari
offisiantti	sändebuodi.
oratio	

(NS 1, 2, 3, 4, 8.)

Toisia yleiskieleen kuulumattomia vierassanoja käytetään kuitenkin kielessämme erikoisaloilla, ne kuuluvat erikoisalan sanastoon. Sana voi siis säilyä ja elää jossakin erikoiskontekstissa. Nykyiseen kirkolliseen kieleen kuuluu useita Kirkkolaissa esiintyneitä sanoja:

Apostolicum	[apostolinen uskontunnustus]
Athanasianum	[ns. Athanasioksen tunnustus eli (Symbolum) Quicumque]
crimen laesae maiestatis	[majesteettirikos]
funtti	[kastemaalja]
epifania	[ilmestysjuhla]
kommunikantti	[ehtoollisvieras]
kontraktista	[tietyn rovastikunnan pappi]
Nicaenum	[1. Nikaian konsiilissa vuonna 325 hyväksytty areioraisvastainen tunnustus]
offisiantti	[jumalanpalvelusta toimittava pappi]
oratio	[oraatio, puhe, rukous]
ordinaatio	[papiksi vihkiminen, pappisvihkimys]
ordinaattori	[vihkijä Kirkkolaissa <i>ordinator</i>]
ordinandi	[vihittävä Kirkkolaissa <i>ordinandus</i>]

ordinarius	[ordinaarisen jurisdiktion haltija kirkossa: paavi, hallitseva piispa, apotti, prefekti jne.; varsinainen viranhaltija]
ordinoida	[vihkiä pappisvirkaan]
regimentti	[hallinta, hallitus]
religio	[uskonto]
theologia	[teologia]
triniteetti	[kolminaisuus]
votum	[vootumi eli lupaus; lausunto, mielipide, ääni; halu, toive].

(NS 4; Teinonen 1999.)

Useat sanat tarkoittavat merkitykseltään samaa 1600-luvulla ja nykyisin, mutta ne ovat saaneet nykyisin käytetyimmän yksinkertaisemman rinnakkaismuodon. Jotkin sanat ovat myöhemmin saaneet suositumman rinnakkaismuodon: *privilegiumi* on yhä useammin *privilegi* tai *privilegio*, sanasta *sapattia* näkee enää harvoin kirjoitusasussa *sabatti*. Sanasta *auditorium* on tullut *auditorio*, *gymnasiumista* *kymnaasi*, *fiskaalia* arkisempi muoto on v:llinen kirjoitusasu *viskaali*, *decanus* on lyhentynyt *dekaaniksi*, samoin *notariuksesta* on tullut *notaari*. Joillekin *eerata*-verbeille on tyypillistä muuttua *oida*-verbeiksi: *inventeerata* > *inventoida*, *registrerata* > *rekisteröidä* (ks. Itkonen 1990). Vierassanan alkuperäinen asu on siis kadonnut, mutta sitä on tullut korvaamaan sitä läheisesti muistuttava rinnakkaismuoto.

Joitakin sanoja ei tunneta enää edes erikoisalan sanastossa. Niistä ei muistuta enää edes läheinen rinnakkaismuoto tai kirjoitusasu. Ne ovat nykyisin käytettävästä kielestämme täysin kuolleet. Sanat elävät korkeintaan historiallisessa kontekstissa. Ne eivät ole yleistyneet käyttöön: *directè*, *eksamen*, *förmyndäri*, *hovrätti*, *härbäri*, *interlocutoriè*, *lambuodi*, *ridderskapi*, *studentti*, *stukki*, *ståthållari* ja *sändebuodi*. Toisinaan tällaisen sanan voi kyllä jossakin nähdä, mutta se on nykyään katsottava mieluummin vieraan kielen sanaksi kuin kielemme vierassanaksi.

Joskus sana katoaa tietoisien työn tuloksena. Esimerkiksi *ekstraordinaarisen* tilalle on suositeltu käytettäväksi sanaa *ylimääräinen*, *artilleria* on alettu korvata *tykistöllä*, *sabatti* on suositeltu kirjoitettavaksi soinnittomalla klusiililla *sapatti* ja ruotsalaisuuteen viittaavat *-eerata*-verbit on usein korvattu *oida*-verbeillä (NS 4; Itkonen 1990).

Toisinaan on käynyt niin, että vierassana ei ole säilynyt, koska sitä on tullut myöhemmin kotoperäinen sana korvaamaan. Tällaisia ovat esimerkiksi *interlocutoriè* → *välipäätös*, *religio* → *uskonto*, *sessioni* → *istunto*, *ståthållari* → *käskynhaltija* ja *sändebuodi* → *lähettiläs*. Vierassana ei välttämättä ole kokonaan kuollut, mutta usein se

on jäänyt selvästi suosituksen kotoperäisen varjoon. Sana *perem(p)torie* tunnetaan nykyisin harvinaisena sivistyssanana, kun sen kotoperäinen vastine *lopullinen* on aivan yleisessä käytössä. Samoin on käynyt sanalle *personalia*, jonka kotoperäinen vastine *elämäkerta* on yleisessä käytössä. Samoin on käynyt monille teologian sanastoon kuuluvilla sanoille: ne elävät korkeintaan erikoisalan sanastossa. Yleisesti voidaankin todeta vierassanojen kuolleen, kun ajatellaan tilannetta yleiskielen näkökulmasta. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *ordinator* (nyk. vihkijä), *ordinarie* (nyk. vakinainen), *votum* (nyk. lupaus), *ordinandus* (nyk. vihittävä) ja *extraordinarie* (nyk. ylimääräinen).

Jotkin Kirkkolaisissa esiintyvät sanat voivat siis säilyä jossakin erikoisalan kontekstissa. Toisin sanoen nämä sanat eivät ole yleiskielemme aktiiviseen sanavarastoon kuuluvia. Monesti tällaiset sanat ovat jo Kirkkolaisissa erikoisalan sanastoon kuuluvia.

4. VIERASSANATYYPIT

4.1. Nykyinen vierassanatyypijako

Termi **vierassana** on ollut käytössä 1970-luvulta asti. Vierassanan synonyymina voidaan pitää **vierasperäistä sanaa**. Toisinaan myös samaa tarkoittaa **sivistyssana**. Itkonen luopuu (1990: 9) sivistyssanasta, koska vanhastaan sitä on käytetty kielentutkimuksessa kaikista nuorista tai vanhoista, omista tai lainatuista sanoista, jotka kuuluvat henkisen tai aineellisen kulttuurin alaan. (Itkonen 1990: 9.) Käytän työssäni pääasiassa lyhyttä *vierassana*-termiä.

Mitkä sanat ovat vierassanoja? Kaikki vierassanat ovat lainasanoja, mutta kaikki lainasanat eivät ole vierassanoja. Itkosen mukaan (1990: 10) vierassanoiksi ei käsitetä suomen vanhoja indoeurooppalaisia, balttilaisia ja germaanisia lainoja, esim. *jyvä, porsas; lahti, tarha; rasia, vartoa*. Niiksi ei myöskään katsota nykyään useimpia ruotsalaisia tai venäläisiä lainoja, esim. *kirkko, kellari, majakka, viesti*. Vierassanat ovat kotiutuneet huomattavasti suomen kieleen: niiden äännerakenteessa on suomelle vieraita piirteitä, esim. *kollegio, naiivi*. Suomen äännerakenteesta poikkeamatonkin sana voi olla vierassana, esim. *appelsiini, numero*. Tällöin sillä on kansainvälinen menneisyys; se osoittautuu kansainväliseksi yhteisomaisuudeksi. (Itkonen 1990: 9–10; Koukkunen 1990: VII).

Vierassanat jaetaan nykyään rakenteen perusteella kolmeen ryhmään sen mukaan, miten ne ovat kieleen sopeutuneet. **Sitaattilainat** eli vieraat sanat tai vieraskieliset sanat kirjoitetaan ja äännetään suomessa samoin kuin lainanantajakielissä, esim. *college* [kolidž]. Sitaattilainoissa esiintyy suomelle vieraita kirjaimia: *c, q, x, z, w, å, ü*. Nykyään suurin osa suomessa käytetyistä vieraskielisistä sanoista on peräisin englannista, esim. *college, performance*. Suurimman sitaattilainojen ryhmän muodostavat vieraat erisnimet. Jos lähtökieleessä ei käytetä latinalaista kirjaimistoa (mm. kreikka, venäjä), sanat joudutaan translitteroimaan. (Itkonen 1990: 13, 1997: 47.)

Erikoislainat muodostavat vierassanojen valtaryhmän. Tämän vuoksi niitä kutsutaan myös varsinaisiksi vierassanoiksi. Erikoislainat ovat osaksi kotiutuneita suomen kieleen. Loppuvokaalin lisääminen lainanantajakielen sanaan on tyypillinen ilmiö, kun sanaa mukautetaan suomeen (*forum* → *foorumi*). Erikoislainoissa voi olla suomelle vieraita äännteitä (*b, g, d, f, š*) ja äänneyhtymiä tai pääteaineksia: *banaani, kandidaatti, proosa, substantiivi, dedusoida, sensaatio, Jugoslavia*. Oikeinkirjoitus on suomen kie-

len mukainen: esim. *c* korvataan *k*:lla tai *s*:llä, *g* *k*:lla, *x* *ks*:llä, *z* *ts*:llä tai *s*:llä, esim. *eksponentti* (ruots. *exponent*). Kreikkalaisperäisten latinan sanojen *ch*:ta ja *th*:ta (kreikan χ , θ) vastaavat – toisin kuin sitaattilainoissa – *k* ja *t*, esim. *teologia*, *krooninen*. Vaikka teoriassa erikoislainojen kirjoitus ja ääntämys vastaavat toisiaan, on käytännössä poikkeavuutta. Erikoislainojen ryhmä onkin kielenkäyttäjälle pulmallisin. Itkonen muistuttaaakin, että esimerkiksi sanat *radon* ja *bonus* on muistettava ääntää kirjoitusasunsa kaltaisesti lyhytvokaalisina. Myöskään sanojen ääntäminen yksinäiskonsonanttisena tai geminaatallisena ei ole aina itsestään selvää: esimerkiksi *kraatteri* on sekä kirjoitettava että äännettävä kahdella *t*:llä. (Itkonen 1990: 12, 1997: 43–44.)

Kolmas vierassanojen ryhmä on **yleislainat** eli kotoistuneet (vieras)sanat. Tavallinen kielenkäyttäjä ei erota näitä enää vierasperäisiksi. Niissä ei ole konsonantteja *b*, *g*, *d*, *f*, *š*. Ne ovat kieleen täysin sopeutuneita sanoja, eikä niiden oikeinkirjoitus tai ääntämys näin ollen tuota erityisiä vaikeuksia, esim. *kahvi*, *ranta* (rts. *strand*). (Itkonen 1990: 11, 1997: 43.)

Sanojen ryhmittely ongelmitta kolmeen ryhmään ei ole mahdollista. Sitaattilainojen ja erikoislainojen raja ei ole aina selvä – voihan sitaattilainoista tulla aikaa myöten erikoislainoja. Nuoret lainat saattavat muuttua myös yleislainoiksi nopeastikin, esim. *ralli*, *taksi*. Edes sanan tajuaminen vierassanaksi ei ole aina absoluuttisen selvää. Kieliä osaamaton ei välttämättä tunnista esimerkiksi *rantaa* yleislainaksi.

4.2. Kirkkolain vierassanatyypijako

Florinuksen Kirkkolaissa on monentyypisiä vierassanoja. Toiset vierassanat ovat selvästi vieraampia kuin toiset. Joitakin vierassanoja on mukautettu suomen kieleen, kun taas toiset esiintyvät Kirkkolaissa täysin vieraan kielen mukaisessa asussa. Kirkkolain vierassanat voidaankin hahmotella jatkumolle mahdollisimman vieraista sanoista kotoistuneisiin vierassanoihin.

Ei ole mielekäästä ryhmitellä Kirkkolain sanoja kolmeen nykyiseen vierassanaluokkaan, koska 1600-luvulla oli täysin erilainen kielellinen tilanne kuin nyt. Nykyinen ryhmittely voi kuitenkin toimia suuntaa antavana havainnollistajana, kun sitä sovelletaan väljästi.

Kirkkolain vierassanojen vierausastetta havainnollistaessani yksi ryhmä on **sitaattilainoihin rinnastuvat ilmaukset**. Tähän ryhmään kuuluvat sanat vastaavat jolla-

kin tapaa nykyisiä sitaattilainoja. Toinen Kirkkolain vierassanaryhmä on **erikoislainoihin rinnastuvat ilmaukset**, ja se vastaa nykyistä erikoislainojen ryhmää. Kolmannen vierassanaryhmän, **yleislainoihin rinnastuvat ilmaukset**, sanat vastaavat jollakin tapaa nykyisiä yleislainoja. Kun Kirkkolain vierassanoja jaotellaan kolmeen edellä mainittuun ryhmään, on osaltaan luovuttava nykyisistä sitaatti-, erikois- ja yleislainojen kriteereistä. Kirkkolaissa liikutaan erilaisessa kielellisessä maailmassa kuin nykyään. Nykyään ainoa kriteeri vierassanojen jakoon kolmeen erilliseen ryhmään on oikeinkirjoitus. Kirkkolain sanoja tarkasteltaessa on oltava valmis etsimään muitakin kriteereitä. Ryhmittelemällä sanoja mahdollisimman vieraista sanoista kotoistuneisiin vierassanoihin voidaan kuitenkin havainnollistaa sitä, miten erityyppisiä vierassanoja Kirkkolaissa on. Jokaisessa ryhmässä on eriasteisesti vieraita sanoja. Tämän vuoksi vierassanat eivät muodosta kolmea erillistä luokkaa, vaan pikemminkin jatkumon, vaikka tätä jatkumoa havainnollistetaan käytännöllisellä kolmijaolla.

4.2.1. Sitaattilainoihin rinnastuvat ilmaukset

4.2.1.1. Oikeinkirjoitus

Nykyään ainoa kriteeri, jonka perusteella vierassanat jaetaan vierassanatyyppeihin, on kirjoitusasu. On helppo erottaa sitaattilainat vierassanoista, koska ne ovat kirjoitusasun perusteella selvä ryhmä: sitaattilainat kirjoitetaan samoin kuin lähtökielessä. Sanojen voi usein olettaa äännettävänkin lähtökielen tavoin.

Yksi peruste, jolla jotkin Kirkkolainkin sanat voidaan luokitella sitaattilainoihin rinnastuviin ilmauksiin, on varmasti oikeinkirjoitus. Sanat, jotka kirjoitetaan täysin suomen kielen rakenteen vastaisesti, ovat mahdollisimman vieraita suomenkielisten sanojen joukossa. Sitaattilainoihin rinnastuvien ilmausten ryhmään kuuluvat sanat, jotka on kirjoitettu täysin samoin kuin lähtökielessä. Niiden kirjoitusasuja ei ole millään lailla muokattu suomen kirjoitusjärjestelmän mukaisiksi. Sanoissa on siis runsaasti suomelle vieraita konsonantteja ja äänneyhtymiä:

Assessores	[assessorit; lat.]
Consistoriales	[konsistoriaalit; lat.]
Crimen laesae Majestatis	[majesteettirikos; lat.]
Epiphania Dominica	[ilmestysjuhla; lat.]
forum	[oikeuspaikka; lat.]
in Theologia	[teologiassa; lat.]
Officiarios	[virkailijat; lat.]

Praeses	[johtaja; lat.]
Rectores Scholae	[rehtorit eli koulumestarit; lat.]
Visitatores	[tarkastajat; lat.]
Votum	[lupausta; lat.].

Mitään suomelle vastaisia konsonanttiyhtymiä (*cr, ff, ph, sch, th*) ei ole edes yritetty purkaa. Sanat voivat loppua loppukonsonanttiin, johon kotoperäinen sana ei voi (*Votum, forum*). Kaikki nämä sanat ovat täysin vieraan kielen mukaisessa asussa, kun ne esiintyvät Kirkkolaissa. Näin ollen sitaattilainoihin rinnastuvat ilmaukset muistuttavat oikeinkirjoituksensa puolesta nykyisiä sitaattilainoja.

4.2.1.2. Muodollisesti erilaisia ilmauksia

Kirkkolaissa on yksittäisiä sanoja ja useampisanaisia ilmauksia, jotka kirjoitetaan samoin kuin vieraassa kielessä. Tässä mielessä ne muistuttavat nykyistä sitaattilainojen ryhmää, koska onhan nykyisten sitaattilainojen ryhmässäkin yksi- ja useampisanaisia ilmauksia (*college, angina pectoris, paste up*). Kirkkolain vierassanoja voidaan kuvata ryhmittelemällä sanoja muodollisin perustein yhden tai useamman vierassanan ilmauksiin.

Kirkkolain vierassanojen sitaattilainoihin rinnastuvista ilmauksista voidaan erottaa muodollisin perustein yksittäisiä sanoja laajempia ilmauksia. Yksi tällainen tapaus on virke, joka on omaksuttu kokonaisuutena lähtökielisessä asussa. Mitään sen osaa ei ole suomennettu ja sanajärjestyskin on alkuperäinen. Tällaista tapausta voidaan kutsua **lausesitaatiksi**:

Ja sen [saarnan] jälkeen menewät Papit Pispan canssa Auditoriumin / eli siihen paikkaan cuin sitä warten catzottu on / cusa ensist weisatan **Veni Sancte Spiritus** (s. 50).

Ilmaus *Veni Sancte Spiritus* 'Tule Pyhä Henki' voisi kieliopillisesti vastata virkettä. Ilmaus tarkoittaa kuitenkin rukousta Pyhästä Hengestä (Salomies 1944: 224). Se on veisattavan virren nimi. Ilmaus ei siis ole tavallinen virke Kirkkolain virkkeiden joukossa. Ilmaus vastaa yhtä käsitettä, virren nimeä. Jos Kirkkolaissa olisi useasanaisia vieraskielisiä ilmauksia, jotka vastaisivat käännettynä kontekstissaan virkettä, voitaisiin ne luokitella vieraammiksi kuin useasanaiset ilmaukset, jotka vastaavat esimerkin tavoin yhtä käsitettä. Toisin sanoen Kirkkolaissa ei ole tilannetta, että jokin tavallinen kokonainen virke täytyisi ilmaista vieraalla kielellä.

Kirkkolain sitaattilainojen kaltaisista ilmauksista voidaan siis erotella ilmauksia, jotka ovat yhtä sanaa laajempia. Yksi tällainen ryhmä on ilmaukset, jotka rakentuvat useammasta kuin yhdestä sanasta, usein kahdesta. Erona edelliseen lausesitaattiin on, että nämä useampisanaiset ilmaukset eivät edes periaatteessa voisi vastata kieliopillisesti täydellistä virkettä. Tällaisia ilmauksia voidaan nimittää **lausekesitaateiksi**:

Meidän Cuningallises Waldacunnasam / ja sen alla olewaisis Maacunnisa / pitä caickein itzens tunnustaman yxin ja ainoastans sijhen Christiliseen Oppijn ja Uscoon / cuin on perustettu Jumalan pyhäs Sanasa – – ja coconaises / nijn cutzutusa / **Libro Concordiae** selitetty on [Sovintokirjassa eli Liber Concordiaessa; lat.] (s. 1);

Jos nijn tapahtu / että jocu murhellinen ja catuwainen Syndinen tunnusta / ettei hän eli muita hänen canssans / on aiconut sitä cuin on **Crimen laesae Majestatis**, meitä ja meidän Cuningallista Huonettam wastan Hengen ja hywydwn puolesta / eli joitain petolista aicoimusta Isänmaata wastan – – nijn pitä Pappein ahkerast ja hywin tiedusteleman caickia asianhaaroja [rikos majesteettia vastaan eli majesteettirikos; lat.] (s. 11);

ensist weisatan Veni Sancte Spiritus, ja seurawainen Lucu luetan / **Deus qui corda fidelium &c.** [*deus* 'Jumala', *qui* 'joka', *corda* 'sydämet', *fidelium* 'uskollisten'; lat.] (s. 50);

Täsä pitä sijtä waari otettawan / ettei Lectore eli **Rectores Scholae** tulis estetyxi nijnä Hetkinä / joina heidän lukeman / ja Nuorutta opettaman pitä. [koulu-mestarit; lat.] (s. 58);

Upsalan Duomio-Capitulumis praesidera Archipispa / ja hänen Aessorins owat **Professores Theologiae**. [teologian professoreita; lat.] (s. 58);

Stocholmin Caupungin Consistoriumis Praesidera Arckipispa / cosca hän läsnä on / mutta muutoin Ison Kircon Kirckoherra / joca on **Ordinarius Praeses** [vakinainen johtaja; lat.] (s. 58);

Decanus Consistorii mahta pitä waarin Acteist, että ne pidetäisin hywäs järjestyxes / catzoin sen perän / ettei mitän kirjoiteta eli uloslähetetä / cuin ei nijden ja Protocollan canssa yhten tule. [konsistorin dekaani; lat.] (s. 60);

Magistri Philosophiae ei wihitä Papeix / ilman edellä käyneitä Examine Theologico ja coettelemus Sarnoja. [filosofian maisterit; lat.] (s. 84).

Jotkin näistä ilmaisuista olisi voitu periaatteessa suomentaa sana sanalta jopa kokonaan, koska kielessä oli vastaavia suomenkielisiä sanoja. Näin ei ole kuitenkaan tehty. Yhteistä kaikille ryhmän ilmauksille on, että ne paljastuvat kontekstin avulla yhden käsitteen ilmaisimiksi. Ne ovat terminäisiä ilmauksia, jotka on omaksuttu vieraasta kielestä

kokonaisuutena. Monet ovat arvonimiä tai teosten nimiä. Suomessa tällaisia ilmauksia vastaa nykyään joko yhdyssana tai sanaliitto.

Yhtä sanaa laajemmassa sitaattilainoihin rinnastuvien ilmaisujen joukossa on prepositioilmauksia:

Tämän cuuldelemisen ja tutkimisen [jos halusi papiksi] pitä tapahtuman – – **in Rhetorica, Logica, Ethica, Arithmetica** [retoriikassa, logiikassa, etiikassa, aritmetiikassa; lat.] (s. 33).

Näissä prepositio on olennainen osa ilmausta. Suomessa funktio ilmaistaisiin sijapäätteellä.

Kirkkolaissa on myös latinasta lainattuja fraaseja tai niihin rinnastettavia ilamauksia:

In Summa	[yhteensä, kaikkiaan, pääasiassa, ylimalkaan, yleensä, lyhyesti]
Actum ut supra	[suoritettu kuten yllä, kuten edellä on sanottu]
Locus Sigilli	[tarkoittaa sanontaa, jota käytettiin sinetin asemesta jäljennöksissä]
17 Octobris Anno 1687	[17. lokakuuta vuonna 1687]
Anno 1593	[vuonna 1593].

Nämäkin moniosaiset ilmaukset on lainattu täsmälleen lähtökielisessä asussa. Nykyäänkin kielessämme on erilaisia vieraita fraaseja, joita saatetaan käyttää hyvinkin ahkerasti. Niitä ei edes pyritä suomentamaan. Päivämääräyksen ilmaisu latinaksi saattoi olla Kirkkolain kaltaisissa virallisissa asiakirjoissa vanha perinne, josta ei haluttu luopua, vaikka periaatteessa ilmaukset olisi voitu kääntää.

Kirkkolain vierassanojen joukossa on myös yksittäisiä sanoja, jotka kuuluvat sitaattilainojen kaltaisten ilmausten ryhmään:

Caste pitä caickein surimmas Cunnias ja Arwosa pidettämän ja Pappein nijn usein cuin sijtä sarnatan **och** opetetan [ja; rts.] (s. 8);

Kihlamiset pitä tapahtuman selkeil ja ymmärtäväisil Sanoilla ehdon tilan canssa eli ilman ehdota; cosca jocu molemmat sanowat siihen **Ja** ilman pelwota eli vaatimista / nijn myös andawat toinen toisens Kättä / silloin on kihlaminen toimitettu / jos signä annetan Lahjoia eli ei. [kyllä; rts.] (s. 23);

Heitä pitä myös cuuldeleman nįsą erinomaisis **Controversiis** ja Kysymyxis [riidoissa/oikeusjutuissa/vastaväitteissä; lat. mon. abl.] (s. 33);

Nįjncuin Me itzellem pidäm caicki **Regal** Tilat / jotca elickä owat wanhost

sencaltaiset ollet / eli sijtte Cuningal. Kirjain ja Asetusten cautta nijxi tehdyt / eli myös tästedes / erinomaisten syiden tähden tehdä taitan [kruunun omistamat; rts., lat.] (s. 34);

Pitä Seuracunnan walitzemus ja cutzumus caiketi edelläkäymän; josa ei myös Kirckoherran / joca sencaltaista Cansanpalweliiata tarwitze / suostumista ja **Votum** pidä ohitzekäytämän / jos se ainoastans löytän olewan cohtulinen. [lupausta; lat., y. akk.] (s. 34);

Cosca **Ordinandus** sen jälkeen on tehnyt Uscons Tunnustuxen / nijn **Ordinator** anda hänelle Pispan Wiran / Nimen Isän / ja Pojan / ja Pyhän Hengen – – [ordinandi eli vihittävä, ordinaattori eli vihkijä; lat.] (s. 41);

Ordination jälkeen pitä ordinerattuun ottaman Pispalda Papin Kirjans / josa todistetän heidän Laillisest cutzumisestans ja wihkimisestäns. [ordinaation/pappisvihkimyksen; lat.] (s. 44);

Praeses ja **Respondentes** pitä oleman walmit edeswastaman joco Thesexet owat kirjoitetut â Praeside [vastaajat; lat.] (s. 51);

Sijtte asetta Pispa eli **Superintendens** Officiarios lähimmäiseen Pappein couxeen [superintendentti; lat.] (s. 52);

Joca Consistoriumis pitä oleman yxi **Notarius**, ja yxi **Pedel**. [notaari; lat, pedelli eli palvelusmies, vahtimestari; rts.] (s. 58);

Jos Consistorium löytä ne olewan jostakin arwosta / nijn lykätän Asia siihen Paickaän ja Siaan / cuin se tule / waan jos ei / nijn mahta Consistorium interlocutoriè hänen päällens panna / Asian cadottamisella / että hän [syyetty] / määrätyn ajan sisäl / tule **directè** wastaman. [suoraan; lat., rts.] (s. 59);

Ja jos excipera **forum**, ja sen päälle seiso / että Asian pidäis tuleman toiseen Consistoriumijn / eli Mailmallisen Oikiuteen – – [oikeuspaikka; lat., rts.] (s. 59);

minä tahdon olla – – wiriä ylöskirjoittaman **Consistorii Acta**, ja en nijtä – – käätä eli muutta – – tahdon minä niitä – – totudes ja wacudes ylöskirjoitta. [konsistoriumin, asiakirjat; lat.] (s. 61);

Juttuweljein pitä oikial ajalla / omas Personasans lähestuleman / waicka jocu heidän siasans heidän Asians ynnä taita; Silloin coetellan ensin / jos Asia taiatan sowitetta / ja jos ei se taida tapahtua / langetetan Duomio nijsä asiois cuin tulewat Consistoriumin **Jurisdiction** alla [tuomiovallan; lat., rts.] (s. 62);

Endisis Cuningan Cartanoisa pitä Cuningas hänellens wapan **disposition**. [käyttöoikeuden; lat., rts.] (s. 81).

Sanat voivat edustaa eri sanaluokkia. Ne voivat olla perusmuodossa tai taivutettuna sijassa ja luvussa. Sitaattilainojen ilmausten kaltaiseen sanaryhmään kuuluvat yksittäiset sanat ovat usein erikoiskielen sanoja, kuten lakikielen ja uskonnollisen kielen.

Myös monet lyhenteet oli totuttu omaksumaan vieraasta kielestä sellaisenaan: *pag.* (lat. *pagina* 'sivu'); *etc.* (lat. *et cetera* 'ynnä muuta, ja niin edespäin'); *ib.* ~ *ibid.* (lat. *ibidem* 'samassa paikassa, kohdassa'); *D.* (rts. *doktor* 'tohtori').

Kirkkolaissa on siis erilaisia vieraista kielistä lainattuja ilmauksia. Toiset ovat pitempiä terminluonteisia ilmauksia, mutta myös yksittäisiä sanoja on lainattu. Yhteistä näille sanoille on, että ne on lainattu vieraasta kielestä lähes sellaisinaan. Näin ollen ne muistuttavat hyvin vahvasti nykyisiä sitaattilainoja.

4.2.1.3. Taivutus

Nykyään oikeinkirjoitus on ainoa kriteeri sanojen jakoon erilaisiin vierassanatyyppeihin. Tämä kriteeri ei kuitenkaan yksinomaan riitä, kun liikutaan Kirkkolain kielellisessä maailmassa. Kirkkolaissa yhdeksi nykykielestä poikkeavaksi perusteeksi vierassanatyyppijakoon on taivutus. Sitaattilainat taipuvat nykyään suomen taivutusjärjestelmän mukaisesti. Näin ei Kirkkolaissa aina ole. Siksi tämä ilmiö, vierassanojen suomeen mukautumaton taivutus, nousee merkittävään asemaan.

Joitakin sanoja taivutetaan lähtökielen mukaisesti:

Coconaises / nijñ cutzutusa **Liber Concordiae** selitetty on [Sovintokirjassa; lat.] (s.1);

Jumalan pyhäs Sanasa / Wanhan ja Uden Testamentin Profetalisis ja Apostolisis Kirjoituxis / ja käsitetty Colmesa **Pää-Symbolis, Apostolico, Nicaeno** ja **Athanasiano**, nijñ myös sinä muutamattomas Ausburin Tunnustuxes [pääuskontunnustuksissa, apostolisessa, nikeialaisessa ja Athanasioksen tunnustuksessa; lat.] (s. 1);

Heitä pitä myös cuuldeleman nijsä erinomaisis **Controversiis** ja Kysymyxis. [riidoissa/oikeusjutuissa/vastaväitteissä; lat. mon. abl. ilmaistaan lokaalisuutta] (s. 33);

Ja ne alemaiset Papit ei mahda canda sencaltaista waatteen tapa / cuin Pis-pain / Superintendentein / **Consistoriorum** Praesesten ja Theologiae Doctorein tule. [konsistorien; lat.] (s. 38);

Nijsä Consistoriumeis joisa Superintendentit ja ynnä Gymnasiumit owat / pitä samal tawalla Lectores oleman **Praesidis** Assessores [esimiehen, johtajan, käskynhaltijan; lat.] (s. 58);

minä tahdon olla – – wiriä ylöskirjoittaman Consistorii **Acta**, ja en nijtä – – käätä eli muutta – – tahdon minä niitä – – totudes ja wacudes ylöskirjoitta [asiakirjat; lat.] (s. 61);

Magistri Philosophiae ei wihitä Papeixi / ilman edellä käyneitä Examine Theologico ja coettelemus Sarnoja. [filosofian maisterit; vrt. lat. mon. akk. *magistros*] (s. 84);

älkön ulosandaco jotain Protocollast / eli muista Acteist / ilman Pispan ja **Consistorialium** saldimat. [konsistoriaalien; lat.] (s. 85).

Sanat voivat taipua yksikössä tai monikossa, ja niistä voidaan muodostaa monenlaisia sijamuotoja. Nykyään sitaattilainat taipuvat suomalaisittain, esim. *collegessa*, *cowboyn*, *rockin*. Kun Florinus tarvitsi sanaa, jota ei omassa kielessä ollut, hän otti sen vieraasta kielestä. Lainausta oli niin totaalista, että sanaa ei edes taivutuksen osalta mukautettu, vaan luku ja sijamuoto oli lainanantajakielen mukainen. On kuitenkin huomionarvoista, että sanaa taivutettiin oikein kontekstin vaatimassa taivutusmuodossa, vaikkakin vieraalla kielellä.

Kirkkolain sitaattilainoihin rinnastuvissa ilmauksissa on myös toisenlainen taivutusta vaativa vierassanajoukko. Tämän joukon ilmausten merkitystä ilmaistaan prepositiolla. Tällöin ilmauksen prepositio sekä pääsana ovat lähtökielen mukaisia. Pääsanaa on taivutettu preposition vaatimuksen mukaisesti vieraalla kielellä:

Tämän cuuldelemisen ja tutkimisen [joka papeilta vaadittiin virkaan halutesaan] pitää tapahtuman. 1. Kielten taidosa / nim. Latinan / Graecan ja Hebraean. 2. **In Disciplinis Philosophicis**, erinomatain **in Rhetorica, Logica, Ethica, Arithmetica** – – **in Theologia**, ja erinomaisest meidän Uscom Cappalisa ja Locis Communibus – – **in Historia Biblica ja Ecclesiastica**, nijn hywin cuin myös **in Theologia morali ja Casibus Conscientiae**. [filosofian opeissa, retoriikassa, logiikassa, etiikassa, aritmetiikassa, teologiassa, Raamatun ja kirkon historiassa, moraaliteologiassa ja omantunnon teoissa; lat.] (s. 33);

Praeses ja Respondentes pitää oleman walmit edeswastaman / joco Thesexet owat kirjoitetut **â Praeside** [esimieheltä; lat. abl.] (s. 51).

Ilmaukset ovat todellakin vieraita suomen kielelle. Nykyäänhän tällaista ilmiötä ei ole, että ilmaukset lainautuisivat jopa prepositiotaan myöten. Tähän verrattavia eivät ole sellaiset ilmaukset kuin *make up* 'meikki' tai *paste up* 'painatteen asemointi', koska ne suomennetaan nominatiivimuotoisiksi sanoiksi. Kirkkolain prepositioilmaukset ovat siinä mielessä mukautuneet suomen kieleen, että ne ovat siinä funktiossa, kuin suomenkielinen konteksti vaatii.

Kirkkolaissa on myös ilmauksia, jotka muistuttavat hieman lähemmin nykyisiä sitaattilainoja taivutuksenkin näkökulmasta. Kun nykysuomessa sitaattilainat taipuvat sijamuodoissa ja luvussa suomalaisittain, on Kirkkolaissakin sitaattilainan kaltaisia vieraskielisiä ilmauksia, joita taivutetaan suomeksi. Tällaisia ilmauksia voidaan nimittää

astetta kotoistuneemmiksi sitaattilainojen kaltaisiksi ilmauksiksi kuin edellä esiteltyjä, jotka taipuvat vain vieraan kielen mukaan.

Ilmaukset eivät kuitenkaan taivu täysin suomen kielen rakenteen mukaisesti.

On joukko ilmauksia, joissa operoi kahden eri kielen kielioppi:

Heidän pitää myös *catzoman Lectoresten* ja *Schoul-Mästarein* perän / millä wireydellä / murhen pitämällä ja hyödytyxel he wircans edesseisowat [lehtorien; lat. mon. nom. + sm. mon. 2. gen.] (s. 45);

ja ei pidä *Notariuxen* / ilman *Pispan* ja *Consistorialestein* Tiedota ja saldimista / ulosandaman jotain *Protocollast*, eli muista *Acteista*, *Wircans* paitzi olemisella. [ilman konsistoriaalien; lat. mon. nom. + sm. mon. 2. gen.] (s. 61);

älcön *ulosandaco* jotain *Protocollast* / eli muista *Acteista* / ilman *Pispan* ja *Consistorialium* saldimat. [ilman konsistoriaalien; lat. mon. gen.] (s. 85).

Näissä ilmauksissa yhdistyy kahden kielen kielioppi. Ensimmäisessä ja toisessa tapauksessa on monikko ilmaistu kaksi kertaa, toinen suomeksi ja toinen latinaksi. Sanat on lainattu vieraskielisessä muodossa ja niihin on liitetty suomenkielinen pääte välittämättä siitä, oliko vartalo perusmuodossa vai ei. Keskimmaisessä ja viimeisessä on suomalainen prepositio, mutta pääsanaa on taivutettu latinaksi, ainakin osittain. Kaikkia näitä ilmauksia on siis osaksi kotiutettu suomeen. Ilmiö on sangen omalaatuinen. Nykyään sitaattilainat taipuvat suomeksi.

Kirkkolain useat sitaattilainan kaltaiset ilmaukset taipuvat kontekstin vaatimassa sijassa ja luvussa, kuten edellä on jo esitetty. Vierassanojen joukosta voidaan kuitenkin erottaa muutamia sellaisiakin sanoja, jotka eivät taivu laisinkaan:

Ja jos *jocu exipera* [esittää vastalauseen] **forum**, ja sen päälle seiso että Asian pitäis tuleman toiseen *Consistoriumijn* eli *Mailmalliseen* *Oikiuteen* [oikeuspaikka; lat. *forum*; rts. *forum*] (s. 59);

Original *Inventarium* pannan tallelle *Kircon* *Arckuun* [alkuperäinen] (s. 52);

Sijtte asetta *Pispa* eli *Superintendens* *Officiarios* lähimmäiseen *Pappein* *cocouxeen* / *nijn* *cuin* *Praesidem*, **Vice-Praesidem**, *colme* *Respondentes*, *colme* *Opponentes*, ja sen *cuin* *Ooreraman* pitää / *andaden* *caikille* *tietä* / mitä sen jälkeen *edestuleman* pitää. [vara-(johtajan)] (s. 52);

Oeconomus – – *anda* selkiän *Lugunlaskemus* kirjans *Capitlumijn* / *joca* *sijnä* *ylitzecatztottaman* pitää / ja sijtte *annettaman* / *nijn* *hywin* **Ordinarie** *cuin* **Extraordinarie** sisältulon päälle / ei mitän *ulosjättäin* *Maan* *Contoirijn*. [säännöllisen, epäsäännöllisen; rts.] (s. 52–53);

Mutta *erinomaisest* / *tahdon* *minä* myös *anda* *itzeni* löytä / *täsä* *minule* *uscotusa*

Consistorial Wirasani [konsistoriaalivirassani; ks. VKS ’konsistorin jäsenyys’] (s. 59–60).

Ensimmäisen yllä olevista esimerkeistä odottaisi taipuvan inessiivissä ‘oikeuspaikassa’. Sitä se ei kuitenkaan tee. On mahdollista, että sana on yksinkertaisesti unohdettu taivuttaa. Mahdollista myös on, että sana on alkuteoksen vaikutuksesta taipumaton: *och skulle någon excipera forum* (Rydén 1846: 690). Loppujen esimerkkien taipumista ei varsinaisesti edes odota. Osa on lähtökielessä taipumattomia, ja sanat on sellaisenaan otettu Kirkkolakiin (*ordinarie* ja *extraordinarie*). Lopuissa kolmessa esimerkissä taipumattomat sanat on käsitettävä yhdyssanan määriteosiksi (*Consistorial, Original, Vice*). Tällöin niiden taipumista ei odota.

Joskus sana näyttää kontekstin perusteella odotuksenmukaiselta taivutetulta muodolta, mutta se ei sitä kuitenkaan välttämättä ole.

Endisis Cuningan Cartanoisa pitä Cuningas hänellens wapan **disposition**. [käyttöoikeuden/käyttöoikeus; lat. *dispositio*, rts. *disposition*] (s. 81);

langetetan Duomio / nijsä asiois / cuin tulewat Consistoriumin **Jurisdiction** alla [tuomiovallan/tuomiovalta; lat. *iurisdiction*, rts. *jurisdiktion*;] (s. 62).

io/ion-loppuisista sanoista *n*-loppuinen sana yhdistyy ruotsiin ja *o*-loppuinen latinaan. Vaikka sanat näyttävät taivutetuilta muodoilta, pitää ottaa huomioon näkökulma, että ne olisivatkin taipumattomia, siis ruotsin perusmuotoja. Tällöin ne kuuluisivat eittämättä sitaattilainohin, jotka eivät taivu.

Sana *disposition* esiintyy vain kerran Kirkkolaissa. Jussila (1998) pitää suomen *disposition*-sanan perusmuotona muotoa *disposition* ‘hoito, hallinta, käyttöoikeus’ ja mainitsee juuri Kirkkolain sanan ensiesiintymäpaikaksi. Jussila siis pitää sanan perusmuotona ruotsin sanaa. Tämän tulkinnan perusteella sana olisi jätetty taivuttamatta lauseessa.

Todennäköinen vaihtoehto kuitenkin on myös, että Kirkkolaissa on käytetty perusmuotoa *dispositio*, josta taivutusmuoto on muodostettu. Tätä näkökulmaa voi perustella, koska Kirkkolaissa on lähestulkoon aina sanoja taivutettu kontekstin vaatimassa sijassa. Periaatteellisesti on myös yksinkertaista ymmärtää sanan perusmuodoksi paremmin suomeen sopiva *o*-loppuinen sana kuin selvästi ruotsalainen muoto. Tällöin esimerkin *n*-loppuinen muoto *disposition* on ymmärretty taivutusmuodoksi, johon on enää turha lisätä mitään. Toisaalta ‘tuomiovalta’ taipuu toisaalla ruotsin mukaisesti: *Consistoriumin Jurisdiktionin alla* (s. 59). Tämän mukaan edellä oleva sivun 60 esimerkki olisi taipumaton. Taivutus ei ole johdonmukaista. Ehkä

ei voida edes olettaa johdonmukaisuuden vaatimusta, vaan on tyydyttävä siihen, että sanoja saatettiin taivuttaa sekaparadigmaisesti.

Kirkkolain sitaattilainat voivat siis taipua vieraan kielen mukaan. Tämä on piirre, joka erottaa ne nykykielen sitaattilainoista. Koska taivutus on olennainen osa Kirkkolain kaikista vieraammissa sanoissa, on se selvästi yksi kriteeri, jonka perusteella sanoja voidaan luokitella kaikkein vieraimmiksi vierassanoiksi.

4.2.2. Erikoislainoihin rinnastuvat ilmaukset

4.2.2.1. Oikeinkirjoitus

Sitaattilainat ovat lainanantajakielen sanojen kaltaisia. Tässä mielessä edellisen luvun sitaattilainojen kaltaiset ilmaukset muistuttavat nykysuomen sitaattilainojen ryhmää. Kirkkolaissa on myös sanoja, joissa on vähemmän merkkejä vieraasta kielestä kuin sitaattilainoissa. Niissä voi olla konsonantteja *b, d, g, f, š*, vieraita pääteaineksia tai konsonanttiyhtymiä sanan keskellä tai alussa. Sanoja on usein kuitenkin jollain tavoin mukautettu suomen kieleen, muun muassa lisäämällä konsonanttiloppuiseen sanaan loppuvokaali tai vaihtamalla se, lyhentämällä sanaa tai yksinkertaistamalla vaikeita konsonanttiyhtymiä. Tällaiset sanat rinnastuvat nykysuomen erikoislainoihin.

Joitakin sanoja on mukautettu suomen kieleen lisäämällä sanan loppuun vokaali. Näin sanoista on saatu kotiutuneimpia asuja kuin lainanantajakielen vastaavat:

Capitlumi	[rts. <i>kapitel, kapitlet</i> , lat. <i>capitulum</i> ; kapituli]
Fiscali	[rts. <i>fiskal</i> ; viskaali]
Placati	[rts. <i>plakat</i> ; kuninkaallinen asetus]
Privati	[rts. <i>privat</i> ; privaatti]
Protocolli	[rts. <i>protokoll</i> ; pöytäkirja]
Prowasti	[rts. <i>prost</i>]
Registeri	[rts. <i>register</i>]
Spitali	[rts. <i>spital</i>].

Loppuvokaalin lisääminen vieraan kielen konsonanttiloppuiseen sanaan on tyypillinen sanan kotiuttamisilmiö nykyäänkin (ks. esim. Itkonen 1997: 43). Näin vieraan kielen sanoista saadaan helposti suomen kielen rakenteeseen sopivia sanoja. Kaikki edelliset esimerkkisanat esiintyvät Kirkkolaissa *i*-loppuisina nominatiivimuotoina. Useat muut samantyyppiset sanat eivät esiinny nominatiivissa, joten niistä ei esiinny *i*-loppuista nominatiivia. Jos nominatiivimuotoja esiintyisi, voisi tämä *i*-loppuinen sanaryhmä olla

laajempi kuin se nyt on.

Loppuvokaali voidaan myös vaihtaa toiseksi. Sanasta tulee suomelle tyypillisempi:

Borgmestari	[rts. <i>borgmästare</i>]
Crunun	[rts. <i>krona</i> ; kruunun]
Foudin	[rts. <i>fogde</i>]
Förmyndäreitå	[rts. <i>formyndåre</i> ; holhoojia]
Hårbårisåns	[rts. <i>hårbåрге</i> ; majatalossa]
Ståthållarit	[rts. <i>ståthållare</i> ; kåskynhaltijat]
Trummuilla	[rts. <i>trumma</i> ; rummuilla].

Ruotsin *re*-loppuisia, usein tekijån- ja tekimennimityksiå, kotiutettaessa suomeen on tyypillistå, ettå loppu-*e* vaihdetaan *i*:ksi. Tållaiseen mukautukseen on varmasti vaikuttanut se, ettå jo vanhastaan oli *ri*-loppuisia lainasanoja (*kuppari*, *lahtari*, *maalari*, *mittari*, *muurari*, *ryövåri*, *sorvari*). Oli siis olemassa tuttu sanatyyppi, johon sanoja voitiin mukauttaa. (Hakulinen 1979: 220; Håkkinen 1990: 263–264.) Periaatteessa sanat *Crunun*, *Trummuilla* sekå *Hårbårisåns* olisi voitu ottaa suomen kieleen muuttamattomina, mutta nåillåkin lienee esikuvia, jotka vaikuttivat sanojen tållaiseen kotoistamiseen.

Mukauttaminen voi tapahtua yhden kirjainmerkin tasolla. Esimerkiksi sitaattilainojen kaltaisten ilmausten ryhmåsså on sana *Assessores*. Sana *Aessorins* ‘hallinto- tai oikeusviraston jåsen, myõs arvonimenå’ kuuluu kuitenkin erikoislainojen kaltaisten ilmausten ryhmåån. Sitå on mukautettu suomeen niin, ettå ensimmäisen ja toisen tavun rajoilla olevista *s*:istå on toisesta luovuttu. Nåin sana on saatu paremmin suomeen soveltuvaksi kuin *Assessores*, joka on lainattu suomeen tåysin latinankielisesså asussa.

Sanaa voidaan kotiuttaa niin, ettå siitä tehdåån johdos. Edellisen ryhmån ohella helpommin johdokseksi on havaittavissa Kirkkolain sana *Consistorialaisten*. Se muodostetaan latinan sanasta *consistorial* ‘konsistoriaali’. Tekijånimestå on muodostettu *lainen*-johtimella sana.

Kirkkolaissa esiintyvå sana *Personalia* ‘elåmåkerta’ tulee ruotsista ja latinasta: rts. *personalier* ‘elåmåkerta’, lat. *personalis* ‘persoonallinen, henkilökohtainen’. Suomeen sana on mukautettu *ia*-loppuisena, paremmin suomen tavurakenteeseen soveltuvana sanana.

Runsaasti muita erikoislainoille tyypillisiä piirteitä (esim. konsonanttityhtymiå, vieraita konsonantteja) on helposti havaittavissa tåmån kappaleen esimerkkisanoissa,

joten niitä ei erikseen käsitellä.

4.2.2.2. Taivutus

Sitaattilainoihin rinnastuvien ilmausten kohdalla käsiteltiin sanojen taipumista suomalaisittain vain yhdestä näkökulmasta: esiteltiin vain sellaisia suomalaisittain taipuvia sanoja, joissa suomalaisen taivutussysteemin lisäksi yhdistyi toisen kielen taivutussysteemi (esim. *Lectoresten*). On aiheellista kysyä, eikö Kirkkolaissa ole sellaisia sitaattilainoihin rinnastuvia ilmauksia, jotka taipuisivat täysin suomalaisittain. Näinhän sitaattilainat nykyään tekevät.

Jos pidetään oikeinkirjoitusta olennaisimpana kriteerinä määritellä sanat sitaattilainoihin ja erikoislainoihin rinnastuviin ilmauksiin, on Kirkkolaissa sitaattilainoihin rinnastuvia ilmauksia, jotka taipuvat suomeksi. Toisin sanoen Kirkkolaissa on sanoja, jotka ovat vartaloltaan täysin lainanantajakielen näköisiä, mutta taipuvat suomalaisittain.

Kirkkolaissa on suomen nykytilasta poiketen paljon sanoja, jotka taipuvat vieraan kielen mukaisesti. Tätä on selvitetty edellisessä luvussa käsiteltäessä sitaattilainoihin rinnastuvia ilmauksia. On selvää, että sana, joka taipuu latinaksi, on vieraampi kuin sana, joka taipuu oman kielen taivutussysteemin mukaisesti. Taivutus siis määrittää toisia sanoja vieraammaksi kuin toisia. Niinpä Kirkkolain vierassanatyyppiäossa on olennaista myös taivutus. Se on yksi kriteeri, kun pohditaan, mikä sana on vieraampi kuin toinen. Vierassanatyyppiäottelun pääidea on osoittaa sanojen vierausaste. Erikoislainoihin rinnastuvien ilmausten ryhmän tarkoitus on osoittaa, että jotkin sanat ovat kotoistuneempia kuin sitaattilainoihin rinnastuvat ilmaukset. Sanoja, joita voidaan taivuttaa suomen sijamuodoissa ja luvussa, voidaan pitää astetta kotoistuneempina kuin vieraan kielen mukaisesti taipuvia sanoja. Niinpä vartaloltaan sitaattilainoihin rinnastuvien ilmausten näköiset sanat, jotka taipuvat suomeksi, voidaan määritellä erikoislainoihin rinnastuviin ilmauksiin. Määrittelyssä sanoja sitaattilainoihin rinnastuviin ja erikoislainojen rinnastuviin ilmauksiin on taivutus siis huomioitava.

Kirkkolaissa on joukko sanoja, jotka ovat vieraan kielen sanojen näköisiä, mutta joita taivutetaan suomeksi. Tällaisia ovat esimerkiksi seuraavat:

cosca he [kaikki jotka toimivat opetussäädössä] jongun **Graduxen** ottawat [oppiarvon; lat. *gradus*, rts. *gradu*] (s. 1);

Caicki wierast **Religionista** / jotca täsä waldacunnas asuwat ja oleskelewat / pitä andaman Lapsens casta meidän Papeildam / meidän **Ceremoniaillam** ja Rucouxillam [uskonnosta, seremonioillamme] (s. 9);

Tämän cuuldelemisen ja tutkimisen [joka saarnavirkaan mielivältä vaadittiin] pitä tapahtuman. 1. Kielten taidosa / nim. Latinan / **Graecan** ja **Hebraean** [kreikan, heprean; lat. *lingva Graeca, hebraea*] (s. 32);

Ei ketän pidä Papix Ordinerattaman / jolla ei jo ole wahwa wirca / Schouluis / **Gymnasiumeis** eli **Academiois** / jolla hän itzens cunniallisest ylöspitä ja elättä taita. [kymnasiumeissa, akatemioidessa; lat. *gymnasium*, rts. *akademi* < lat. *akademia*] (s. 33);

KirconRäkningi sisältulon ja ulosannon päälle / joca vuoden edest erittäin **Creditin** ja **Debetin** alla oikein kirjoitettu / nijn myös Kirckoherrald / ja Kirckowärdeildä ala kirjoitettu / sijttecuin se Seuracunnan läsnä olles on ylösluettu ja totisex löytyy. [krediitin eli tilinpidon hyvityspuolen, debetin eli tilinpidon veloituspuolen; rts. *credit, debet*] (s. 46);

menewät Papit Pispans canssa **Auditoriumin** / eli siihen paikkaan cuin sitä warten catzottu on [istuntosaliin; lat. *auditorium*] (s. 50);

Nijn pitä myös Pispain ja **Oeconomusten** hywin etens catzoman / ettei he ilman hywiä ja totisia tietoja / ketäkän waiwa hywin saadus Omaisudesans. [taloudenhoitajalla; lat. *oeconomus* < kr.] (s. 53);

Me käskem myös samalla tawalla meidän Hofrättejäm / Meidän ylimmäistä **Ståthållaritam** / Meidän **General Gouverneurejä** / **Gouverneurejä** – – että he pitawät wahwan Käden ja peräncatzomisen / tämän Meidän Kirckolakim ja Ordningin ylitze [käskynhaltijaamme, kenraalikuvernöörejä, kuvernöörejä] (s. 57);

Jos se päälecannettu Persona [syytetty] wielä sijtte luulis / ettei hänen pidäis oikiudella tuleman saman Consistoriumin Jurisdictionin alla / nijn se mahta / saman waaran ja epätiedon alla / nautita sitä **beneficiumita** / cuin §. 24. täsä processis, itzecullengin jätetty ja etenkirjoitettu on. [oikeutta; lat. *beneficium*] (s. 59);

Suuremmaxi wahwistuxexi olem Me tämän omalla Kädellämme ala kirjoittanet ja Meidän Cuningal. **Secretilläme** wahwista andanet. [sekreetillä eli hallitsijan sinetillä; rts. *secret*] (s. 71).

Osa vierassanoista taipuu suomalaisissa sijoissa kontekstin vaatimalla tavalla, ja ne ovat usein myös sanahahmoltaan mukautuneet hyvin suomalaiseen sijataivutukseen. Koska Kirkkolaissa on havaittavissa selvä ryhmä sanoja, jotka ovat täysin lainanantajakielen kaltaisia ja koska ne jopa taipuvat vieraan kielen taivutussysteemin mukaan, voidaan suomen taivutussysteemin mukaan taipuvia sanoja pitää niitä kotiutuneempina. Tällaisia sanoja, joita taivutetaan suomalaisittain, voidaan pitää erikoislainoihin rinnastuvina ilmauksina. Taivutusta voidaan pitää yhtenä kriteerinä, kun sanoja jaetaan vieras-

sanatyyppeihin.

Kun tarkastellaan suomen sijataivutukseen sopeutuneita sanoja (*consistoriumin, graduxen, hospitalijn*), voidaan sanoa, että silloin kun sanaa taivutetaan suomalaisittain, se tehdään oikein. Vierassanojen taivutus ei siis yleensä poikkeakaan kotoperäisten sanojen taivutuksesta.

4.2.2.2.1. *ium*-loppuisten sanojen partitiivi

Erikoislainoihin rinnastuvien ilmausten joukossa on edellisen luvun perusteella sanahahmoltaan vieraan kielen kaltaisia sanoja, jotka taipuvat suomalaisittain. Aina tällaiset sanat eivät kuitenkaan taivu täysin samoin kuin kotoperäiset sanat. Toisin sanoen joskus hyvin sijataivutuksensa osalta kotoistuneet vierassanat poikkeavat omaperäisten sanojen taivutuskäytännöistä. Koska sanat kuitenkin taipuvat suomalaisen sijataivutussysteemin mukaan, on niitä pidettävä erikoislainoihin rinnastuvina ilmauksina. Yksi tällainen piirre, joka erottaa vierassanoja suomalaisista sanoista, on ns. *ium*-loppuisten sanojen partitiivi.

Nykysuomen sananloppuisena konsonanttina on vain dentaaleja *n, t, s, r, l*: sananloppuinen *m* on tullut lainasanojen mukana (Hakulinen 1979: 24). Kirkkolaissa on joukko sanoja, jotka loppuvat *ium*-ainekseen:⁵

auditorium	[istuntosali, auditorio, lat. <i>auditorium</i>]
beneficium	[oikeus; lat. <i>beneficium</i>]
concilium	[konsiili; lat. <i>consilium</i>]
consistorium	[konsistori, (kirkollinen) hallintovirasto; lat., rts. <i>consistorium</i>]
evangelium	[evankeliumi, rts., lat. <i>euangelium</i> < kr.]
gymnasium	[kymnaasi, lukio; lat. <i>gymnasium</i> < kr.]
inventarium	[omaisuusluettelo, inventaari; lat. <i>inventarium</i>]
privilegium	[vapaus; lat. <i>privilegium</i>].

ium-loppuiset sanat loppuvat nominatiivissa vieraan esikuvansa mukaisesti *m*:ään: kertaakaan Kirkkolaissa ei esiinny *ium*-aineksen sisältävää sanaa, joka nominatiivissa loppuisi *i*:hin. Niitä ei siis ole mukautettu suomen kieleen:

Cosca jocu Juhlapäiwä lange Sunnuntain päälle / nijn pitä Sunnuntain **Evangelium** aina selitettämän Puolipäiwäsarnas (s. 20);

⁵ Kaikista näistä *ium*-loppuista sanoista ei esiinny KL:ssa nominatiivimuotoista muotoa.

Pappilan **Inwentarium** ja caicki sen omaisudet. [esimerkki on yksi kirkonkirjojen kohta, joka määrittää, mistä piispalle piti tehdä selonteko] (46);

Caickein Todistajain / cuin **Consistorium** Asian selityxex tarwitze / ja Rijta-weljet awuxens etziwät / pitä cohta / jos he läsnä owat / yhteisen Lain / ja niiden muistuttamisen jälkeen -- walallans tunnustuxen tekemä (s.62);

Joilla on erinomainen **Privilegium** Papin walitzemises / nautitcan sen hywäxens. (s. 90).

ium-loppuisten sanojen nominatiiviasut ovat vieraan kielen mallin mukaisia, olipa kyseessä sitten tuttu sana (mm. *evangelium*), harvaan esiintyvä (mm. *beneficium*) sana tai taajakäyttöinen sana (mm. *consistorium*).

ium-loppuisia sanoja taivutetaan tarpeen tullen sijamuodoissa. Sanojen suomalaisittain taipuminen näyttää olevan hyvin luontevaa. Toiset sanat esiintyvät monissa eri sijamuodoissa, kun taas toiset vain jossain tietyssä, mikä johtunee sanojen harvafrekvenssisyydestä. Taivutettaessa *ium*-loppuiset sanat käyttäytyvät *i*-vartaloina kuten vierassanat yleensäkin:

Upsalan **Conciliumis** (s. 1 ja 42);

Nijden Seuracundain jotca owat Meildä ja endisild Cuningoilda / saaneet jongun erinomaisen **Privilegiumin** Papin walitzemis / pitä sen hywäxens nautit-zeman / cuitengin nijn / ettei Pispa millän muoto ohitze käydä. (s. 35);

Ja sen [Tuomiokirkossa pidetyn saarnan] jälkeen menewät Papit Pispan canssa **Auditoriumin** (s. 50);

Jos se päälecannettu -- [saa] nautita sitä **beneficiumita**, -- itzecullengin jätetty ja etenkirjoitettu on (s. 59).

Muutamit *ium*-loppuiset sanat esiintyvät Kirkkolaisissa useissa sijoissa tai monikossa tai yksikössä taipuneina:

Consistoriumis	[iness.]
Consistoriumin	[gen.]
Consistoriumille	[allat.]
Consistoriumijn	[illat.]
Consistoriumita	[part.]
Consistoriumia	[part.]
Evangeliumein	[mon. gen.]
Evangeliumin	[gen.]

Gymnasiumeis	[mon. iness.]
Gymnasiumit	[mon. nom.]
Inwentariumit	[mon. nom.]
Inwentariumin	[gen.]
Inwentariumist	[elat.]

Epäilemättä tällaiset sujuvasti suomalaisittain taipuvat sanat voidaan luokitella kuuluvansa taivutuksen perusteella erikoislainoihin rinnastuviin ilmauksiin.

Vaikka sijataivutus näissä *ium*-loppuisissa sanoissa näyttää olevan samanlaista kuin kotoperäisissä sanoissa, yksi erottava piirre kuitenkin on. Se on jo edellä mainittu partitiivi. Suomessa partitiivin alkuperäinen päätte on ollut *-ta/tä*, ja se on saanut astevaihtelun vuoksi rinnalleen pelkän vokaalin sisältävän variantin. Alun perin vahva-asteinen variantti on esiintynyt painollisen tavun jäljessä ja heikompi painottomissa asemissa. *-ta/tä*-päätte on ollut 1700-luvulle asti tavallinen myös sivupainollisen tavun jäljessä. (Häkkinen 1994: 198–199.) Kirkkolain *ium*-loppuisiakin sanoja taivutetaan niin, että ne saavat vahva-asteisen partitiivin päätte (beneficiumita). Tässä mielessä vierassana ei eroa kotoperäisten sanojen taivutuksesta. Tosin Kirkkolaissa on vallitsevana heikkoasteinen partitiivin päätte: selvänä vähemmistönä sekä koto- että vierasperäisissä sanoissa esiintyy vahva-asteiset muodot. Omaperäisissä sanoissa Florinus näyttää käyttävän pääsääntöisesti heikkoasteisia asuja, kuten *salaisia juonia*, *waiwaisia*, *kelwottomia*, *mahdottomia*, joskus *käräjittä*. Samanlainen jakauma näyttää toteutuvan myös vierassanojen kohdalla: *ium*-loppuisista sanoista esiintyy vain pari kertaa vahva-asteinen asu (*Consistoriumita*, *beneficiumita*), kun suurin osa on heikkoasteisia.

Mielenkiintoisen eroavaisuuden kotoperäisiin heikkoasteisiin partitiiveihin nähden vierassanojen heikkoasteiset asut kuitenkin tekevät. *ium*-loppuisten vierassanojen heikkoasteiset partitiivimuodot ovat tyypillisesti assimiloituneita: *Consistoriumi*, *Inwentariumi*, *Gymnasiumi*. Vain kerran esiintyy kotoperäisten kaltainen heikkoasteinen partitiiviasu (*Consistoriumia*).

ium-loppuisten vierassanojen *i*-loppuiset muodot on lauseyhteyden perusteella tulkittava partitiivimuodoiksi, joissa heikko-asteinen partitiivin päätte on assimiloitunut vartalon loppuvokaaliin:

Puolipäiwän Sarnaan pitä Epistola ja **Evangeliumi** weisattaman Altarin edes / erinomaisest cosa pyhän Ehtolisen Sacramenti ulosjaetan (s. 5);

nijn pitä cohta hänen [uuden kirkkoherran] – – tutkiskeldaman mitä **Inwentariumi** ja caunistusta / njn myös muuta Omaisutta / on Kircosa tallella / joiden perän pitä wisust catzottaman / Kircon Kirjan / ja endisten Inwentariumitten

jälken. (s. 44);

Mutta cusa ei **Gymnasiumi** ole [kymnasiumia] (s. 58);

Tottelemattomus **Consistoriumi** wastian / cuinga rangaistan [konsistoriumia] (s. 91).

Ensimmäistä esimerkkiä lukuun ottamatta tapaukset ovat selviä. Todennäköisesti siinäkin on kyseessä partitiivinen merkitys: alttarilta luetaan otteita epistolasta ja otteita evankeliumista, ei kirjeitä kokonaisuudessaan. Tässä tapauksessa partitiivitulkintaan houkuttelevat varsinkin muiden *ium*-loppuisten vierassanojen assimiloituneet ($i - a$, $i - ä \gg ii$) partitiivimuodot (*Consistoriumi*, *Gymnasiumi*, *Inwentariumi*).

Partitiivin assimiloituneen variantin käyttö on mielenkiintoinen piirre, koska varsinkin vanhimmassa kirjakielessä assimiloituneet muodot sekä *u*-, *y*- ja *i*-vartaloisten yks. partit. että *e*-, *ä*- ja *a*-vartaloisten nom. mon. partit. ovat hyvin tavallisia, mutta vuoden 1642 Raamatussa ne ovat harvinaisia, ja Rapolan (1965: 305) mukaan Laurentius Petrin (n. 1605–1671) jälkeen niitä tapaa vain runoudessa runomitallisista syistä. Runomitallisuudesta ei kuitenkaan ole kyse, kun Kirkkolain *ium*-loppuisten sanojen *i*-loppuiset asut selittyvät assimiloituneiksi partitiivimuodoiksi. Rapola tarkentaa (1945: 41–43), että vuoden 1642 Raamatussa assimiloituneet muodot olivat yleisiä *oa*-, *öä*-, *ea*- ja *eä*-yhtymissä. *ua*-, *yä*-, *ia*, ja *iä*-yhtymät säilyivät taas assimilaatiolta enimpien murteiden esikuvan mukaan, mutta Lounais- ja Etelä-Suomen murteissa (joiden puhujiin Florinuskin lukeutui) assimilaatiota tapaa näissäkin yhtymissä, joten Raamatussakin oli jonkin verran näidenkin yhtymien assimilaatiota. Rapola ilmoittaa kuitenkin, ettei ilmiö ollut yleinen.

Assimilaatiosta $i - a \gg ii$ kotoperäisissä sanoissa on vain pari esimerkkiä koko Kirkkolaissa. Lausekkeessa *lyö **Kortti** eli heittä **Terningi** Rahan eli Calun päälle* (s. 37) assimiloitunut asu *Kortti* voi selittyä kääntäjän murteella tai se voi olla murretulkinnan ohella jäljempänä seuraavan vierassanan (rts. *terning* 'arpakuutio') vaikutustakin. Toisessa esimerkissä *Jos jocu on ynsiä wastian Julkirippi* (s. 81) kyse voi olla murteen vaikutuksesta.

Kotoperäisten sanojen assimiloituvaa partitiivia paljon yleisempää on *i*-loppuisten lainasanojen, varsinkin nimien, partitiivin assimiloituminen (Rapola 1945: 43, 1962b: 65–66). Rapolan assimilaation partitiiviesimerkit rajoittuvat pääasiassa erisnimiin: *Zebaothi*, *Samueli*, *Hiobi*, *Cameli*, *Lewiathani*. Kirkkolaissa taas ei tällaista ilmiötä esiinny.

Rapola (1945: 43) huomauttaa siis *i*-loppuisten lainasanojen partitiivien assi-

miloitumisesta – tosin painottaen esimerkkinsä erisnimiin. *ium*-loppuisten vierassanojen ohella Kirkkolaissa käytetään muistakin vierassanoista toisinaan assimiloituneita muotoja:

Caste pitä caickein surimmas Cunnias ja Arwosa pidettämän / ja Pappein / nijn usein cuin sijtä sarnatan och opetetan / Cansaa manaman / että sen toimituxes pitä sencaltaiset käytöxet ja Ajatuxet oleman / cuin Jumalisten Christittyin tule / senpäälle / ettei yxikän pahenis / eikä **Sacramenti** ylöncaztotais. [sakramenttia] (s. 8);

Jos jocu tahto sijtä päästä [salavuoteudesta] se andacan Sata **daleri** Hopia Raha / puolen Pitäjän Kirckoon / ja toisen puolen / elickä Waiwaisten Huoneseen / eli Seuracunnan Waiwaisille / siinä cuin ricos on tapahtunut / ja ripitettäkön Sacarstisa. [taaleria] (s. 14);

pitä – –wähimmaisixikin colme eli neljä kerta Ajastajas / Jumalisest itzens walmistaman / kelwolisest nautitzeman ja watan ottaman tätä pyhä **Sacramenti** / Uscons wahwistuxex ja Sieluins ijancaickisex Autudexi [sakramenttia] (s. 16);

Se Pappi joca itzens heittä laiscuteen / Haureuteen / Juopumiseen / ja secoitta hänens pahendawaiseen seuraan / Wannoo / kiroile / juo ja täärä / lyö Kortti eli heittä **Terningi** Rahan eli Calun päälle – – pitä ensimmäisen kerran ajax pois wiraldans pandaman [terningiä eli noppaa] (s. 37);

Jos jocu / cuin jo Pappi on / eli tahto Papix tulla / Pispan ja Consistoriumin ylöncaztzo ja ohitze men / ja ricko tätä **Orningi** watan / se pitä Duomio-Capitlumijn cutzuttaman / ja siellä – – rangaistaman [ordningia] (s. 39).

Oleennaista on, että kaikki nämä partitiivimuodot ovat assimiloituneita *i*-loppuisia kuten *ium*-loppuiset vierassanatkin.

Systemaattisesta *i*-loppuisten vierassanojen partitiivin assimiloitumisilmiöstä ei kuitenkaan voi olla kyse, koska monet Kirkkolain vierassanoista käyttäytyvät kotoperäisten sanojen tavoin eli vierassanojen partitiivit ovat säilyneet assimilaatiolta:

Dalaria
Christilisiä
Maanbookhällaria
Personia
Processiä
Raadia
Sabbatia
Terningspeliä.

On todettava, että assimilaatio *i – a* >> *ii* liittyy mieluummin vierassanoihin kuin kotoperäisiin sanoihin: Florinuksen kieleen näyttää kuuluvan vierassanojen assi-

miloituneet partitiivimuodot. Ilmiö systemaattistuu *ium*-loppuisten vierassanojen kohdalla. Näyttää todella siltä, että assimiloituneet partitiivimuodot voidaan liittää ainoastaan *ium*-loppuisiin vierassanoihin, jos pidetään ehtona jonkinasteista systemaattisuuden vaatimusta. Selvää joka tapauksessa on, että ilmiö on vierassanojen.

4.2.2.2.2. Sekaparadigmaisesti käyttäytyviä sanoja

Sanahahmoltaan vieraan kielen kaltaisista sanoista, joita taivutetaan suomeksi, esiintyy toisinaan erilaisia taivutusvariantteja. Toisin sanoen samaa sanaa voidaan taivuttaa kahden eri vartalon mukaan:

nom. **religion** [rts.; uskonto]
 elat. **religionista** illat.
 gen. **religionin**

nom. **religio** [lat.; uskonto]
 elat. **religiosta**
 gen. **religion.**

Mitään yhtenäisyyttä ei näytä olevan siinä, että suosittaisiin jompaakumpaa tyyppiä, *n*-tai *o*-loppuista, enemmän.

Sana *revision* 'tarkastus, tarkistus, tilintarkastus, nosto' (rts. *revision*, lat. *revisio*) esiintyy ruotsista lainatussa muodossa *n*-loppuisena. *Oratio* 'puhe, rukous' ei taas koskaan ole ruotsin mukaisesti *n*-loppuisena, vaan siitä esiintyy latinan mukaisen asu. *Executio* (rts. *execution*, lat. *executio*) ei myöskään esiinny *n*-loppuisena: gen./illat. *execution*. *Ordinatio* 'papiksi vihkiminen, pappisvihkimys' (lat. *ordinatio* rts. *ordination*) on aina *o*-loppuisessa latinasta lainatussa asussa, samoin *visitatio* (rts. *visitation*, lat. *visitatio*) 'tarkastuskäynti, tarkastus'. Tällainen epäloogisuus samantapaisten sanaryhmän sisällä viittaa siihen, että ei ollut selvää kantaa, kummasta kielestä, latinasta vai ruotsista, lainattuja muotoja tulisi suosia.

4.2.2.2.3. Vokaalisointu

Suomen kielen ominaispiirre on vokaalisointu. Vokaaliharmonian rikkoutuminen on merkki vieraan kielen vaikutuksesta. Kirkkolaisissa on erikoislainoihin rinnastuvia sanoja, jotka eivät noudata suomen vokaalisointua: *Gouverneurejä*, *Musikillä*, *Processiä*, *Sacramentejä*. Takavokaaliisiin sanoihin on lisätty etuvokaaliset päätteet.

Päätteiden liittämisessä on kuitenkin mitä ilmeisemmin käytetty vartalon etu-

vokaalista ääntöasua, ei kirjoitusasua, jolloin päätteet eivät olekaan vokaaliharmonian vastaisia. Toisin sanoen *kuvernöörin* sananloppuiset *ö:t* vaikuttavat etuvokaalisen päätteen valintaan ja *mustikin u* ei äännykään *u:na* vaan ruotsinmukaisesti *y-mäisenä*. Sanan *Sakramentejä* päätteen valintaan vaikuttaa neutraalin vokaalin sisältävä sanan loppuosa *-ment*, samoin sana *Processiä* on voitu tajuta kaksiosaiseksi, jolloin takavokaalinen osa *pro* ei vaikuta päätteen valintaa. Vaikka näiden kaikkien vierassanojen kirjoitusasusta voi tehdä päätelmän, että taivutettaessa suomelle tyypillinen vokaaliharmonia rikkoutuu, ei tästä ilmiöstä välttämättä olekaan kyse.

Takavokaalisessa ja takavokaalisesti taipuvassa sanassa *Borgmästareita* on yksi etuvokaali. Sanassa vokaaliharmonian rikkoutuminen on siis sanan vartalossa. *ä* ei selittyne ääntöasusta, vaan sana vastaa suoraan ruotsin sanaa *mästare*. Sana *borgmästari* lienee käsitetty yhdyssanaksi, ja yhdyssanassahan vokaaliharmonian vaatimusta ei ole. *ä:n* käyttö sinänsä on merkki vieraudesta, koska Kirkkolaissa kotoperäisten sanojen *e:tä* ei ole koskaan merkitty *ä:llä*.

4.2.2.3. *-era*-loppuiset verbit

Vierassanoihin kuuluu joukko *-era*-loppuisia verbejä, jotka ovat tulleet suomeen ruotsista pääosin ranskan tai saksan kautta. Perimmiltään sanat palautuvat yleensä latinaan (saks. *-ieren*, ransk. *-er, -ir*, lat. *-are, -ere, -ire*). Suomessa verbejä vastaavat *-eerata*-loppuiset verbit. Niitä on käytetty vanhimmasta kirjakielestä lähtien. (Airila 1915: 86; Itkonen 1990: 44.) Kirkkolaissa on myös näitä melko vieraita *-eerata*-verbejä. Ne voidaan luokitella erikoislainoihin rinnastuviin ilmauksiin, koska sanat muistuttavat vielä hyvin läheisesti alkuperästään, mutta niitä käytetään muuten luontevasti suomenkielisten verbien tavoin. Kirkkolaissa esiintyvät *-eerata*-loppuiset verbit ovat seuraavat:

Jos jollain löytyis – – sencaltainen Wirhe Muistos ja ulospuheja / cuin hänelle Wiran toimituxes estexi olis / nijn pitä Pispän sencaltaisen täydellä todella poiskieltämän / ja ei millän muoto händä [papiksi mielivää] **ordineraman** [vihittämän papiksi] (s. 33) ;

Pispa pitä Hijppacunnasans / kerran wuodes **wisiteraman** nijn monda Seuracunda cuin mahdollinen on [tarkastaman] (s. 45);

sijttecuin cuin yxi ja toinen on **opponerannut** / nijn hywin cuin ordinariè cuin extraordinariè, pitä Prowastitten / jotca sijhen itzens walmistanet owat / sen päättämän / ja sillä ajalla cuin sanottu on lopettaman. [opponoinut] (s. 51);

Caicki mitä Duomiokircon oma on / josta Oeconomus waarin otta / nijn myös Sacarstis eli mualla tallella pidetän / se pitä jocawuosi **inventerattaman** / neljännen Pääsiäis päivän / ja sen jälkeen seurawaisen Sunnuntain wälillä. [inven-toitaman] (s. 52);

Sijtte asetta Pispä eli Superintendens Officiarios lähimmäiseen Pappein couxeen / nijncuin Praesidem, Vice-Praesidem, colme Respondentes, colme Opponentes, ja sen cuin **Oreraman** pitä / andaden caikille tietä / mitä sen jälkeen edestuleman pitä. [puhuman; lat. *orare* 'olla äänessä, laverrella, soittaa suuta'] (s. 52);

Ja jos jocu **excipera** forum, ja sen päälle seiso / että Asian pitäis tuleman toiseen Consistoriumijn / eli Mailmalliseen Oikiuteen / nijn pitä sen saman cohta / ja sen määrätyn cutzumusajan sisäl tietons sen päälle Consistoriumijn sisäländaman. [esittää vastalauseen] (s. 59);

Hänellä pitä oleman caicki tieto caikesta sijtä cuin Consistoriumin Archivumin tule / ja sen päällä pitämän / että se caicki / nijn myös Acta publica, tule **registraratux** ja tallella pannuxi. [rekisteröidyksi] (s. 63);

Ja sijtte asetta ja **resolvera** sijnä Hofrätti / nijncuin Meidän Duomiom pitäjä / ja Meidän puolestam / nijn cuin he löytäwät Asian oikian Tilan ja oikeuden canssa sowelian oleman [päättää] (s. 63);

Sillä on walda **citerata** peremptoriè. [kutsua; rekisterissä hakulause, joka tarkoittaa konsistorion lopullista valtaa kutsua syytettyjä oikeuteen] (s. 77).

Disputeramiset poiskieltyt Sairasten tykönä wierast Religionist. [väittelyt; rekisterissä hakulause, joka viittaa siihen, että sairaan, joka on vieraasta uskonnosta, luona ei saa käydä väittelemässä riitaisesti uskonasioista, mutta asiallisesti pitää sairaalle antaa mahdollisuus kääntyä ”oikialle Tielle” (luku XVII)] (s. 77).

-eerata-loppuiset verbit vaikuttavat käyttönsä perusteella kuuluvan suomen kieleen hyvin luontevana kategoriana. Onhan niitä käytetty jo vanhimmasta kirjakielestä lähtien (Airila 1915: 86; Itkonen 1990: 44).

-eerata-verbityyppiä on yritetty 1800-luvulla tietoisesti hävittää suomesta, koska sillä oli pituutensa tähden ”muukalainen leima” (Airila 1915: 86). Myöhemmin sanoja on korvattu muun muassa *-oida*-loppuisesti. Nykyäänkin kuulee käytettävän *-eerata*-loppuisia verbejä. Itkonen huomauttaa, että usein näillä on ”väljähtyneen leikillisyyden maku” ja antaa esimerkkeinä verbit *respekterata* ja *sympatiseerata*. (Itkonen: 1990: 45.) Kuitenkin esimerkiksi *lanseerata* on nykykielessä asiallisessa käytössä. Täysin kuollut ei siis tämä vierasperäinen *-eerata*-verbiryhmä ole.

4.2.3. Yleislainoihin rinnastuvat ilmaukset

Vieraudeltaan lähimmäs omaperäisiä sanoja sijoittuvat vierasperäiset sanat, jotka ovat sopeutuneet suomen kieleen hyvin. Ne ovat kielen keskeistä sanastoa. Sanat ovatkin vanhoja. Rakenteeltaan sanat muistuttavat kotoperäisiä sanoja. Osa on esihistoriallisen ajan perintöä, ja suurin osa on esiintynyt Agricolalla:⁶

altari	[rts. <i>altare</i> , lat. <i>altaria</i>]
apostoli	[rts. <i>apostel</i> , lat. <i>apostolus</i>]
apostolinen	[lat. <i>apostolicus</i> , rts. <i>apostolisk</i>]
duomio	[rts. <i>dom</i>]
epistola	[rts. <i>epistel</i> , lat. <i>epistola</i>]
fangi	[rts. <i>fänge</i> , saks. <i>gefangene</i>]
fouti	[rts. <i>fogde</i>]
herra	[rts. <i>herr</i>]
håwi ~ howfi	[rts. <i>hof</i>]
judalaiset	[rts. <i>judisk</i>]
luckari	[rts. <i>klockare</i>]
marcka	[rts. <i>mark</i> , lat. <i>marka</i> , saks. <i>Mark</i>]
postilla	[rts. <i>postilla</i> , lat. <i>postillarum</i>]
tiundi	[rts. <i>tionde</i>].

(Jussila 1998; Rapola 1962b: 27, 28.) Sanat ovat kaikin puolin kotoistuneet suomeen hyvin. Niitä taivutetaan yhtä sujuvasti kuin kotoperäisiä sanoja (*altarin, christilisen, cuningasten, fangin, foudia, håwisam*).

Hyvin kotoistuneen vierassanaryhmän sanoissa on kuitenkin merkkejä vieraasta kielestä, vaikka ne ovatkin hyvin suomen kieleen esimerkiksi käytön ja taivutuksen perusteella sopeutuneet. Suomen yleiskielen omaperäisissä sanoissa ovat fonologiselta kannalta tarpeen vain konsonantit *d, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v*. Kieleemme ovat tulleet myöhäisten lainasanojen kautta vieraat konsonantit *b, f, g, š*. Ne eivät ole kuitenkaan fonologisesti kotiutuneet yleiskielen ääntämykseen. Yleislainoissa ei nykyään ole näitä vieraita äänteitä. Kirkkolain yleislainoihin rinnastuvien sanojen joukossa on sellaisia äänteitä, joita voitaisiin pitää vieraina.

Sananalkuista ja sanan keskellä olevaa *f*-ää merkitään Kirkkolaisissa *f*llä, esimerkiksi sanassa *fangi*. Jo Agricolalla oli käytössä *f*-kirjain lainasanoissa, esim. *fikuna, wffri*. (Häkkinen 1994: 458). On epäilty, että *f*-äänne on tullut lounaismurteisiin jo vuosien 1200 ja 1500 välisenä aikana. Luultavasti kuitenkin tämä on liian varhainen ajankohta. (ks. Grönholm 1988: 217.) Vaikka Häkkinen mainitsee *f*:n esiintyneen jo Agricolan aikana yleensä lainasanoissa, hän toteaa, että monet *f*:n sisältävät sanat ovat

⁶ Sanat on merkitty sanakirjojen mukaan nominatiiviin.

olleet jo tuolloin tavallisia myös lounaissuomalaisessa kansankielessä. Esimerkkeinä Häkkinen mainitsee mm. sanat *faari*, *fangi*. Niinpä ”*f*-äännettä ei tarvitse tämän ajan suomessa pitää sivistyssanan tai erikoislainan tunnusmerkkinä”. (Häkkinen 1994: 171, 458.) Foneemilla *f* on suhteellisen vankka asema, ilmeisesti siksi koska se tunnetaan laajalti murteissa. (Hakulinen 1979: 16.) *f*-foneemin vieraskielisyyden puolesta kertoisi kuitenkin Grönholmin (1988: 217) mukaan esimerkiksi se, että ruotsalaisten sanojen *f* on säännönmukaisesti vaihdettu *v*:ksi vielä 1700-luvulta Turusta peräisin olevassa Hacksin laulukokoelmassa Eskola Gubbens Visor. (Ks. Grönholm 1988: 217.)

Vanhemmissa sanoissa *f* ei siis ole täysin yksiselitteinen merkki vierasperäisyydestä. Sana *fangi*, joka siis on jo Agricolan aikainen, on siinä mielessä mielenkiintoinen, että Häkkinen (1994: 171) ei katso, että *f* tekisi sanasta *fangi* sivistyssanan Agricolan aikaisessa kielessä, vaan sana kuuluisi kansankieleen. Näin on toki voinut olla: rahvas on käyttänyt vanhaa sanaa ajattelematta sen vierasperäisyyttä. Onhan lounaismurteissa, johon kirjakieli on suureksi osaksi perustunut, paljon *f*:n sisältäviä lainasanoja (ks. esim. Grönholm 1988: 41–57), joiden kaikkien ruotsalaiset vastineet eivät ole ruotsia osaamattomalle maallikolle voineet olla alituisesti kielitajussa läsnä.

f voi kuitenkin olla merkki vieraasta: useat *f*:n sisältävät sanat ovat selvästi vieraita ja niinpä niiden *f* on selvä lainanantakielen piirre: *beneficiumta*, *Formular* (lat. *formula*, rts. *formulär*), *Officiarios*. Kirjakieleen kuuluvissa hieman tutummissa sanoissa *f* leimaa vielä sanoja selvästi vieraiksi. Sanan *fiskaali* ensiesiintymä on vuoden 1642 Raamatussa (Jussila 1998). Se on vieraskielisen vastineensa leimaama (rts. *fiscal*), joten Kirkkolaissa esiintyvän *fiscali*-sanon *f* on vielä selvästi vierassanaan tajuttava piirre. Samoin on laita sanasa *forum* (lat., rts. *forum*), jonka ensiesiintymä on vuodelta 1681 (Jussila 1998).

Nimenomaan Kirkkolain kontekstissa *f* lienee tajuttu vieraitten kielten vaikutukseksi, koska papit, joille Kirkkolaki oli tarkoitettu, olivat erittäin kielitaitoisia. He ovat varmasti yhdistäneet *f*:n sisältävät sanat lainanantajakielen sanoihin, vaikka jotkin sanat olisivat kansankieleenkin kuuluvia ja vaikka suomessa käytössä oleva sana ei olisi enää aivan helposti yhdistettävissä lainanantajakieleen, esim. *fangi*, *foudi* (vrt. rts. *fänge*, saks. *fangen* ‘siepata’, *gefangene* ‘vanki’; rts. *fogde*, ks. Streng 1915: 264). Miksi *f*:ää olisi pitänyt vaihtaa vielä 1700-luvulla *v*:ksi, jos sen vieraskielisyys olisi hävinnyt kielitajusta (ks. esim. Grönholm 1988: 217)? Vieraskielisyys on ilmeisesti ollut selvä ainakin kieliä osaavalle papistolle, vaikka kyseessä olisi kansankieleenkin kuuluva *f*:n sisältävä sana.

Myös joissakin muissa sanoissa on merkkejä vieraasta: *duomio, judalaiset, hãwi ~ howfi*. Esimerkiksi vanha lainasana *tuomio* kirjoitettiin helposti tunnettavan ruotsalaisen vastineensa mukaan *d*-alkuisena vastoin kansan kieltä aina Forseenin lain-suomennoksen (1759) ilmestymiseen asti (Rapola 1933: 97). Koska sanat ovat kielen vanhaa keskeistä sanastoa, on vieraan piirteen täytynyt olla vain ortografiaan vakiintunut käytäntö, joka ei vaikuttanut sanan lausumiseen. Sitä ei siis ole tässä mielessä tarkoituksenmukaista pitää merkinä kovin vieraasta piirteestä. Eiväthän sanat muutenkaan ole kovin identtisiä vieraskielisen vastineensa kanssa. Vieraan kielen mukainen kirjoitustapa kertoo kuitenkin siitä, että sanat on tajuttu vieraslähtöisiksi: kotoperäisen sanan esimerkiksi *o*:ta, *v*:tä tai *t*:tä ei merkitä koskaan *å*:lla, *f*:llä tai *d*:llä.

Kotoistuneeksi katsottua vierassanaryhmää sanoja ei voi sanoa varsinaisesti yleislainoiksi nykyisin kriteerein, koska sanat ovat helposti yhdistettävissä lähtökielen vastineisiinsa ja koska joissakin sanoissa esiintyy esimerkiksi vieras konsonantti tai vokaali. Puhekielessä kaikkien sanojen alkuperä ei liene ollut ainakaan rahvaan kielitajussa aktiivisesti läsnä, mutta kieliä taitava papisto, jolle Kirkkolaki oli ensisijaisesti tarkoitettu, on varmasti osannut yhdistää sanat lainanantajakielen vastineisiin. Verrattaessa sanoja muihin Kirkkolain vierassanoihin voidaan niitä kuitenkin pitää kaikkein kotoistuneimpina vierassanoina sillä perusteella, että niissä on kaikkein vähiten vieraiden kielten piirteitä ja että ne taipuvat täysin samoin kuin kotoperäiset sanat.

4.3. Suomea vai sekakieltä?

Tarkasteltaessa kaikista vieraimmiksi määriteltyjä sanoja huomataan, että sanoja on taivutettu sujuvasti useissa sijoissa sekä yksikössä että monikossa. Pitempiosaiset ilmaukset käyttäytyvät kuten lähtökielessä. Sanat ja ilmaukset on omaksuttu suomeen jakamattomina kokonaisuuksina vieraskielisessä asussa ilman, että niitä olisi edes pyritty mukauttamaan suomen kieleen. Nämä seikat sekä vieraan ortografian säilyminen suomalaisittainkin taivutetuissa sanoissa houkuttelevat tulkitsemaan Kirkkolain kielen suomen kieleksi, jota jouduttiin pakkotilanteessa paikkaamaan vierailta kielillä aina taivutusta myöten. Toisin sanoen aivan kuin suomen kielen tila olisi ollut Kirkkolaissa sellainen, että suomeksi sanottiin kaikki, mikä osattiin, mutta suomalaisten sanojen puuttuessa käsitettä nimeämään otettiin vieraasta kielestä sana tai ilmaus lähes sellaiseen.

Kun vieraan kielen sanoja otetaan mukaan suomen taivutusysteemiin, on se merkki sanojen mukauttamisesta suomeen. Kovin syvälliseltä mukauttamisprosessi ei kuitenkaan aina vaikuta, koska sanaa ei muuten muokata (oikeinkirjoitus säilyy vieraan kielen mukaisena). Vaikuttaakin siltä, että usein sijapäätteet liitetään mekaanisella toimenpiteellä vartaloon ja monikko muodostetaan samantyyppisiä kotoperäisiä sanoja mallina käyttäen (*auditorium + in*, vrt. *cuolettawaisijn, mailmallisijn, Rippijn; gradus: graduxen*, vrt. *todistus: todistuxen*). Voidaan siis vieläkin epäillä, että Kirkkolain kieli oli jäykkää sekakieltä, jossa vieraita aineksia ei pyritty prosessoivasti yhdistämään suomen kielen rakenteeseen.

Huomiotta ei voi kuitenkaan jättää tapauksia, joissa on sekaisin latinaa ja suomea (*Lectoresten*) ja vokaalisointua, jonka noudattaminen edes äänneasun perusteella voidaan tulkita kotoistamiseksi. Nämä viittaavat siihen, että jollakin tasolla vierassanoja on pyritty kotiuttamaan. Myös *v:n* merkintä osoittaa samaa ilmiötä. Vuoden 1642 Raamattu vakiinnutti nimittäin *v:n* merkiksi kaksois-*w:n*. Kirkkolaissakin käytetään sitä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta: *inventarium, visitatio, visitorit*. Kaikki poikkeustapaukset ovat vierassanoja. Sanat on epäilemättä lainattu täysin vieraan kielen mukaisessa asussa. Huomionarvoista kuitenkin on, että *Inventariumista* ja *Visitatiosta* esiintyy myös kaksois-*w*:llinen asu: *Inwentarium, Wisitatio*. Koska niiden ortografia noudattaa suomen ortografiaa, niissä voikin nähdä suomen kieleen mukauttamista.

Sanojen mukauttamista suomeen tukee myös se, että toisinaan sanasta esiintyy vieraskielinen muoto ja toisinaan, ainakin osittain, suomeen mukautettu:

Assessores [lat. mon. nom.]	~	Assessorins [sm. mon. + poss.suff.]
Lectoresten [lat. mon. nom. + sm. mon. 2. gen.]	~	Lectorein [sm. mon. gen.]
Praesidis [lat. y. gen.] Rectores Scholae [koulumestarit]	~ ~	Praesexen [sm. y. gen.] Schoulmästarein
Superintendens [lat. y. nom.]	~	Superintendenti.

Täyttä johdonmukaisuutta ei siis ollut vierassanan käytössä, ja suomeen mukautetun sanan esiintyminen voidaan nähdä pyrkimyksenä kotoistaa sanoja.

Samoin merkinä suomeen sopeuttamisesta voidaan nähdä ilmiö, jossa vierassanaa sanaa selitetään kotoperäisellä:

Caupungeisa pitä se Dymmendä wijcolla wastudesta kerroittaman / ja sarnattaman yksi **Acti, eli Cappale** joca päiwä. [ahti 'evankeliumikirjan jakso Jeesuksen kärsimyshistoriaa'; rts.] (s. 5–6);

Mutta meidän Hofrättein tykönä / pidetän se [jumalanpalvelus] **Sessionein eli Istumisen** alusa [istuntojen; rts.] (s. 7);

pitä hänen [papin] caikella Cunnialla ja nörydellä pitelemän nijtä pyhitettyjä Lahjoja [ehtoollisaineita] / ja hywin eteencatzoman / että **Communicantit eli ne Wierat** / nijstä osallisixi tulewat [ehtoollisvieraat 'kommunikantit'; lat.] (s. 18);

Personaliat (elämäkerran kirjoituxet) pitä coconpandaman ja sowitettaman itzecungin Elämäkerran jälkeen / ilman pitkätä puheta / ja turha ylistystä ylitzen ansion. [elämäkerrat; lat.] (s. 32).

Mukauttamisesta kertoo myös vierassanan käyttö yhdyssanassa suomalaisen sanan kanssa: *maanbookhållaria* (rts. *bookhållare*), *Radimiestä* (rts. *rådman*).

Sanojen kirjoitustavan vaihtelevuudessaakin voidaan nähdä merkkejä suomen kieleen sopeuttamisesta:

Augsburgin ~ Ausburin ~ Auspurin (gen.)
 Pfaltz-Grefwin (gen.) ~ Pfaltz-Greiwi
 Stäckholmis ~ Stockholmis (iness.)
 -mästari ~ -mestari
 Signetilläm (adess. + poss.suff.) ~ Sinetti.

Kaikki nämä edellä esitetyt esimerkit viittaavat prosessoivaan lainausilmiöön – sanoja on todella mukautettu suomeen. On siis viitteitä, ettei suomen kieli ollutkaan ns. sekakieltä, jossa käytettiin sekaisin morfologisesti suomen mukaisia sanoja ja lisänä niiltä osin kuin suomalaiset vastineet puuttuivat vieraan kielen sanoja, joissa operoi vieraan kielen kielioppi. Sanoja on todella mukautettu suomen kieleen.

On kuitenkin totta, että nykyajan lukijasta Kirkkolain kieli saattaa ensi silmäyksellä vaikuttaa usean kielen sekakieleltä, jossa on ilmaistu vieraalla kielellä se, mitä ei suomeksi ole osattu. Tähän ajatukseen vaikuttaa varmasti se, että teoksessa on useita täysin vieraan kielen mukaisia sanoja ja ilmauksia, joita ei ole yritettykään suomentaa edes taivutuksen osalta. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että kaikkein vieraimpiakin sanoja on paria poikkeusta lukuun ottamatta systemaattisesti taivutettu siinä sijassa ja luvussa kun konteksti vaatii – vaikkakin vieraalla kielellä. Niinpä jonkinasteisesta koitoistamisesta täytyy olla kyse. Lisäksi edellä on käsitelty useita tapauksia, jotka osoittavat ehkä selvimmin, että sanoja on pyritty kotiuttamaan.

Täytyy myös ottaa huomioon, että vieraskielisten sanojen ja muotojen säilyt-

täminen ei yksiselitteisesti tarkoita, että ne olisivat niin vieraita, että niitä ei olisi uskallettu lähteä mukauttamaan suomeen. On muistettava, että Florinus osasi suomen ohella vieraita kieliä erinomaisesti. Kirkkolain konteksti ja sen kohderyhmä on otettava huomioon: kirkollinen erikoisalan sanasto on täytynyt olla papeille ja muille kirkonmiehille hyvin tuttu. Monien virsien, uskonkappaleiden ja lukujen sekä oppiarvojen nimet olivat vakiintuneet vieraskielisiksi. Ne olivat sellaisenaan tuttuja, ja niinpä niille ei edes yritetty keksiä suomenkielistä vastineita, vaikka se periaatteessa olisi toisinaan ollut mahdollista (esim. lat. *Crimen laesae Majestatis*, sm. rikos majesteettia vastaan). Jotkin latinankieliset sanat ja ilmaukset ovat samanmuotoisina ruotsinkielisessä alkutekstissä kuin Kirkkolaissa. Näiden ilmausten vakiintuminen vieraankielen mukaisiksi on todennäköisempää kuin se, että Florinus olisi kääntäessään kopioinut latinalaiset ilmaukset ruotsinkielisestä alkutekstistä sellaisenaan sen vuoksi, ettei olisi osannut kääntää tai taivuttaa niitä suomalaisittain. Sitä paitsi läheskään aina tätä kopioimisen mahdollisuutta ei edes ollut. Vieraskielisyydet etäännyttävät sanontaa tavallisesta kansasta ja toimivat usein sivistyneisyyden merkinä. Siksi vieraskielisyydet saatettiin kokea jopa tavoiteltaviksi piirteiksi, joista ei yritettykään luopua. (Häkkinen 1994: 498.) Koostuuhan monien erikoisalojen sanasto edelleenkin suurelta osin vieraskielisistä sanoista. Ilmausten lainaaminen jakamattomina kokonaisuuksina lienee siis vakiintunut käytäntö, pikemminkin tarkoituksellinen kuin taitamattomuuteen perustuva. Kirkkolain kieli ei liene ollut siis sellaista, jossa suomen kieltä paikkailtaisiin vierailta kielillä, vaan kieli, jossa vieraskielisyydet olivat luonnollisena osana.

5. PÄÄTÄNTÖ

Henrik Florinuksen vuoden 1688 kirkkolainsuomennos Kircko-Laki Ja Ordningi on ensimmäinen suomen kielellä painettu lakikokoelma (Rapola 1928: 59; Parvio 1986: 109). Tämän vuoksi teos on merkittävä suomen kirjallisuuden ja etenkin lakikielen historiassa. Ennen Kirkkolakia oli jouduttu turvautumaan ruotsinkielisiin lakeihin. Nyt papisto sai käyttöönsä suomenkielisen Kirkkolain.

Kirkkolaissa on ilmaistu monia käsitteitä vierassanoin. Vierasperäisiä sanoja on teoksessa siksi, että käsitteille ei yksinkertaisesti ollut olemassa suomenkielisiä vastineita. Kansaa oli uskonpuhdistuksen saavuttua opetettava lukemaan suomea, jotta se saisivat luettua Raamattua ja muita uskonnollisia tekstejä. Suomenkieliset tekstit olivat koko Ruotsin vallan ajan pääosin uskonnollista kirjallisuutta, jota oli käännetty ja kirjoitettu suomeksi uskonnon tarpeitten vaatimuksesta. Suomi ei ollut varsinainen sivistyskieli. Suomen kielellä ei ollut perinnettä tieteellisellä tai kulttuurisella alalla. Näin ollen kirjallisuuden kenttä oli 1600-luvun lopulla ja vielä kauan siitä eteenpäinkin kapea ja sanasto täten suppeaa. Ei ollut suomenkielistä laki- eikä paljon muutakaan kirjallista perinnettä. Siksi ei ollut sanojakaan. (Rapola 1945: 68, 1967: 135; Laasonen 1991: 122.)

Latina oli kansainvälinen oppineitten sivistyskieli. Pappien piti osata latinaa. Myös ruotsin kielen asema oli Ruotsi-Suomessa hallitseva. Koulutuksen kieli oli latina ja ruotsi. Vieraskielinen perinne selittää sen, että monet käsitteet on ilmaistu Kirkkolaisissa muulla kuin suomen kielellä. Vaikka joitakin käsitteitä olisi periaatteessa pystytty ilmaisemaan suomeksi, ei näin ole juuri koskaan tehty. Latinan ja ruotsin kielellä ilmaistaan monia sellaisia käsitteitä, jotka voidaan määrittää erikoisalan kieleksi. Ammattislangi oli vierasperäistä, mistä ei ollut ymmärrettävyyden kannalta mitään haittaa. Olihan sanasto opittu jo koulutusvaiheessa latinaksi tai ruotsiksi. Ei ollut tarvetta kääntää ilmaisia suomeksi. Suurin osa Kirkkolain teosten ja tekstien nimistä on latinaksi. Myös ruotsiksi on runsaasti muun muassa lakikielen sanoja. (Salomies 1944: 224; Laasonen 1991: 122; Häkkinen 1994: 12–13, 57.)

Kirkkolain kieli on siis suomea, jonka seassa on latinan- ja ruotsinkielisiä ilmauksia. Kuten edellä on jo todettu, on näiden kielten yhdessä esiintyminen luonnollista. Kuitenkin Kirkkolaissa on piirteitä, joiden vuoksi voi epäillä kielen olleen sittenkin vähemmän luonnollista sekakieltä. Jotkin latinankieliset ilmaukset eivät nimittäin ole mukautuneet rakenteensa puolesta suomeen. Latinankielisiä ilmauksia on taivutettu latinaksi (mon. abl. *Controversiis* 'vastaväitteissä', abl., gen. *Libro Concordiae* 'Sovinto-

kirjassa'). Tällainen ilmiö saa epäilemään, että ilmaukset eivät ole ylipäättään kovin luonnollisessa käytössä, vaikka ne semanttisesti sitä olisivatkin. Voi vaikuttaa siltä, että ilmaukset olivat niin vieraita, ettei niitä osattu käyttää suomeksi. Kuitenkin yhtä varmaa ja paria mahdollista esimerkkiä lukuun ottamatta vieraskielisiä ilmauksia on aina taivutettu oikein kontekstin vaatimassa sijassa – vaikkakin vieraalla kielellä. Tämä viittaa siis siihen, että vieraskieliset termit ovat olleet tuttuja taivutustaan myöten. Lisäksi latinan sanaan on liitetty suomenkielinen pääte (lat. mon. + sm. mon. 2. gen. *Lectoresten*). Kirkkolaisissa on myös sanoja, jotka taipuvat täysin suomen kielen mukaisesti (illat. *Hospitalijn*). Joistakin sanoista esiintyy vieraskielinen sanan rinnalla hieman kotoistuneempi variantti (mon. nom. *Assessores* ~ *Assessorins*; *Inventarium* ~ *Inwentarium*). Vierassanat ovat todella mukautuneet suomen kieleen.

Nykyään vierassanojen jako sitaatti-, erikois- ja yleislainoihin määritetään ai-noastaan oikeinkirjoituksen perusteella. Kirkkolain vierassanatkin ovat eriasteisesti vieraita. Toiset sanat kirjoitetaan samoin kuin lähtökielessä. Niiden suomelle vieraat äänneyhtymät säilyvät (*forum*, *Rectores Scholae*). Toiset sanat taas ovat kotoistuneet hyvin suomeen (*Altari*, *fangi*). Oikeinkirjoituksen lisäksi nousee Kirkkolaista vierassanojen taivutus myös yhdeksi kriteeriksi, kun vierassanojen vierausastetta määritetään. Jo edellä on tähän viitattu: ne vierassanat, jotka taipuvat lähtökielen mukaan, ovat suomen kielijärjestelmässä rakenteellisesti vieraampia kuin sanat, jotka taipuvat suomen kielen mukaisesti. Näin ollen taivutus määrittää Kirkkolain sanojen vierausastetta.

Monet suomalaisittain taipuvat vierassanat käyttäytyvät taivutuksensa osalta samoin kuin kotoperäiset sanat. Yksi merkittävä eroavaisuus Kirkkolain sanojen joukosta nousee kuitenkin esiin: *ium*-loppuisten sanojen heikkoasteinen partitiivimuoto esiintyy assimiloituneena. Tämä piirre näyttää kuuluvan lähes yksinomaan vierassanoille ja varsinkin *ium*-loppuiselle sanaryhmälle. Jotkin muutkin vierassanat ovat partitiivissa assimiloituneena, mutta säännönmukaista tämä ei ole. *ium*-loppuisten sanojen kohdalla johdonmukaisuuden vaatimus näyttää voimakkaammalta.

Kirkkolain vierassanojen jako sitaattilainoihin, erikoislainoihin ja yleislainoihin rinnastuviin ilmauksiin osoittaa jo edellä mainittua sanojen vierausastetta. Jako jättää kuitenkin toisinaan vähemmälle huomiolle sen, että kunkin sanaryhmän sisälläkin on paljon eriasteisesti vieraita sanoja. Esimerkiksi erikoislainoihin rinnastuvissa ilmauksissa on suomen kielelle melko vieraita sanoja (*privilegium*) mutta myös melko kotiutuneita sanoja (gen. *Crunun*). Joka tapauksessa vierassanojen ryhmittely kolmeen luokkaan osoittaa havainnollisesti, että Kirkkolain vierassanoista osa on suomen kielelle todella vieraita ja osa hyvin kotiutuneita.

Pitää kuitenkin muistaa, että pelkkä rakenteen tarkastelu ei kerro kaikkea. Hyvinkin vieraan näköinen sana on todennäköisesti ollut vieraisiin kieliin tottuneelle papistolle yhtä tuttu kuin kotiutunut sana. Kirkkolain sanoja tarkasteltaessa on siis huomioitava lain kohderyhmä. Maallikolle teos ja sen sanat merkitsevät eri asiaa kuin ammattiryhmälle, jolle Kirkkolaki oli tarkoitettu.

Monet Kirkkolain vierassanoista ovat vanhoja vierassanoja. Toisia taas Florinus on ensimmäisen kerran käyttänyt. Yllättävän monet Kirkkolaissa ensi kertaa esiintyneet sanat ovat säilyneet nykykieleen asti. Kirkkolakia voidaan pitää siis yhtenä lakiteoksena, joka on vakiinnuttanut sanoja kieleemme. Toiset sanat ovat olleet tilapäissanoja. Ne eivät ole saaneet sijaa myöhemmässä kielessä.

Teoksen sisällön vuoksi on odotuksenmukaista, että vierassanojen suurimmat aihepiirit liittyvät uskonnollisiin ja lakisisältöihin. Koulutusjärjestelmän sanastokin liittyy näihin molempiin, kun otetaan huomioon 1600-luvun lopun historiallinen tilanne. Nimet ovat myös odotuksenmukainen ryhmä Kirkkolaissa. Jouduttiinhan laissa täsmällisesti määrittämään sekä ihmisten, paikkakuntien, teosten, lukujen, virsien ja oppiaineidен nimiä. Jotkin sanat liittyvä kansan arkipäivään. Muun muassa siksi että kirkko oli kansankasvattaja, on Kirkkolaissa muunkin alan vierassanoja (Laasonen 1991: 162). Nämä aihepiirit ovat odotuksenmukaisia siis lain sisällön ja 1600-luvun historiallisen tilanteen vuoksi.

Kirkkolain vierassanoissa on paljon mielenkiintoisia piirteitä. Esimerkiksi sanojen vaikutus toisiinsa voi olla joskus olennainen vihje pohdittaessa, miksi joistakin sanoista käytetään vieraskielisempää asua kuin kielessä olisi jo kauan ollut. Esimerkiksi *gymnasia*-sanan sijaan käytettiin enemmän vierasta kieltä muistuttavaa sanaa *gymnasium* ehkä siksi, että käytössä oli joukko *ium*-loppuisia sanoja. Samoin konteksti, jossa on paljon vierassanoja, saattaa vaikuttaa siihen, että joistakin sanoista käytettiin vieraskielistä asua, vaikka hieman kotoistuneempikin kielessä olisi ollut (KL gen. *Graecan*, Agr. gen. *Grekin kielen*). Vastaavanlaisia ilmiöitä Kirkkolaissa riittäisi vielä tutkittavaksi. Kokonaan työni ulkopuolelle jättämäni käänöslainat olisivat myös mielenkiintoista tutkittavaa. Niitä kirkkolaissa on runsaasti. Mielenkiintoista olisi myös vertailla Kirkkolain kieltä jonkin muun vähän aikaisemmin tai myöhemmin ilmestyneen laki- tai asetusteoksen kieleen. Useamman teoksen vertailulla saataisiin yleisempää kuvaa siitä, millaista lakikieli on ollut ja miten se on kehittynyt.

LÄHTEET

- FLORINUS, HENRIK (suom.) 1986 [1688]: Kircko-Laki ja Ordningi. Toim. Hellemaa, Lahja-Irene-Jussila, Anja-Parvio, Martti. SKST 444. WSOY, Juva
- AIRILA, MARTTI 1915: *-eerata*-loppuiset verbit suomenkielessä. – Virittäjä 19 s. 86–89.
- GRÖNHOLM, MAIJA 1988: Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa. Åbo akademis förlag, Åbo.
- HEPORAUTA, F. A. 1945: Suomen kansakoululaitoksen historia. Toinen, uusittu painos. Otava, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117. SKS.
- 1994: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- ITKONEN, TERHO 1990: Vierassanat. Kielenkäyttäjän opas. Kirjayhtymä, Helsinki.
- 1997: Kieliopas. Kuudes painos. Kirjayhtymä Oy, Helsinki.
- KANSANAHO, ERKKI 1980: Augsburgin tunnustuksen suomenkieliset käännökset. – Augsburgin tunnustus. 3. muuttamaton painos s. 60–72. Toim. Kalliala Kaarlo. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 118, Helsinki.
- KOSKENNIEMI, E. A. (suom.) 1948: Evankelis-luterilaisen kirkon tunnustuskirjat. Suomen luterilainen evankeliumiyhdistys, Turku.
- LAASONEN, PENTTI 1991: Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- MALINIEMI, AARNO 1955: Kansankieli Suomen keskiajan kirkossa. – Novella Plantatio. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran juhla-kirja Suomen kirkon juhluvuotena 1955 s. 82–112. Toim. Juva, Mikko–Maliniemi, Aarno–Pirinen, Kauko. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 56. Helsinki.
- PAJULA, PAAVO 1960: Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin. WSOY, Porvoo.
- PALKKI, RIITTA 2000: Abckiriasta almanakkaan: kirjoitetun suomen alkuvuosisadat. – Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti 1 s. 8–12. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PARVIO, MARTTI 1986: Vuoden 1571 kirkkojärjestyksestä vuoden 1686 karoliiniseen kirkkolakiin. Teoksessa Kircko-Laki Ja Ordningi. SKS. WSOY, Juva.
- PIRINEN, KAUKO 1985: Schaumanin kirkkolain synty. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- 1991: Suomen kirkon historia 1. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- RAPOLA, MARTTI 1928: Elämäkerran ääri viivoja. Varsinais-Suomen Maakuntakirja. Varsinais-Suomen maakuntaliitto, Turku.
- 1945: Vanha kirjasuomi. SKS.
- 1962a: Kielen kuvastimessa. Sana- ja tyylhistoriallisia tutkielmia kirjasuomen aiheista. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- 1962b: Vanha kirjasuomi. Toinen, uudistettu painos. Tietolipas 1. SKS.
- 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänne-asun kehitys. Muuttamaton jäljennöspainos. SKST 197.
- 1967: Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana. Tietolipas 49. SKS.
- RYDÉN, A. J. 1846: Sveriges Kyrkolag af år 1686; jemte ännu gällande stadganden, genom hvilka den blifvit ändrad eller tillökt. Andra upplagan. J. Sandwall, Jönköping.
- SALOMIES, ILMARI 1944: Suomen kirkon historia I. Suomen kirkko keskiaikana. Otava, Helsinki.
- 1949: Suomen kirkon historia II. Uskonpuhdistuksen ja kirkollisen puhdasoppisuuden aika. Otava, Helsinki.
- 1962: Suomen kirkon historia III. Isonvihan kynnykseltä Ruotsin vallan loppuun. Otava, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.
- TAKALA, LAURI 1929: Suomen evankelisen liikkeen historia I. Esihistoria. Suomen luterilainen evankelinen yhdistys, Helsinki.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

Sanakirjoja ja sanastoja

- CANTELL, ILSE-HOSIA, VUOKKO (toim.) 1997: *Studia Suomi-ruotsi-suomi*. 1. painos. WSOY, Helsinki.
- CAVALLIN, CHRISTIAN 1905: *Svensk-Latinsk Ordbok I-II*. Beijers Bokförlagsaktiebolag, Stockholm.
- FLORINUS, HENRIK 1976 [1678]: *Nomenclatura*. SKS.
- GEITLIN, JOHAN GABRIEL 1883: *Suomalais-Latinainen Sanakirja*. SKST 65.
- HELLEMAA, LAHJA-IRENE-JUSSILA, ANJA-KOIVUSALO, ESKO-PALKKI, RIITTA 1985: *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa A-I. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33*, Helsinki.
- HELLEMAA, LAHJA-IRENE-JUSSILA, ANJA-LÄNSIMÄKI, MAIJA-NUUTINEN, LIISA-PALKKI, RIITTA 1994: *Vanhan kirjasuomen sanakirja. Toinen osa J-K. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33*, Helsinki.
- IA = INDEX AGRICOLAENSIS I-II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 101.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1990: *Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- NS 1 = *Nykysuomen sanakirja 1* 1983. Lyhentämätön kansanpainos. Kahdeksas painos. Osat I-II A-K. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- NS 2 = *Nykysuomen sanakirja 2* 1983. Lyhentämätön kansanpainos. Kahdeksas painos. Osat III-IV L-R. WSOY, Porvoo-Helsinki.
- NS 3 = *Nykysuomen sanakirja 3* 1978. Lyhentämätön kansanpainos. Kuudes painos. Osat V-VI S-Ö. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- NS 4 = *Nykysuomen sivistyssanakirja 4* 1979. Vierasperäiset sanat. Toim. Nykysuomen laitos. Viides painos. SKS. WSOY, Helsinki.
- NS 5 = *Nykysuomen sanakirja. Uudissanat, slangisanat, lyhenteet, ulkomaiden paikannimiä*. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- NS 8 = *Nykysuomen sanakirja. Vierassanojen etymologinen sanakirja*. Kirjoittanut Kalevi Koukkunen. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva.
- Ruotsalais-Suomalainen Laki- ja Wirkakielen Sanasto* 1883. Keisarillisen Senaatin asettama komitea. SKS.
- SALMI, J. W.-LINKOMIES, EDWIN 1955: 12. painos. *Latinalais-suomalainen sanakirja*. Otava, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.
- STRENG, ADOLF, V. (toim.) 1975: *Latinalais-suomalainen sanakirja*. 3. painos. SKST 196.
- STRENG, H. J. 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä*. SKS.
- TEINONEN, SEPPO A. 1999: *Teologinen sanakirja. 7400 Termiä*. 2. korjattu painos. Kirjapaja, Helsinki.